

ДЪВЕРСИЯ №15

АГИТИРАЙ! ОРГАНИЗИРАЙ!

УРОЦИ И ПЪТИЩА НАПРЕД
В (САМО)ОРГАНИЗИРАНОТО
ПОЛИТИЧЕСКО ДЕЙСТВИЕ

дВЕРСИЯ №15

АГИТИРАЙ! ОРГАНИЗИРАЙ!

**Уроци и пътища напред
в (само)организираното
политическо действие**

dВЕРСИЯ №15 АГИТИРАЙ! ОРГАНИЗИРАЙ!
Уроци и пътища напред в (само)организираното
политическо действие

Редакция и съставителство: Росица Кратункова,
Петър Банков, Станислав Догов, Константин Георгиев

Оформление и корица: Боряна Красиминова

Изображение на корицата: Роб Къран за Unsplash;

Феликс Ръсел за Rawpixel

Автори: Филип Буров, Петър Добрев, Станислав Догов, Михаил Мишев,
Константин Мравов, Станимир Панайотов, Даниела Пенкова, Стойо
Темевенски, Хаким Бей, Феминистки мобилизации (колектив)

dВЕРСИЯ, 2022

info@dversia.net

<http://dversia.net>

Настоящото издание стана възможно благодарение на подкрепата
на Фондация Фридрих Еберт България.

Печатница: Симолини

ISBN: 978-619-7666-21-2

ЃВЕРСИЈА №15

АГИТИРАЙ! ОРГАНИЗИРАЙ!

УРОЦИ И ПЪТИЩА НАПРЕД
В (САМО)ОРГАНИЗИРАНОТО
ПОЛИТИЧЕСКО ДЕЙСТВИЕ

Издател:

Фондация Фридрих Еберт | Бюро България
Ул. „Княз Борис I“ 97 | 1000 София | България
<http://www.fes-bulgaria.org>
office@fes.bg

Използването с търговска цел на всички, издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации, не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

ФОНДАЦИЯ ФРИДРИХ ЕБЕРТ

Фондация Фридрих Еберт е създадена през 1925 г. като политическо наследство на първия демократично избран германски президент - Фридрих Еберт. Отдадена е на ценностите и основните идеи на социалната демокрация и работи активно с неправителствени организации, политически актьори и профсъюзи в целия свят. Посветена на принципите свобода, справедливост и солидарност, в Германия и в над 100 държави фондацията допринася за развитието на демокрацията, политическата култура, укрепването на мира и на социална промяна.

Съдържание

007	Уводни думи
015	Къде е бъдещето на ромското движение? Михаил Мишев
023	Феминистки(те) мобилизации – възможности и перспективи
037	За куиър движението в България: неговите цели, успехи, уроци и защо все още не е движение – интервю със Станимир Панайотов
061	Шествията против генерал Луков и бялата гръска на българския антифашизъм – Петър Добрев
075	„България е най-хубавата страна в света“, ако си го повтаряш – Константин Мравов
095	Историята на България като история на работниците – интервю с Ивайло Динев за миналото и настоящето на синдикалното движение в България
111	Уроци от медийните барикади – Филип Буров
133	Битката за справедливи данъци – Даниела Пенкова
153	Как Зелено движение седна на управленската маса – интервю с депутатката Зорница Стратиева и съветника ѝ Свилен Овчаров
171	Ne da(vi)mo Beograd – от протести към официалната власт – интервю с Анджеа Рувидич
183	„Тук не сме група за взаимопомощ“: за нуждата от завръщане към разговора за принципите ни на организиране – Стойо Темебенски
191	Когато говорим за гругарство, променяме света: Comrade на Джоди Дийн – Станислав Догов
199	Из В.А.З.: Временната автономна зона, онтологическа анархия, поетически тероризъм от Хаким Бей – прев. Станимир Панайотов
223	Диверсиите на dВЕРСИЯ
235	Участници в броя

Уводни думи

Предметът на интерес на този петнайсети брой на сп. dBEPСИЯ е почти ясен от само себе си. Исихаме да обърнем внимание на най-актуалните борби за социална справедливост в България и да изследваме начините на организиране, стоящи зад прогресивната им страна. Благодарим на всички автори и преводачи, които се включиха в този, струва ни се, първи подобен опит.

Неясното и сложното идва от другата задача, а именно броят да е не само колекция от факти за разглеждане или статична картина за гледане, но и стимул и пространство за рефлексия (а защо не и вдъхновение). Предметът, обектът, а в случая и субектът на броя са в голяма степен едно и също и обещанията му са най-вероятно по-големи, отколкото сме могли да изпълним. Със сигурност нито сме предоставили достатъчно изчерпателна картина на (само)организираното действие вляво у нас, нито пък едно-единствено издание, каквото и да е то, може да отговори на потребностите за мислене на, в и за полето. Така задачата броят да е и

пространство за рефлексия става особено предизвикателна по поне два начина. Първият е, че dBEPСИЯ е сама по себе си самоорганизирана форма, самите ние сме предмет на интерес тук. След седем години, 15 броя и шест други издания списанието все още е възможно заради собствените усилия на колектива и най-вече заради мрежата, средата, системата от читатели, колективи, организации и изобщо другари, които намират смисъл в това dBEPСИЯ да е тук. Така че е удивително – и показателно, но на това ще се върнем малко по-надолу, – че едва преди да приключим с редакцията на събраните текстове усетихме как от всички споделяния и осмисляния из другите материали липсва тъкмо нашият опит и рефлексия. Отговор на тази наша находка от работата върху броя е заключителният текст.

Втората причина за предизвикателността на броя е, че всъщност не е много ясно кой е обектът (и субектът) на интерес и дали изобщо е един. Организации, колективи, движения, синдикати, партии... С такова гнездо от организирани форми на действие може само да се започне, но следва по-сложният и по-важен въпрос: какви и защо? Отговорът може да е сравнително праволинеен – такива, които се борят за социална справедливост, освобождение, дори превъзможване на капитализма. Но става толкова по-сложно, колкото повече започнат да се наслагват идеологическите, историческите и културни обстоятелства и различия, в които броят се появява.

Червеното знаме не е знаме на една партия, то е символ на едно движение за коренна промяна на това, в което живеем. А ние скриваме това червено знаме, комунистите реално са отново в нелегалност. Ние все повече се деидеологизираме в името на някаква близка цел, но не знаем каква е голямата ни цел.

Още на тези думи (казани по повод на БСП, но относими далеч отвъд нея) някой ще отвърне поглед само заради червеното знаме или комунистите или ако не, заради автора им – Анжел Вагенщайн, навършил на 17 октомври 100 години*, и неговата партия. Но ще изведем ключовите изрази: „коренна промяна“; „отново в нелегалност“; „не знаем каква е голямата ни цел“.

Събраните в този брой опитности от терена на (само) организираното политическо действие със сигурност не са еднородни по континуума „реформа или революция“. Някои колективи и организации безкомпромисно се борят за и практикуват един по-добър свят; други организации и общности, не се съмняваме, виждат и желаят този свят, но борбата им е вкоренена в непосредственото ежедневие и в промяната на условията на работещите и потисканите тук и сега; трети лавират между утопичното и прагматичното, променяйки формите и тактиките си, без обаче да се отклоняват от голямата цел. Общото все пак е, че във всички текстове има свидетелства за оспорване реалността на късния капитализъм, неговата експлоатация и йерархиите, от които зависи, така че най-малкото до тази степен те безспорно са част от всеобщото движение към коренна промяна.

Значително по-разнопорядково из текстовете в броя стои проблемът за нелегалността, както я има предвид Вагенщайн, или в случая – за това как се преследва коренната промяна и в какъв режим спрямо доминиращия ред. Неминуемо за днешния свят, един радикален дискурс като този на Феминистки мобилизации например, представен във втория текст, е в пъти по-лишен от ресурси и публичност

* Христова В. (2022) *Анжел Вагенщайн на сто години – талантът да бъдеш свободен*. сп. „Ново време“, извлечено от: <https://bit.ly/3EqJwLT> (9.11.2022)

от този, да речем, на Зелено движение или пък на синдикалните конфедерации, които чрез много по-компромисна, мека, често центристка и дори понякога ясна политика си осигуряват достъп до коридорите на властта. Тези организации трудно могат да се сложат в един ред. Но тук са в едно издание, така че подобава да споменем работното му заглавие: „(само)организации и мобилизации“. Мобилизации на хора, групи и общности за борба е по-скоро ясно, но самоорганизиране и организиране, особено с тези скоби, е двусмислие, ако не и конфликт. Едното извиква в ума както по-неформалните, по-нови, по-радикални и както споменахме, по-лишени от ресурси и власт, но и по-децентрализирани и по-склонни да отхвърлят йерархиите и установените институции, често ъндърграунд форми на политическо действие (активизъм), така и понякога определени общности и движенията в тяхната органична същност и цялост; другото обозначава по-традиционни форми, исторически по-сраснати с официалните институции, йерархични и готови на значителни компромиси с капитала. Легалност, легитимност, неформални и формални, нови и радикални, традиционни... В крайна сметка власт и хегемонни борби са теми, които не присъстват експлицитно между редовете на този брой, но нека и това е предизвикателство за дискусия в бъдеще.

Откъдето стигаме до друга от находките ни, работейки върху броя. Не може отведнъж да се компенсира липсата на диалог или пък на назован конфликт особено когато такава нужда е зарината под десетилетия тактическо мълчание и избягване. Дали всички сме комунисти, връщайки се към думите на Вагенщайн – със сигурност не, не и в тривиалния смисъл в една антикомунистическа реалност. Но от колектива сме съставили броя на база убеждението си, че по различни начини всички текстове и споделен опит могат да се отне-

сам към общото ни социалистическо наследство и стремления – български и отвъд.

Не очакваме тази разнородна колекция и рефлексия на редакцията да е всеобщо приета – напротив, вероятно доста читатели ще възразят на поне един текст сред всички други, а може би и на тези думи дотук. Но вярваме, че това е за добро. **Общественият ни и политически живот е до такава степен деполитизиран и задушен от хватката на антикомунизма, че общите ни корени в борбата за коренна промяна често дори не могат да бъдат назовани.** Оттам е трудно и да се осмислят, а какво остава да търсим открито точките на допиране и разминаване – тактически и стратегически. Освен това, в епохата на социалните мрежи, на анклавите на харесване и неприязън, във време на нормирано отчуждение е по-лесно за някои неща просто да не се говори, колкото и очевидни и често спешни да са те. Така например е възможно синдикати никога да не са търсили феминистки организации или пък членове на зелена партия яростно да се противопоставят на леви идеи. **Необходимостта от пространства, в които да се срещаме, спорим и свързваме, да мислим в, за и от полето е печално задоволена от социалната мрежа в една цялостно деполитизирана публичност, така че е необходимо целенасочено усилие на волята и организацията да създаваме тези пространства.** Надяваме се този брой да е от помощ.

Осъзнаваме и че броят носи усещане за разкъсаност, за колективи и активисти, които работят отделно едни от други. От една страна, това е вярно и тревожно наблюдение, което потвърждава впечатлението, че голямата обединителна цел остава абстрактна и неназована. Същото усещане за разкъсаност обаче носи и оптимистичен заряд, защото показва, че полето е голямо и широко. Напомня, че много хора

не просто искат промяна, а работят за постигането ѝ. Нещастливо в броя ни рамо до рамо стоят зелените, градските, синдикалните, ромските и куиър борбите. Това не е просто редакторско куриране, базирано на формалния принцип за разказване на някакво (само)организиране. Това е пряк резултат от стремежа ни да подчертаем общия и в крайна сметка социалистически стремеж за „коренна промяна“ с всички възможни възражения срещу кривиците на практическото ѝ изпълнение – сегашно и историческо, местно и глобално, и отделно от огромния разговор за целите и средствата.

Същото това разкъсване означава, че броят ни не е съвсем изчерпателен. Може би изчерпателното писане за полето на (само)организациите и мобилизациите е по принцип невъзможна задача, защото полето е по необходимост динамично. Откакто започнахме работа през февруари, се случиха много неща. Не знаехме например, че ще избухне войната в Украйна. Но емоционалният и социален ступор, който тя предизвика, не беше достатъчно силен, за да спре опитите за антивоенна мобилизация. Те, макар и слаби и бързо потушени у нас, заслужават своя разказ и осмисляне, най-малкото защото са частица от много по-мощния пълз на антивоенната съпротива навсякъде по света, а най-вече – защото знаем и виждаме, че тази съпротива тепърва ще се разгръща.

Тази година, благодарение и на отслабване на COVID-19 пандемията, се случиха и редица събития на живо, които дадоха тласък и глътка свеж въздух на още по-раздробеното поради войната ляво пространство. Голям международен форум, посветен на градските неравенства, беше организиран от сдружение КОИ в средата на юни. Десетки активисти и изследователи се събраха в София, за да обменят опит и идеи за проблемите на градската среда в България и региона, давайки прогресивен заряд в една от най-горещите

теми на последните години и предвид предстоящите местни избори през 2023 г.

През август смела заявка направи с появяването си Лява платформа „Прогрес“ – „неформално обединение на леви избиратели, работници, интелектуалци и политици“, целящо отваряне на пространство за дискусии и създаване на условия за изграждането на движения вляво и за натиск върху официалните политически субекти.

През септември се състоя мащабната Транснационална среща – колаборация между българския феминистки колектив ЛевФем и Transnational Social Strike (TSS, за които сме писали в други наши издания). Срещата бе както част от активистката мрежа EAST (Essential Autonomous Struggle Transnational), бореща се за справедливост в полето на социалното възпроизводство, така и от поредица подобни транснационални срещи, организирани от TSS. По броя на участниците си (над 150), по споделения опит и изградени връзки срещата бе от изключително значение за България, региона и Европа и също заслужава свой подробен разказ*.

Паралелно с всичко това протестният и особено стачен живот нарастваше с всеки изминал месец. Освен няколко големи протеста, свързани с войната в Украйна, протести имаше още в НЗОК, РЗИ, библиотеките, в болнични заведения из цялата страна, за да споменем по-значимите. Вълна от стачки започна да залива страната още през септември**, засягайки различни ведомства, градския транс-

* Може да прочетете декларацията от срещата на английски в секцията Articles на сайта на Transnational Social Strike на адрес transnational-strike.info

** Вж. *Синдикатите започват вълна от протести* (2022). Извлечено от <https://bit.ly/3WR7TJX> (12.11.2022) и Димитрова Д. (2022) *За пръв път от години синдикатите притискат властта със стачки*, извлечено от <https://bit.ly/3hBe0Sq> (12.11.2022)

порт, здравеопазването и редица предприятия. Продължи и се задълбочи въстанието срещу теократичната диктатура в Иран, предизвиквайки все повече акции в солидарност по целия свят*.

Списъкът трудно може да бъде изчерпан, а и може би не е нужно. Както казахме, надяваме се броят да е не каталог, а по-скоро стимул обменът на идеи, на опит, на конструктивна и критична рефлексия да се задълбочи; дори, по възможност, да е насърчение за действие, свързване, мислене и отново, още действие, свързване, разграничение и мислене. Но ще трябва да отваряме все повече пространства.

Желаем ви приятно и ползотворно четене!

* Вж. *Jin-Liyan-Azad* (2022), извлечено от <https://bit.ly/3EAWbQV> (12.11.2022)

Къде е бъдещето на ромското движение?

МИХАИЛ МИШЕВ

Ромското движение не може да бъде характеризирано с една личност или организация. Основната цел, около която гравитира то, е благополучието на ромската общност. Затова ромското движение в България има нужда от преосмисляне на „функционирането си“. А благополучието на ромската ни общност трябва да се постига чрез изпълнението на общоприети основни интереси (стълба) за общността, без посредници между различните участници в движението (хора от общността, активисти, НПО-та, експерти, политици). В противен случай ще получим атомизиран и слаб резултат.

За да успеем да разберем процесите в ромското движение в наши дни, е нужно да направим кратък исторически преглед. За баща на ромското движение в България е сочен Шакир Пашов, чийто политически и просветителен път започва, след като попада през 1918 г. в средите на работническото движение, ставайки член на Българската работническа партия, а през 1919 г. става председател на 18-тия отечествен фронт в София. Той създава първата ромска организация в България

„Общоциганска организация за борба срещу фашизма и расизма и за културното издигане на циганското малцинство в България“ през 1945 г., а в годините преди това издава вестниците *Романо Еси** и *Тербие***, където основна тема е възхвала на марксизма, революцията в Русия и обещания към българския народ за всички хубави неща, които го очакват при идването на комунистите на власт.

*Нима е било възможно
такова слънце да греи?
Трети април като отпечатък в сърцето
и джигера няма да избелей.
Камионът профуча със скъпия гост и викаха „Ура!“
и бащите, и майките, и децата.
Язовири и тунели
да строим при всеки зов
вдъхновени със сила, гордост*

от Шакур М. Пашов***

Шакур Пашов се превръща в първия открит ромски общественик, който става депутат в VI велико народно събрание през 1946 г. Година след това, Пашов се преборва да бъде създаден държавният цигански театър „Рома“ през 1947 г. Бъдещето на ромското движение изглежда добро не само заради успехите на Шакур Пашов в издателската и културната сфера, включително и с отварянето на училища, но и заради разширяването на влиянието на организацията му чрез 194 местни структури в страната. Те се превръщат в средище на просвещение, самоорганизиране и обединение на ромска-

* В превод от ромски език – ромски глас.

** В превод от турски език – възпитание.

*** Публикувано във вестник *Романо Еси*, бр. 10 от 30.4.1948 г.

та общност. Заради вътрешни страхове на комунистическия елит за обединение на ромската общност в България и последвалата политика на асимилация по „националния въпрос“, Шакир Пашов е изключен от редиците на Българската комунистическа партия и е осъден и изпратен в трудовия лагер в Белене. През 1952 г. ромските вестници са принудени да прекратяват издателската си дейност, театърът е закрит, а всички 194 местни структури на „Общочиганска организация за борба срещу фашизма и расизма и за културното издигане на циганското малцинство в България“ са интегрирани в редиците на Отечествения фронт*. По този начин фактически се слага край на първия етап на ромското движение в България, което, ако в началото си е било подкрепяно и насърчавано от държавата, то след 50-те години рязко променя посоката си.

Ромското движение се пробужда отново в края на 80-те и началото на 90-те години, когато в страната се сформират организациите „Обединен ромски съюз“ в Сливен с лидер Васил Чапразов, Демократичен съюз „Рома“ на Мануш Романов и други по-малки местни организации, които целят директно участие на ромската общност в политическия живот на страната. Промените след падането на социализма в България през 1989 г. предоставят възможности пред ромските лидери – те вече не биват преследвани от властта за своята дейност по обединяването на общността. Някои, макар и за кратко, биват активни участници в последвалите политически процеси. Така например Мануш Романов, председател на Демократичен съюз „Рома“, дори става депутат в VII велико народно събрание заедно със своите съратници Съби Голема-

* Постановление № 1216 на Министерския съвет от 17.X.1957 г. „За решаване въпроса с циганското малцинство в България“.

нов и Петър Александров, докато днес е трудно да посочим името на един ромски народен представител.

През 90-те се наблюдава засилено политическо самоорганизиране сред ромите, което е ответна реакция на политическите и икономически кризи. През този период се създават партията „РОМА“ на Тома Томов, „СВОБОДНА БЪЛГАРИЯ“ на Кирил Рашков, „Евро Рома“ на Цветелин Кънчев, „Демократичен конгрес“ на Рамадан Рашид, „Бъдеще“ на Съби Големанов и други. Ако преди роми са участвали в партии или дори в ЦК на БКП, то през 90-те вече има партии, чието ръководство е изцяло от роми. Подобно активно участие в обществения живот се наблюдава и в средата на 2000-та година: общинските съветници от ромски произход наброяват близо 300 в цялата страна; има избрани кметове и заместник-кметове на малки и големи населени места; над 400 ромски служители работят в местните администрации. Въпреки това факт е, че основните политически сили нехаят за проблемите на общността, появили и засилили се след 1989 г. – висока безработица, ширеща се бедност, опресия от новосформираните силови групировки. Точно обратното – заради увеличаващото се влияние на ромските лидери, в годините около присъединяването към ЕС водещите партии в страната като ГЕРБ, БСП и ДПС предприемат подход на атомизацията на общността и раздробяване на лидерството. От началото на 2012 г. се забелязва целенасочена атака – ромските експерти са отстранени от позициите си, а срещу лидерите на местно и национално ниво е предприета кампания на преследване и намаляване на влиянието им. Тези преследвания принуждават много от лидерите да приключат политическата дейност и да се обърнат към неправителствения сектор.

Може да се проследи и видиг преходът от силен политически фокус сред ромските активисти към изграждане на екс-

пертиза и израстване както в държавните институции, така и в неправителствени организации. След средата на 2000-та г. ромските организации започват да се фрагментират и позиционират в тясна експертиза в конкретна област. Така се оформят национално представени организации като „Амалипе“, „Арете“, „Интегро“. По-голямата част от организациите обаче остават фокусирани на регионално или общинско ниво. За съжаление, в продължение на дълги години ромските организации не съумяват да се обединят около няколко общи приоритета на общността и да работят заедно за тяхното решаване. Основните причини за невъзможността да се консолидират са приоритизирането на личните проекти, състезателен характер между лидерството на различните организации и лицемерие. Те продължават да работят по основните си направления, като си сътрудничат рядко по общи проекти, и то единствено за да отговорят на изискванията за финансиране, отколкото, за да постигнат общ успех. В този аспект ромските организации обаче не се отдалечават от цялостната тенденция на функциониране на т.нар. граждански сектор в България.

Ясно може да се разграничат двата периода в развитието на ромското движение – първоначален фокус върху активното участие в политическия живот на страната и последващи усилия върху проектна и нестабилна дейност през гражданския сектор. Във втория период, започнал с Десетилетието на ромското включване през 2005 г., организациите като че ли не съумяват да участват в разработването на проектозаконали и политики, които да бъдат в интерес на ромската общност. Пореден опит за участие на ниво политики се появи с формирането на гражданското движение „Постоянна ромска конференция“ (ПРК). Макар ПРК да съумя да постави ромската общност на масата за дискутиране на ромските

нужди на ниво политики, сложната и непредвидима политическа ситуация и вътрешни конфликти не ѝ позволиха да постигнат устойчива промяна по отношение на защита на ромския интерес.

Моите лични наблюдения ме подтикват да смятам, че липсва консолидация на ромското лидерство и движение в момента. Организациите са фрагментирани и всяка една от тях работи по свои приоритети и проекти, които да гарантират съществуването ѝ. Често се случва проектите, които се изпълняват, да поставят младите хора в символична позиция при изпълнението на проектите. Реално не се инвестира в политически, организационни и лидерски умения в ромските младежи, които да гарантират развитието на ромското движение и лидерство, а се поставя фокус на младежки и доброволчески дейности като боядисване на пейки, почистване на зелени площи. Нека уточним, че създаването на лидери не е самоцел. Създаването на лидерство с принципи, които навеждат към консолидиране и участие директно в политиката биха били своеобразен гарант за развитието и обединяването на ромското движение. Допуска се груба грешка да не се позволява на млади хора да израстват, защото се приемат като конкуренция от сегашните лидери на общности и организации, които гледат на фондациите като бизнес и свой основен доход. Реално съществуват условия за поява на нови и млади лица, но те биват потискани и заставяни да следват установената вече линия. Забележимо е как младежите, които участват в дейностите на установените организации, възприемат като конкуренция младежите от други организации, най-често поради спецификата на лидерското образование, което акцентира върху въпросната конкуренция. Това на практика продължава фрагментирането на ромското движение още в зародиш на следващото поколение лидери.

За да се гарантира, че ромските организации ще съумеят да се позиционират адекватно в страната ни, е нужно да се случат следните неща:

- **Поставяне на общи приоритети на ромската общност в национален план с ясни финансови измерения, политическа подкрепа и обща работа между лидерството.**
- **Инвестиране в изграждането на организационен и политически капацитет в младежите.**
- **Активното въвличане на ромските бизнесмени, предприемачи и духовни лидери в каузата и движението.**
- **Реално, а не формално, участие в планирането, изпълнението и мониторинга на местни политики и планове.**

Тези стъпки трябва да бъдат осъзнати както от старото лидерство, така и от младото, за да се гарантира правилният път на развитие на ромското движение и общност. Днешните младежи трябва да бъдат тези, които ще съумеят да обединят най-добрите практики от миналото – фокусът за политическо участие на ромите, изграждането на експерти сред общността, ангажирането на бизнеса и вярата в организационните процеси и отстояването на конкретни предложения за политики, които да бъдат подкрепени с финансов ресурс. Това е нужно да започне да се случва от днес, защото ромските младежи не са само бъдещето на общността и движението, а и неговото днес!

Феминистки(те) мобилизации – възможности и перспективи

Това не е научен текст, нито социологическо изследване или обзор на женските движения в България. Не предлагаме готови решения, а дискусия и гледна точка върху активистката работа на един феминистки колектив. Според нас, въпреки ценния принос на левите организации и колективи, женските права и живота на жената в България се нуждаят от значителни подобрения (или цялостна промяна). Защото не ни чуват. Да, „ме“, които би трябвало да ни представляват и да работят за нас, а не обратното.

„ФЕМИНИСТКИ МОБИЛИЗАЦИИ“ – С КАКВО И КАК СЕ ЗАНИМАВАМЕ

„Феминистки мобилизации“ е хоризонтален феминистки колектив, който се основава на ценностите на солидарността и грижата за общността, т.е. създаване на приобщаващи

пространства, чрез които заедно можем да се борим срещу мизогинията, ейбълизма, расизма, хомофобията и трансфобията, противопоставяйки се активно на взаимосвързаните потиснически системи на хетеропатриархата и капитализма.

Ние сме хора от различен пол, джендър идентичност и сексуална ориентация, хора с дълъг и никакъв опит в активизма, художници, студенти, мигранти, учители, работници и правим първите си стъпки към това да разберем какво е необходимо за съвместно изграждане на движения и разрастване на колектива. Често бихме искали да бъдем по-стратегически в действията си и последователни в начина, по който практикуваме солидарност и грижа – както в нашия колектив, така и рамо до рамо с нашите общности.

Една от основните цели на колектива е изграждането на по-голяма, по-сплотена и по-устойчива феминистка общност, която се занимава с преки действия, протестни демонстрации и оказване на натиск върху институции и политици, както и върху организации и индивидуални лица с платформа, които проповядват човеконенавистни, ретроградни идеологии. Работим по това, като се стремим да демократизираме координацията на феминистките протести в България чрез присъединяване на повече хора, особено на тези от маргинализираните групи, чиито гласове често остават нечути. С това ние целим да покажем, че тяхното мнение и усилия имат значение и могат да доведат до социална промяна, както и да създадем по-безопасно пространство, в което всеки може да сподели своя опит и да изследва вярванията и ценностите си. Колективът ни работи на хоризонтален принцип, което означава, че всеки може да се включи в процеса на организиране и вземане на решения, като правим усилия хората, които нямат опит в активизма, да се чувстват сигурни и подкрепени, когато предприемат първите си стъпки.

Акция „Нито една повече“ ноември 2021 г.

Изповядваме различни видове феминизъм, но всички гържим на ценности като свобода, равнопоставеност и равенство, общност, колективна грижа и справедливост като основа на всичко, което правим. Някои от нас черпят от богатата местна история на социалистическите женски движения, класовите борби и международната, антиимпериалистическа солидарност с потиснатите народи; други – от интерсекционална, куиър или анархофеминистка гледна точка, която се бори за справедливост и представителството на по-маргинализираните общности, като се стреми да постави техните перспективи в центъра и да се води от преживения опит с взаимосвързаните системи на потисничество и йерархии. Във всичко това ние се опитваме да вървим по собствен път, като се вдъхновяваме от и си служим с важни за нас дефиниции и теории, но без да се ограничаваме от тях – особено когато те не спомагат за действие и себепознание, а са повод за догматизъм, елитарност и гребнави разпри – и да бъдем водени от целта да реализираме света, в който искаме да живеем – свят, в който културата на бялата

Протест „Нито една повече“ 25.11.2021 г.

раса и цис-хетеро-патриархалния капитализъм поставят под контрол и потисничество нашите тела, психика, общности. Разговорите за феминизма като цяло все още не са широко разпространени в България, затова и феминизмът, който ние се стремим да практикуваме, е достъпен, устойчив, любящ и навяваме се, революционен.

Основната дейност на „Феминистки мобилизации“ през последните две години е организирането на ежегодното шествие за правата на жените по случай 8 март и ежегодния протест срещу насилието над жени на 25 ноември, а през останалата част от годината винаги имаме готовност бързо да се организираме или да помогнем в организацията на други прогресивни протести. Избрахме да се фокусираме именно върху тези дейности, защото агресират специфични пропуски и нужди в българския контекст и около тях могат да бъдат

Протест „Не на войната! Шествие за правата на жените“ 08.03.2022 г.

мобилизирани много хора. Въпреки това ясно осъзнаваме, че в България няма особено силна протестна култура – нещо, което ние искаме да променим. Намираме за наистина важно да провеждаме протести в подкрепа на прогресивни каузи и идеи, тъй като медиите и политическият дискурс са изключително разделящи и не представят алтернативни на статуквото гледни точки. Именно поради тази причина от създаването си колективът ни винаги се е стремил да бъде готов да реагира по бърз и ефективен начин на актуалните събития, да привлича възможно най-много медийно и обществено внимание. През годините сме организирали и участвали в редица протести в солидарност с уязвими и маргинализирани общности и групи, включително демонстрациите в солидарност с движението Black Lives Matter и ромите през 2020 г., със жените в Полша покрай ограничаването правото на аборт

отново през 2020 г., с Афганистан по повод настъпването на талибаните през 2021 г., в шествията „Без нацисти по улиците ни“ през 2021 и 2022 г., протести в знак на солидарност с ЛГБТИ+ общността след нападението срещу обществения център Rainbow Hub през 2021 и 2022 г. и др.

ЗА КАКВО СЕ БОРИМ?

Протестните демонстрации не са самоцел, а политически инструмент за оказване на натиск и привличане на обществено внимание върху проблемите на жените в България днес. Използваме датите 25 ноември и 8 март като повод за протест и насочване на медийния фокус върху статута на жената. За целта всяка година изготвяме манифести, включващи списъци с конкретни мерки и действия, които биха спомогнали за социалното и икономическо равенство в страната ни. И двата документа се изпращат на различни институции в специални масови акции*. В основата на борбата ни стои противопоставянето на патриархалната система и всички произтичащи от нея форми на потисничество. В съвсем синтезиран вид исканията ни включват цялостно противодействие и превенция на домашното и джендър базираното насилие**. Важно за нас е не само как се действа след случаи

* Подробности на femmobl.com

** Работещи закони срещу половете неравенства, домашното насилие, джендър базираното насилие и насилието над жени, кризисни центрове във всяка една област на страната, качествено възстановително правосъдие, достъпна и безплатна правна, психологическа и финансова помощ за пострадалите; официални, подробни статистики и проучвания за проблема; сексуално образование и репродуктивни права; повече информационни кампании и борба с джендър стереотипите в публичната сфера; борба със социално-икономическото неравенство и др.

Протест в солидарност с жените в Полша 25.10.2020 г.

на насилие над жени, а как те да бъдат предотвратени. За целта считаме, че е време да се въведе форма на сексуално образование в училище, да се обясняват понятията за пол и гъндър, да се говори свободно за сексуалност и репродуктивни права, що е и какви форми може да бъде сексуалното насилие. Подкрепяме горещо и информационните кампании, както и раздаването на безплатни менструални и контрацептивни продукти.

Колективът на „Феминистки мобилизации“ мисли за всички жени и съответно – за специфичните нужди на всяка група. Това включва жените затворнички, ЛБТИА+ жените, жените с увреждания, етническите малцинства, сексуалните работнички, жените със зависимости и др. Непримирими сме към различните форми на дискриминация, сексизъм, расизъм, трансфобия и считаме, че автентичният феминизъм трябва

Протест „Шествие за правата на жените: Феминизмът е за всички!“
08.03.2021 г.

ва да мисли за всички жени и да премахва всички форми на потисничество, които често се преплитат с други фактори (като цвят на кожата, сексуална ориентация и пр.).

Животът на жената зависи от цялото общество. За да бъде тя свободна, независима и да живее пълноценен начин на живот, са нужни социални и икономически условия. Факт е, че преобладаващата част от грижовния труд продължава удобно (и съвсем безплатно) да бъде прехвърлян на жените. Това включва грижата за деца, внуци, възрастни хора, болни и/или близки с увреждания и др. Не спираме да напомняме за необходимостта от безплатни ясли и детски градини, социални центрове и домове за възрастни хора, подкрепа за хората с увреждания, самотните майки. Жените продължават да работят „двойна смяна“ – на работа и вкъщи, като в същото

време феминизираните професионални сектори продължават да получават по-ниско възнаграждение. Нека споменем само учителките, медицинските сестри, шивачките, сезонните работнички, сервитьорките, продавачките – все професии, определени като „жизненоважни“ в условия на здравна криза*. Борбата за равнопоставеност няма как да не включва борба за икономическо равенство.

ПРЕПЯТСТВИЯ ПРЕД ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

В нашия контекст, както и в много други страни на Балканите и в Източна Европа, джендър политиката и открито феминистката дейност, особено такава, която се занимава с пол/джендър теорията и с борбите на ЛГБТИА+ хората, са табу. Решението на българското правителство да отхвърли Истанбулската конвенция през 2018 г. отвори пространство, което не съществуваше преди, за дискусии на джендър ролите, пресечните точки и идентичностите и насилието срещу жените, но също така засили крайнодесните и анти-джендър движения в страната, което доведе до отпор срещу феминистките, куиър, цветнокожи и мигрантски общности. Крайнодесни политически партии влязоха в парламента на три поредни избори и тяхното бездействие или откровена публична агресия в медиите срещу жени, мигранти, роми и ЛГБТИА+ хора доведе до заострено институционално насилие. Като млади феминистки ние не виждаме себе си представени в мейнстрийм политиката и не виждаме публични лица с платформа, която да отстоява правата на нашите общности, когато сме нападани на улицата за това, че из-

* Вж. повече в Манифеста на femmobi.com/manifesto-8march

глеждаме по определен начин или когато неонацисткият „Луксмарш“ (сборище на крайнодесни лица от цяла Европа) е допуснат да се проведе по улиците в София за пореден път.

Друга основна пречка за дейността ни може би се явява неразбирането на понятието „феминизъм“. Уви, липсват знания и образование по темата, историческото съзнание за женските борби и постиженията им сякаш все повече се забравят, а самата дума продължава да се възприема вулгарно като „мъжемразство“, „прищевки на разни мъжкарани“, на „истерични, гневни жени“ или „писък за привличане на вниманието“. По-детайлното познаване на феминистките движения днес и преди би въвлякло повече млади хора в борбата. Не можем и да не споменем липсата на мотивация за политически ангажиран труд, произтичаща от недоверието в институциите и омерзението към политическия живот. Разбираемо, голяма част от хората в активна възраст в момента в България не намират смисъл да протестират, да настояват за определени искания или да се опитват да променят социалната среда. Както споменахме, самите ние не се чувстваме нито представени от политиците, нито (при по-голямата част от акциите си) – чути. Журналистите, трябва да споделим, не ни помагат. А именно тяхна е отговорността да отразяват протестите и общественото недоволство, да посочват наболелите проблеми и да насочват общественото и политическо внимание върху тях, да разпространяват обективна информация и да създават социална ангажираност.

Голяма част от хората в България смятат феминизма за нещо ненужно, тъй като според тях „мъжете и жените вече имат равни права“. Други може би мислят, че феминизмът е НПО пропаганда, която се използва с цел генериране на печалба. Но в страна, в която случаите на домашно насилие стават все повече с всяка изминала година, ние вярваме,

Протест „Солидарност с Афганистан“ 28.08.2021 г.

че е още по-важно да се работи целенасочено за създаване и поддържане на феминистка общност, която да се подкрепя взаимно, да се бори за промяна и да спомогне за промяна в гледните точки на хората.

Както споменахме, в момента в България няма масово феминистко движение, което да може да реагира с адекватна сила на несправедливостите. В същото време улиците не могат да останат празни и мълчаливи, когато всяка трета жена в страната е жертва на насилие, основано на пола, и когато расизмът, сексизмът, хомофобията и трансфобията са „нормалното“ за обществото ни. Именно това събира членовете на „Феминистки мобилизации“ – предприемането на преки действия и мечтата да свърже пресичащите се борби на различни общности из България. От работниците и работничките в мините, цеховете и заводите, до тези, които

извършват сексуален или грижовен труд! Съществуват много сходни реалности на хора с различни идентичности, които биха спечелили много от общи борби за справедливи условия и равни права. За нас е изключително важно да дадем платформа на гласовете на хора от маргинализирани групи, които често остават нечути, да предоставим възможност на обикновените хора да се включат в организирането на протести, да споделят своя опит и да изследват своите вътрешни и ценности в безопасно пространство. Освен това се опитваме да популяризираме идеите на интерсекционалния феминизъм и да ги направим достъпни, като използваме конкретен и несложен език, както и да създадем и поддържаме пространство, в което хората могат да изследват феминистките идеи и да научат за силата на активизма.

Не на последно място, често дискутиран проблем за нас е и т.нар. „активистки бърнаут“. Факт е, че умората след определена акция/протест е огромна, а активните членове на колектива очевидно са недостатъчни за целогодишна работа. Тази умора частично се дължи и на това, че живеем в капиталистическо общество, което не осигурява достойно заплащане на застъпническата работа и работата в социалния сектор, която много от нас вършат отделно от активизма. Това е умората от непрестанната грижа и липсата на свободно време, от непосилно високите наеми и сметки за много от нас, както и неспособността да празнуваме малките победи по пътя на борбата за справедливост и равнопоставеност.* Социалната промяна е труден, бавен

* Детайлни данни за активисткото прегаряне, липсата на мотивация и проблемите пред този тип труд могат да се намерят в социологическото проучване на д-р Леа Вайсова „Изследване на нуждите на организациите, работещи за правата на жените, момичетата и уязвимите групи в България“. То е достъпно на сайта на Български фонд за жените в секция Инфоцентър → Ресурси.

текст, за да се открием едни други. Защото ние определено нямаме всички решения и отговори. Оставаме отворени за предложения, дискусия и всякакви отзиви.

Идеята на този текст и участието му в броя е именно да провокира дискусия за бъдещето на феминисткото движение в България и съответно – намирането на нови решения, нови практически перспективи и политически ефективни методи. Със сигурност можем да заявим, че всички ние няма да спрем да се борим, макар да не се чувстваме мотивирани от политическата си среда в момента. Вдъхновява ни разрастването на групата ни и интересът към феминизма от страна на най-младите. Силно се надяваме на по-силно ляво обединение и активни обединени действия в момент, в който крайно-дясното „чука на вратата“ и заплашително обещава да ни отнеме всичко, извоювано досега.

За куиър движението в България: неговите цели, успехи, уроци и защо все още не е движение

ИНТЕРВЮ СЪС СТАНИМИР ПАНАЙОТОВ

Какъв е твоят опит в ЛГБТИ+ движението? От кога участваш, под какви форми и в каква степен смяташ този опит за представителен?

За удобство, в отговор на въпросите ще използвам думата „куиър“ вместо „ЛГБТИ+“. Да започнем с уточнението, че не смятам себе си за представителен активист. Да продължим с вероятно неочаквана проблематизация на думата „опит“. Под „опит“ ще разбирам „усилия“, а не „успехи“, поради простата причина, че огромната част от колективния опит на българския куиър активизъм е неуспешен, и това определя обществената му значимост. Относно „успех“ ще кажа малко по-късно. Накратко, моят опит с и в българския куиър активизъм е свързан основно с неговите неуспехи. Нито съм представителен, нито съм успешен активист – не защото не съм свършил нищо или както трябва, а защото виждам себе си като културен куиър активист (деятел) и разбирам отчайващата безотносителност на културата спрямо жи-

вота на куиър хората в България. Културният активизъм е политика, но такава на самоограничението.

Мога да се причисля към „втората вълна“ активисти, започваща около 2000 г. и породена около активизирането на Българска гей организация „Джемини“ (регистрирана през 1992 г., но без никаква дейност до 1998 г.). Смятам, че това поколение е белязано от провали, като в това число включвам и себе си. В този смисъл аз съм един успешно провалил се активист.

Както и при повечето куиър активисти в България, и моят опит е откъслечен и неравен във времето. Хората, посветени на каузата без времево прекъсване се броят на пръстите на едната ръка, и то на стругарска такава. През 2000 г. се преместих в София и започнах да уча философия, станах и посетител на офиса на „Джемини“, много бързо се запознах с основните тогава лица (те не бяха и много) в организацията и „средите“ и станах свидетел на граматични събития в сдружението, като дори участвах в един преврат от грешната страна на историята. След около година на общуване и помощ, започнах работа за около шест месеца като редактор на бюлетина на „Джемини“. За кратък период бях и говорител на организацията и имах няколко медийни участия.

Не смятам работата си там за особено представителна, но и самата организация не беше такава – това беше недемократична и като цяло нечистоплътна среда, в която имаше основно и само добри намерения. Последваха вътрешни раздори и скандали, което доведе до отчуждението ми някъде през 2002 г. През 2004 г. станах част от фондация „Куиър България“, която съществуваше формално до поне 2011 г. и която напуснах заедно с всичките ѝ основатели след друг вътрешен преврат; допуснахме го от глупост през 2006 г. В този период се занимавахме основно с анализи и медийни участия, както и някои клубни дейности.

През 2007 г. се опитах да се сближа отново с остатъците от „Джемини“, тъй като там имаше кадрово раздвижване и започна бавен процес по оздравяване на организацията. Това продължи около година до провеждането на първия гей парад – шествие – през 2008 г., организиран именно от „Джемини“. (Историческата прецизност налага да кажем, че „първият гей парад“ се случи на 17 май 2005 г., т.е. на Международния ден срещу хомофобията, и на него участвахме точно 13 души.) В този период (2000-2007 г.) се занимавах постоянно с преводи на куиър литература, които публикувах основно в *ЛитерНет** и *Литературен вестник* – нещо, което винаги съм отчитал като „активизъм“ (и което с годините се оказва вероятно една от устойчивите ми дейности, които въобще са имали въздействие).

Провеждането на първия гей парад беше повратна точка за много скарани и разпръснати активисти, включително и за мен. Изведнъж се оказа, че действително каузата е по-силна от раздора. През 2009 г. вече бях част от организацията на парада и негов координатор, като съм участвал

* Вж. авторска страница на Станимир Панайотов в litternet.bg.

в него до 2011 г. В този период също имах медийни участия и съм бил едно от лицата на „движението“. През 2009 г. благодарение на работата ми за София прайд работих с Боряна Росса, която разви специална художествена програма, съпътстваща парада, и в този процес се харесаме и решихме, че искаме да продължим да работим заедно. Към този момент вече беше ясно, че „Джемини“ няма да продължи да функционира и единствената сериозна организация оставаше „Билитис“, а „Действие“ беше в самото си начало (тя се казваше първоначално „ЛГБТ Действие“ и е основана покрай доброволческия екип към прайда през 2009 г.). С Боряна започнахме да търсим финансиране за отделен нов проект, който да е фокусиран върху куиър и феминистко изкуство, и така стартирахме София куиър форум (СКФ) през 2012 г. Сериозният и постоянен активизъм в този смисъл при мен започна през 2012 г. със СКФ.

Нека обясня набързо две неща, които може би бугят по-дозрения. Работата в НПО (като „Джемини“) е активизъм; това се отнася за всяко НПО, което се опитва да представява интересите на определено малцинство или маргинализирана група. Ресурсното и административно поглъщане на активистки потенциал е факт, но е все пак активизъм на първо място, а след това работа; до голяма степен активизъм и бюрократизация съвпадат. Знам, че тази точка е дискуссионна за голяма част от обществото. За медийните участия: да ходиш по медийни участия е активизъм, независимо дали работиш в НПО или не. Особено в куиър контекст; особено когато годината е 2001-ва – тогава по медии ходехме точно трима-четирима души.

Доколкото се считам за представител на т.нар. втора вълна на активисти (първата вълна датира от основаването на една анти-ХИВ организация, наречена „Булга“, през

1991 г. до стартирането на дейността на „Джемини“ през 1997-8 г.), моят опит е, смятам, съвсем представителен за тази втора вълна. Поради следните причини: повечето активисти след около 2000 г. по един или друг начин работеха в НПО (не задължително „Джемини“); всички имаха сравнително центристски и либерални политически възгледи (на онзи етап включително и аз); всички преживяха многократно емоционално и професионално прегаряне; всички са се скарвали с поне половината други активисти; всички допринесохме за консолидирането на хомофобията в България (ще кажа повече по този вероятно неприемлив възглед по-късно). И общо взето, почти всички бяхме замесени в организацията на гей парада в периода 2008-2010 г. Представителен опит е и дотолкова, доколкото, както подсказвах по-горе, това поколение активисти е белязано от неуспеха – да не кажа по-драматично „провала“ – да постигне своите цели. Само за пример: декриминализацията на хомосексуалността през 2006 г. (с отмяната и редакцията на **член 157** от Наказателния кодекс), както и въвеждането на Закона за защита от дискриминация (ЗЗД) през 2004 г., не бяха *директен* резултат от дейността на активизма на „Джемини“. „Джемини“ беше до голяма степен декоративен придатък към необратими процеси, желателни в предприсъединителния период; хората в организацията просто нямаха тежест и опит, за да предизвикат тези процеси, и до голяма степен играеха ролята на агенти, вместо на безпомощни наблюдатели. Така че дори и формалните успехи в този период, в който съм имал някаква (не бих казал значима) дейност, не са действителен и пряк продукт на активизъм и прокарване на политики.

През какви етапи е преминало движението през годините от твоя опит и наблюдения?

Шабан Даракчи в своя скорошна **статия** описва доста коректно тези етапи: всеки, който се интересува от историята на куиър активизма у нас следва да прочете неговото изследване. До голяма степен се съгласявам с неговата периодизация, но нека я преразкажа помоему.

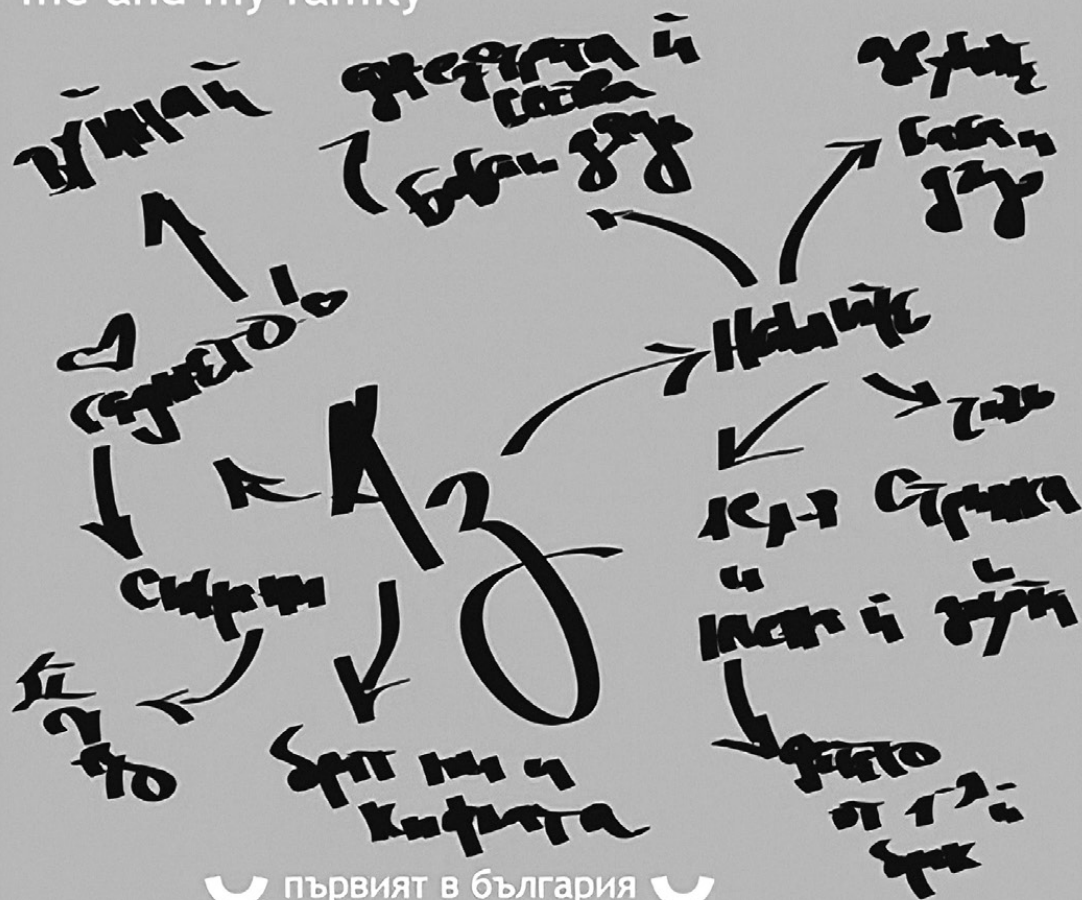
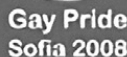
Първият (и като цяло неизследван) период, чиято дейност, доколкото ми е известно, е минимална, е свързан с ХИВ превенция и участие на гей мъже в анти-ХИВ дейности (например гореспоменатата организация „Булга“). Да наречем този период такъв на не-видимост.

За втори период можем да считаме годините 1997-2007, белязан от основаването на „Джемини“ и нейната дейност основно след 2000 г. по т.нар. „Балкански триъгълен проект“ и всички последвали раздори до 2007-8 г. до провеждането на първия гей парад. В този период влиза и организираният от „Билитис“ от 2004 г. насам Гей-лесбийски арт фест (който впоследствие смени името си на два пъти, но съществува и до ден днешен) – това е и най-дълго съществуващото куиър събитие у нас и първото систематично художествено-ориентирано куиър събитие. Съвсем спокойно можем да наречем този период „бюрократичен“ без да трябва да влагаме отрицателно значение в тази дума. В него можем да разграничим два елемента: опит за институционализация отвън чрез проектни, донорски средства и политики и последиците от този външен опит, а именно – пораждането на вътрешна опозиция и особено въвеждането на куиър критика и самия термин „куиър“. По мои наблюдения терминът „куиър“, който е въведен на български език (че дори и в превод) до голяма степен покрай моята работа, е свързан именно с вътрешните разломи на

българския активизъм, т.е. външната интервенция почти по случайност легитимира куиър радикална позиция като критика на специфична форма на бюрократизация на активизма. (Бюрократизацията на активисткия потенциал не е нещо лошо само по себе си. В учредителната фаза на едно движение е на практика невъзможно да разполагаш едновременно и с бюрократи/експерти, и с активисти. Критиката, за която говоря, не беше критика на бюрократизацията сама по себе си.)

Третият етап със сигурност започва през 2008 г. с първия гей парад, който събра немислимо дотогава съзвездие от хора и усилия. Ще го кажа така: представете си какво би се случило, ако националистки политически лидер подкрепи Истанбулската конвенция? Говорим за такъв ефект, ефект на магическа консолидация, произведена от истинското осъзнаване тежестта на *видимостта*. До провеждането на парада през 2008 г. у нас имаше не повече от десеттина души (хамелеонна група от активисти-бюрократи), които сме се опитвали да бъдем „говорители“ на други куиър хора по един или друг начин. Парадът го голяма степен разби въобще идеята, че куиър хората у нас имат нужда от говорители, защото той сам по себе си е нещо много по-силно от репрезентация – той е презентация, която осуетява нуждата от репрезентация. Разбира се, го определена степен, доколкото живеем в общество на представителна демокрация, репрезентацията е неизбежна, но първият парад беше нещо като преучредяващ ритуал. Поради тази причина и смятам, че през 2008 г. започва този трети период. Той е белязан от една случайна консолидация, която сама по себе си не произведе много, но то пък беше достатъчно, за да навлезем в третия период, който нормализира идеята, че фрагментацията в куиър средите – нещо нежелано във втория период – е нещо възможно, че и нормално.

me and my family

първият в България

геи праид

ПОМИСЛИ
за всеки

не е нужно да си гей, за да дойдеш

28 ЮНИ
събота

билетен
център НДК
(начална точка)

17:00^(17:00:00)4.

(1992-2001)

Как би описал и коментирал основните цели на куиър движението в България, включително степенята, в която са постигнати до момента?

Това са тежки и съществени въпроси и вече има достатъчно емпиричен материал за цяла дисертация само по тях, но ще се опитам да отговоря сравнително последователно.

Целите със сигурност са устойчиви, но и са се изменили в нещо, което бих нарекъл „културализация“. Накратко, съществува ключово отклонение – може би гумата е разсейване – спрямо основната цел, дълбаещо в полето на културния субективен опит. Но основната цел винаги е била, е и следва да бъде законова равнопоставеност и не-дискриминация на куиър хората. По първата точка успехи на практика няма, по втората точка разполагаме с един на практика злоупотребяван Закон за защита от дискриминация (ЗЗД), решенията по който нямат същностно никаква обществена тежест; те имат ограничена тежест за частни ползи на ищци, но самите решения по дела нямат позитивен отзвук в обществото и не водят до изменения на нагласи – напротив, глоба от Комисията за защита от дискриминация (КЗД) е на практика признание за героизъм в борбата срещу „културния марксизъм“ и прочие конспиративни извращения на либералния процедурализъм. Така че ще си позволя да кажа, че освен самото съществуване в правния мир на ЗЗД и КЗД, успехи тук парадоксално липсват. Нещо повече, малкото спечелени дела в наша полза не са довели нито до промяна на обществените възприятия, нито до стратегически litigation. Коемо ме води към втората ми точка.

Правната регулация на дискриминационни практики не отговаря адекватно на нуждите на куиър хората, не и по същество. Редица случаи вече доказаха това – тоталната безпо-

следственост на „наказанието“ (финансовите обезщетения например са както смешни, така и социално незначими) срещу обществените нагласи, с които разполагаме.* Основната цел за равнопоставеност на куиър хората у нас не трябва и не следва да бъде променяна, но адекватният анализ сочи, че легалистският подход, осланият се на либерален процедурализъм само задълбочава проблемите на куиър хората. Целта е правилна, но доминиращият подход за постигането ѝ през всичките три изброени периода не е променяна, което указва към междупоколенчески проблем. За съжаление, радикалната куиър критика на свой ред досега също не е произвела конструктивни резултати, въпреки адекватната си критика към процедурализма. От друга страна, знам за опити, които са били съзнателно поддържани от активисти, подходът да бъде променен, като съм участник в скорошен подобен опит.

Движението към този момент (третия период, характеризирани от фрагментация, който нарекох „романтичен“) не е едно, а са по-скоро две, доколкото поне има осъзнатост, че подходът трябва да бъде сменен и че резултатите са отчайващо неадекватни.

Да си отговорим на следния въпрос: защо хомофобията у нас се задълбочи през последните 22 години? Разбира се, нямаме добри социологически данни по въпроса, което само по себе си е проблем. Има отделни изследвания (те са документиранни, наред с много друга литература, в мой библиографски проект**), но те не задават този въпрос – те се интересуват от политики и нагласи. Всеки активист ще ви каже, че

* Вж. още Панайотов С. (2014) Извън закона си по-силен от Закона: репатологизация на хомосексуалността. Маргиналия, извлечено от <https://bit.ly/3ttYEBC> (12.11.2022)

** Вж. Panayotov S (2015) *Q-Files: Online Bibliographical Project in Bulgarian on LGBTIQ and sexualities issues*, достъпно на academia.edu

е недоволен от резултатите и че животът на куиър хората не се е подобрил; напротив, за много хора от различни групи дори се е влошил. Но не всеки активист и човек с някакъв опит ще ви каже, че самото движение/я носи голяма вина за ситуацията, и това няма много общо със социологията.

Нека бъда пределно ясен и откровен. Когатото след 2000 г. малцината налични активисти ходехме по медийни участия, давахме интервюта, пишехме статии и т.н., ние дадохме език на хората – на всички хора. Хората имат избор според нагласите си дали да се идентифицират с този език или не. Истината е, че особено във втория етап работата с медиите и усилията да въведем елементарна терминология (като „ЛГБТ“ или „хомофобия“) консолидираха нагласи у големи пластове от обществото, които ние не разбяхме, че можем да спечелим на наша страна. За нас беше важно да назовем езиково и понятийно проблемите на куиър хората, беше ключово да подходим към системно решаване на проблемите чрез терминология. С други думи – ако някой не е бил сигурен дали е хомофоб, ако някой е имал колебливо мнение спрямо нас, благодарение на нашата работа този някой вече имаше условията да реши да бъде хомофоб. Езикът, който произведохме и въведохме, произведе и подари идентичност на омразата. (Строго казано, „фобия“ означава страх, но за добро или лошо думата „хомофобия“ се наложи в смисъла на „омраза към хомосексуалните“.) Ние просто не разбяхме какво правим с/чрез активизма си; мислехме, че добрите намерения, дори оперирани от реални политици, ще овластят хората, защото им даваме диагноза на ситуацията, „снимка на проблематиката“. Възможно е да сме овластили някакъв дял куиър хора, но имайки предвид безразличието на общността към организациите (дори и до ден днешен въпреки), със сигурност сме овластили повече хора, които не искат

нашето равенство. Фуко казва, че там, където има желание, винаги вече има власт. Ние не разбяхме това: не сме по-дозирали, че желанието да ненавиждаш някого може да бъде овластено, защото не сме имали теория за властта. Имахме една организация, офис, няколко подозрителни медии и вцепняващо количество добри намерения.

Накратко, преследвайки една и съща цел, аз и други произведохме голяма степен това, срещу което се борихме. Разбира се, не се опитвам да сведа труда на всички до този факт. Целта на движението беше и е все така адекватна, но проблемът за мен е, че не виждам този урок да е бил научен, не виждам разговор по този въпрос дори и днес и се опасявам, че ако активистите днес не го отчетат, никога няма да навлезем в следващ етап – дори и да бъдат постигнати истински законодателни и политически промени, адекватни на целите ни. С ужас наблюдавам как тази описана грешка се задълбочава все повече; поляризацията в обществото спрямо нашите проблеми е нормална именно защото ние като кулър хора не виждаме как произвеждаме някакво мъстително желание към „фобия“. Много е лесно да гадеш на някой идентичност и е изключително трудно да я отнемеш. Да се опиташ да направиш един хомофоб по-малко хомофоб е трудно поне толкова, колкото да се опиташ да излекуваш някой от сексуалността му. Знам какви критики следват от подобно твърдение, но заставам зад него.

Не смятам, че целите са се изменили, и както казах не смятам, че трябва да се изменят. Постигането на равнопоставеност е целта, а общественото приемане е нещо, по което кулър движенията работят винаги, по цял свят, дори и след фактически постигната равнопоставеност; не е реалистично въобще да си представяме свят, в който не работим по общественото приемане (защо е въпрос на друг анализ и

разговор). По аналогия с демокрацията – тя се отвоюва постоянно и е спектър от напрежения, сризове, пробиви и пропадания едновременно. Общественото приемане като цел на всяко куиър движение в този смисъл също никога не може да бъде изоставена, но за разлика от първата цел, която може да бъде постигната (поне според либерално-процедуралистски критерии), втората не може, и в някакъв смисъл това е добре. Светът, който куиър хората в своята справедлива борба често си представяме – свят без омраза, свят без „фобия“ от нас – е не само невъзможен, но и вреден. Няма свят, ако той е изцяло разумен. Смисълът на тази съдбовна поляриност „любов/омраза“, която изпълва историческия хоризонт и гняв на куиър движенията, не е апология на омразата, а *реалполитика на чувствата*. Ако омразата се лекуваше с любов, сега нямаше и да водим този разговор. Много често куиър средите не си дават сметка, че свят без омраза означава свят, в който човешката природа е окончателно победена и се опасявам, че победата ще е Пирова. Имайки предвид често есенциалисткия характер на куиър посланията, не изглежда като да искаме да побеждаваме и подриваме „човешката природа“. Смисълът на борбата с хомофобията може да бъде сведен до доктрината на Попър за редуциране на злото, но не и до неговото унищожение.

В този смисъл да бъдеш куиър означава, разбира се, да бъдеш винаги под напрежение: самото ти съществуване като куиър човек е симптом за крехката природа на демокрацията. Звучи есенциалистски, знам, но по някаква странно-иронична съдба куиър хората споделят този крехък абсолютен със същностната структура на демоса. Но не казвам, че куиър и демокрация са едно и също, не. Личното приемане също е цел, но за едно колективно движение то е следствие на колективно освобождение и обществено приемане и еманципация. Така

че нямаме дори и причини да променяме целите – не поне и оптимистичните такива.

Кои са основните действащи лица и организации в културното движение в България днес?

Доколкото мога да преценя, към момента организациите са „Билитис“, „Действие“, „Сингъл степ“, „ГЛАС“, както и места, свързани с тези организации („Рейнбоу хъб“, „Дъ степс“ и т.н.). Останалите актьори са неформални структури и кръжоци по интереси, които трябва да бъдат мислени като организации – като СКФ, ЛевФем, Саффо и т.н. Също толкова „организации“ са и пресечни места/платформи като социалните центрове, а в някои случаи – дори и клубове/заведения като Tell Me Bar, както и конкретни хора и партията – например тези, организирани от Жулиета Интергалактика или DJ Kaloо. Опитвам се да кажа, че е добре хората да мислят като „организация“ много по-широка палитра от актьори, а не само регистрирани НПО. В крайна сметка дори и отделни личности могат да бъдат един вид организации (за съжаление, такива у нас рядко има и когато ги има, нямат такова въздействие).

Какви са вътрешните деления и противоборства в движението? Кои взимат превес накрая и как се отразява това на целите?

По първия въпрос: исторически погледнато, основното деление е свързано с *решения* за постигане на основната цел – равнопоставеност. Това деление винаги е било свързано с *лип-*

сата на опит, който води до редица недоразумения между актьорите и често до интернализиране на някакъв въобразен героизъм – дори до комплекса на Нерон. В случая с „Джемини“ имаше много точно проконтролиран експеримент липсата на опит да бъде компенсирана чрез цели два външни агента, но в крайна сметка се оказа, че нищо не може да потуши едновременно желанието за слава и раздор, така че експериментът пропадна, въпреки предсказания риск. И това вероятно е нормално за всяко зараждащо се движение, така че нека не сме твърде жестоки към себе си. Все пак, за да отговорим на въпроса смислено, се налага да дозираме жестокостта: опасявам се, че и в момента основното деление е свързано с едно героично самовъзприятие, така че не изглежда успешно да са научени някакви уроци, а не е като да няма междупоколенчески връзки.

Красивият ефект на раздора обаче е фрагментацията и множеството ѝ изражения в културни и субкултурни форми. В това отношение София (не България) е в момента много, много живо куиър място, а в последно време дори и феминистко. (Ирония е, че феминизмът у нас изглежда ще се възроди благодарение на куиър активизма.) В един доста ограничен и абсурден смисъл смятам, че е страотно, че сме стигнали момента, в който можем да се обвиняваме за неща като *pinkwashing** или *куиър фашизъм*. Това показва, че движението е преминало през редица други етапи. Проблемът е, че не напредва по отношението на основната цел. Това не е строго обвинение към хората, които работят по целта тук и сега. Но такава е реалността ни – над 20 години активизъм не са произвели равнопоставеността на куиър българите и е време да мислим за смяна на подхода в и извън нашите среди.

* Вж. *Отворено писмо до Организационния комитет на София прайд: Относно подкрепата на Уолтопия за София прайд и розовото изпирание на публичния им образ* (2018), достъпно на dversia.net

На този фон много често критиката на активистите към техните критици и дори конституенти се образува точно както елитистката критика на либералната демокрация към демоса: ако не ти харесва, направи го по свой начин – сякаш имаш средствата да го направиш. Доста прибрзано – но осъзнато – лицемерие има в нашия куиър активизъм. Договорният потенциал на представител и представен *никога* не е еднакъв и куиър активистите често използват тази асиметрия по неумолимо перверзен начин според ситуацията. Този подход никога не е бил променян, знам го от личен опит. Аз самият съм бил част от този дискурс и със сигурност този начин на мислене е свързан с господството на либерализма като политическа идеология в българския куиър активизъм. Това, което научих, е, че ако има разлом вътре в движението, ако усещаш, че хората не те подкрепят, реакцията ти никога не трябва да е някаква реципрочна отмъстителност или великодушно пренебрежение спрямо нечия хипотетична неблагодарност. А и неблагодарността е в солта на политическото: дори когато постигаш успехи. Това обаче се случва по принцип. Активистите често отчуждават своите общности, това е нормално за всяко делегиране на власт, а активизмът е власт и включва репрезентация. Куиър активизмът е много объркваща форма на политика за самите активисти, защото в същността си включва усърдна и в повечето случаи сърцата отдаденост на работа с хора, работа, която често неволно допринася за себегериозация на активиста и отчуждението му от ефекта на собствените му намерения. Нормално е в този смисъл активизмът да копира дефектите на представителната либерална демокрация. Но дефектите трябва да бъдат поправяни, а не скривани. Не смятам, че три поколения активисти са научили много по този пункт.

По втория въпрос: доколкото не смятам, че има постигнати реални успехи на движението, не мисля и че някой е взел превес. Деленията, на които съм бил пряк свидетел, а и такива, за които знам, са свързани често с безпоследствени идеологически взаимнообвинения, като изразяващите ги обикновено са болезнено наясно с тази безпоследственост. Изкусното низвержение на куиър активиста трудно може да бъде имитирано. Все пак активистът е супергерой, който е рискувал всичко, за да бъде такъв. (Сарказмът настрана, действително активизмът е формула за остракизъм, въпреки че това прогресивно се променя.) В българския куиър активизъм превес взема единствено активиста.

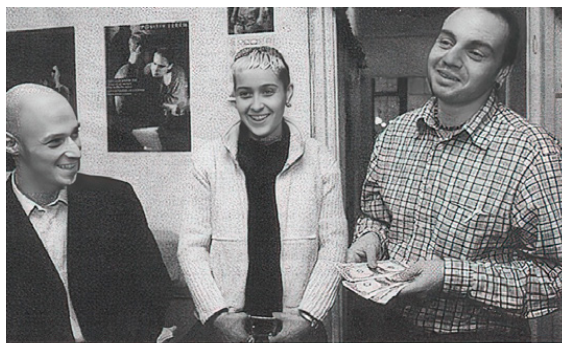
Какви са основните дейности на куиър движението и изобщо по какъв начин то се организира и мобилизира за своите цели? И какви са препятствията?

Доколкото последните 10 г. от живота ми са посветени единствено на организацията на СКФ, не съм сигурен, че мога да влизам в ролята на хроникьор на дейностите, още повече че не живея в България от 2009 г. По общи наблюдения дейностите експанзират в суб/културната сфера. Поне по публични данни политическият натиск, ако го има, не е успешен процес – по този въпрос е най-добре да се допитаме до хората на терен от последните години. (Скорошната заявка на Прокуратурата да въведе престъпления от омраза по признак хомофобия в НК е неவிждана историческа ирония и революция, която не вярвам да се случи – това е просто декоративна експлоатация.)

Ако съм прав относно фокуса на дейностите, единственото ми притеснение е, че, общо погледнато, културната

репрезентация и самоорганизация водят до нежелано-несъзнавано отчуждение от политиката. Това е логиката на обидата и огорчението, това е логиката и на хумора – колко повече се шегуваши, толкова повече намираши механизми да преодоляваш.

Културата е страхотно средство за овластяване и смятам, че цялата куиър общност се справя невероятно в една много враждебна среда да оцелява психически и физически. По-неже ние като общност нито сме представени, нито реално защитени, се крием в дебрите на културата – разбираем компромис, но той сякаш има склонността към безвремие. Културата обаче е пристан на утехата, не на политическата промяна, уви. Не е достатъчно да кажем, че личното е политическо: културата доказва това, като го показва, и това е прекрасно, но политическата равнопоставеност, както и общественото приемане, не могат да бъдат породени от концентрирани успехи в този тип дейности, каквито според мен доминират. Самият прайд е все повече културно събитие, макар, парадоксално, все повече хора да го мислят като политическо такова – което не означава, че правят нещо политически така, както куиър съществуването ти като неизбежно политически екзистенциален акт не променя реалната политика. И именно заради това разминаване вакуумът е все по-голям и огорчителен за куиър хората. Точно затова трябва да не забравяме, че културата ни е обречена на политиката. Виждам сериозен активизъм, но сведен до културна мобилизация, просто защото политиката отказва достъпна ни до себе си. А и аз самият допринасям за тази мобилизация чрез СКФ вече 10 г. Но не смятам, че тя действително променя обществените нагласи, а какво да говорим за политическа чувствителност или процеси. В този смисъл мога да обвинявам и себе си за това, че съм избягал в културата за сметка на политиката.

Генко Генов (вдясно), президент на „Джемини“, Десислава Петрова - вицепрезидент, общуват с тесен
СНИМКА: ДЕСИСЛАВА КУВЕНЧЕВА « АРХИВ » 168 ЧАСА

Кои са лицата на гейобщността

Освен традиционните имена на звезди от шоу-бизнеса като общественици се издигват 20-21-го годишните момчета и момичета от „Джемини“. Организацията е финансирана по проект от холандското външно министерство и холандската организация за международно развитие и сътрудничество NOVIB. Условието за финансиране е всички, които работят в офиса, да са доброволци без заплата. Те са хората, които се показват по медните и посочат и обрат горните плодове на славата.

Генко Генов - президент на „Джемини“ и работи в Съюза на хлебарите.
Десислава Петрова е безработна.
Станислав Панайотов е студент по философия и работи като барман.

Патриция Василева е инструктор по аеробика
Моника Писанкчиева е преводач.

По отношение на препятствията, на първо място – за кого говорим, когато казваме „движението“? Хипотезата е, че говорим за активистите. Налага се постоянно да си припомняне делението между движение и общност. Налага се и да си напомняне, че куиър „общност“ е изключително нелегитимно понятие в България, защото тези среди са изключително политически пасивни, а културно са все по-изразителни. В този смисъл не сме напреднали особено в сравнение с първия период: хората, които се предполага, че са част от движението, са ситуативна маса, мотивирана основно от личния си жизнен интерес. Знам, че звучи обидно, но реалността е такава, че от 15 000-те посетители на тазгодишния парад не повече от 20 – 30 души биха се наели да превърнат – буквално – живота си, същността си в някакъв вид професия. А да бъдеш куиър активист у нас означава да станеш нещо като „професионален гей/лесбийка“ и т.н. – и това се завърта като подигравка както от обществото, така и от „общността“.

За съжаление, елитарната логика на репрезентацията и огорчения активистки гняв към общността все още доминират и има логика да е така. Но все пак нищо не може да оправдае определен тип социално презрение, което съм виж-

гал и продължавам да виждам у куиър активистите днес. То трябва да бъде превъзможнато, в противен случай няма да има никакво значение дори и да достигнем 100 000 посетители на прайда. От едната страна имаме презрените активисти-супергерои, жертвали живота и често професионалните си кариери, за да се посветят на каузата на равнопоставеността ни. От другата страна имаме безчет куиър люде, които са готови да пожертват активистите във всеки един момент, в който решат просто защото... ами защото такава е логиката и същността на политическата репрезентация. Ако искат да бъдат елит (а това е някак неизбежно), активистите (които по неизбежност са вид политици) просто следва да приемат, че са едновременно жертва и палач. Именно активистите трябва да осъзнаят и разберат, че никога няма да мобилизираме политически промени, ако не спрем да се отнасяме снизходително към хилядите герои на колебане-то, които всяка година виждаме все повече на прайда.

На едно по-общо и философско равнище може да се каже че куиър активистът у нас е много точно копие на фигурата на съвременния политик – готов на презрение винаги, когато бъде предизвикан, и на любов, без никога да му бъде поискана. Все пак да станеш политик е вид жертвостовност, както през последните години усърдно ни се натяква – и има гоза искреност в това. Тъй като нямаме пример за куиър активисти, влезли в политиката (а и нямаме обратното – политици, разкрили се като куиър, с едно изключение – Виктор Лилов, който не е действащ политик), засега явно сме обречени на този репрезентационистки вакуум. Но нека все пак признаем огромната победа през годините на София прайд: това е най-големият понастоящем ежегоден протест, който не бива мислен като такъв (много често и основно – даже и от участниците в него). Това произвежда огромна фрустрация в

обществото, независимо дали през февруари посещаваши Луковмарш или през юни – София прайд. В този вакуум между февруари и юни живеем от 2008 г. И докато той не бъде политически рационално снет, няма големи надежди за смислена мобилизация. И колкото и организаторите на София прайд да броят нарастващите хиляди, маса, народ на събитието, цифрите няма да имат значение. София прайд е просто един пример за една успешна мобилизация на безпомощността, от която не произтича нищо чисто политически. Самите организатори през последните години допълнително компрометираха събитието с определени решения, които всяват съвсем правдиво смут в и извън „общността“ – приемането да работят с „Уолтония“ и H&M, подкрепата на израелския апартейд в Палестина и т.н. В този смисъл има чисто обективни причини да кажем, че мобилизацията е и в някакъв смисъл подгивана от самото „движение“ („активистите“) спрямо „общността“; по някаква причина организаторите смятат, че техните идеи отразяват мислите на общността. Нека е така, но нека не забравят, че всеки представител е едновременно, както казах вече, и жертва, и палач. Ако бяха готови да признаят своите идеи като *свои*, нямаше да проблематизирам редица техни контрапродуктивни решения, но, уви, те се стремят да ги представят превратно като „господстващите мисли на господстващата класа“.

В този смисъл куиър активизмът у нас е и много силно класово определен, а когато не е, често служи за платформа за класова мобилност. Това е типично за целия балкански регион и е вече коментирано в литературата. Куиър активистите са склонни, както всички политици, да обгръщат с благородство собствената си посредственост и представи за света. Комплексът на Нерон, в крайна сметка, идва от самопредстава за изключителност. Да не говорим колко често

не са склонни въобще да говорят – камо ли да се съгласят – с куиър хора, които не искат да имат нищо общо с движението – например десни куиър центристи/радикали.

Как движението може да има по-голямо обществено влияние, т.е. да е по-успешно в организацията и мобилизацията си за своите каузи?

Както вече казах: уви, за нас движението все още са активистите, а не някаква сплав от (политически) активисти и общности – сплав, която предполага различни нива на участие в политическото. Съжалявам, но няма как да говорим за „движението“ в един стихуен и спонтанен смисъл, ако разполагаме с двайсетина лица, готови във всеки един момент да участват в предаване в някоя от водещите национални телевизии. Изисква се много по-сериозно представителство, и то отвъд медиите, които и без това вече 20 години не се справят много добре с отразяването на нашата кауза. Основната промяна може да дойде само ако 1). активисти влязат в политиката; 2). политици се разкрият като куиър. Докато това не се случи, общественото влияние на медийната и всякаква друга видимост ще бъде безпоследствена.

Това повдига редица тежки въпроси. Защо за повече от 20 години активизъм не успяхме да произведем поне един активист, решил да стане политик? С едно изключение – това на Виктор Лилов – не можем да очакваме промени, без да следваме, както всяка друга общност, логиката на репрезентацията. (Строго погледнато, доколкото ми е известно, това изключение не е породено от активистките среди.) Възможно ли е 20 години активизъм да не успеят да убедят нито един политик, че е ползотворно да се разкрие като куиър? Ако е

възможно, какво ни казва това за активизма у нас? С други думи, не виждам особен смисъл да обсъждаме мобилизация около наши каузи вече извън строго политическия им смисъл на представяне. Проблемът е в това, че ако говорим за куиър активизма у нас, *самото представяне е свръхпредставено*. Но „политическа мобилизация“ не означава легализъм на всяка цена; не означава дори, че политик-активист ще спечели одобрение. Появата и мобилизацията на такива фигури ще изиграе за политиката ни роля, аналогична на тази, изиграна от парада през 2008 г. за цялото общество.

Подкрепя ли движението борбите на други движения или общности в България?

Избирателно, но ги подкрепя – вече. Опасявам се, че дотук свършват добрите новини. Нагласите на активистите твърде често не са представителни за куиър хората в страната, както София не е никак представителна за куиър хората по принцип. Да не говорим, че куиър хората са много мобилна общност и е много трудно да се закълнем в идеята, че едни и същи хора казват и правят определени неща в два различни момента. Ако излезем от активизма, в редица заведения се случва расистко профилиране на посетители, най-вече на роми. Извън активистките среди расистките възгледи, по мои наблюдения, са все по-разпространени. Този куиър расизъм е силно пресечен с класово съзнание и класизъм. Това е особено притеснително за наблюдение и София не е никакво изключение. Идеята, че дискриминирани дискриминират други не трябва да ни изненадва; изненадата следва да идва от породения от това повърхностен морализъм, налаган от активистите – нагласа, която масово не е споделяна сред куиър

хората. Струва ми се че много често самите ние погрешно предпоставяме предварително калкулирана чувствителност, която приписваме на всички други хора; в резултат, когато тази чувствителност не бива проявявана, а е видимо брутализирана от куиър хора, се опитваме да консолидираме и приписваме клише, обречено на подигравки от обществото – в допълнение към всички останали подигравки и социален сарказъм, с които израстваме.

Нека не се кълнем в себе си и дейностите ни като в някаква сантиментална демокрация. Куиър хората са ужасни хора, както всички останали. Истинска пресечност ще имаме тогава, когато можем да си кажем искрено: ти си отворителен човек и ако не искаш да приемеш „другите други“, аз ще намеря начин да живея в едно общество с теб. Но за съжаление ми се струва, че общността живее с прекалено емоционална идея за равенство, което така или иначе нямаме. Комбинацията от свръхчувствителност и неравнопоставеност – какво да говорим за физически тормоз и заплахата за собственото ти съществуване – са формула за демократична катастрофа. Последното нещо, което ми се иска, е ние да допринасяме за краха на това общество, но идеята, че можем да унищожим хомофобията (вместо да я сведем до минимум) вече е нормализирана. Пресеченият активизъм е бъдещето, но бъдещето е невъзможно без пресичане на пътищата ни с нашите антагонисти. А свят без омраза не е свят на любов – той дори не е „свят“. Това е за мен големият въпрос на пресечните борби от куиър перспектива.

Шествията против генерал Луков и бялата гъска на българския антифашизъм

ПЕТЪР ДОБРЕВ

Фашизмът и антифашизмът са теми, които в годините на прехода бяха толкова изкривявани, манипулирани и преобръщани, че в наши дни се ползват често абсолютно произволно и абсурдно от представители на политическия елит. Стигна се готам, че наскоро политикът с най-ясно изразен фашистки профил в парламента – Костадин Костадинов, нарече протестиращи срещу него граждани пред парламента „фашистка измет“. По време на по-острата фаза на пандемията отново Костадинов и други крайнодесни и авторитарни елементи от българския политически спектър набеждаваха всеки, предлагащ мерки срещу вируса, за „здравен фашист“. Примерите са безбройни, но изразяват една ясна тенденция в обществото, в която понятието „фашизъм“ в крайна сметка е дотолкова употребено, че се лишава от смисъл. Просто една от многото обиди, които могат да се лепнат на произволен политически опонент. Тук вина може да бъде потърсена и в комунистическия режим, който в българската си версия често безогледно лепи обвинението „фашист“ на всеки политически враг.

В този контекст е логично, че историческият фашизъм също се нормализира и приема в обществото.* Това има своята репрезентация както в баналните, но притеснителни на брой свастики по улиците, така и през нарастващото самочувствие и явна фашистка символика на футболните агитки, та чак до самия политически и обществен елит. Точно там Костадинов вече е приеман за легитимен играч, а през миналата година съдът излезе със скандално решение, в което не намери Българския национален съюз „Еделвайс“ (БНСЕ), който организира Луковмарш, за фашистка организация „поради липса на неоспорими доказателства“. Според съда не бяха намерени такива доказателства и за фашизма на Луков, като по този български аршин спокойно би могъл да бъде оневинен и д-р Менгеле – все пак и от неговите експерименти в Аушвиц остават само свидетелски показания, а не материални доказателства.

* Под исторически фашизъм в случая разбираме политическата идеология, характерна за редица страни между 1919 и 1945 г., започваща от идеите на Бенито Мусолини в Италия. Нарциите се впоследствие фашистки и нацистки партии и организации имат сериозни отлици от оригинала, но имат и редица общи черти като краен милитаристичен национализъм, вождистки принцип, презрение към демокрацията и либерализма, краен антикомунизъм, вяра в „природните“ социални йерархии, подчинение на личния интерес за сметка на нацията и т.н. Редица изследователи възприемат националсоциализма на Адолф Хитлер като най-радикалната версия на фашизма. За балканските вариации на фашизма виж: Constantin Iordachi, “Fascism in Interwar East Central and Southeastern Europe: Toward a New Transnational Research Agenda,” *East-Central Europe*, 37 (2010) 2-3, pp. 161-213.

ГЕНЕРАЛ ЛУКОВ – „СПАСИТЕЛЯТ НА КЮСТЕНДИЛ“

Тъкмо Луковмарш*, започнал през 2003 г. като ежегодно събитие, е най-явното свързващо звено, което може да ни посочи постепенното нормализиране на фашизма в българското общество. Всяка година около неговото провеждане на 13 февруари се случва краткотрайна идеологическа мобилизация, както и показателен медиен дебат, в който могат да се видят притеснителните исторически мутации на разбирането за крайнодесните идеологии в България.

Печално известният Луковмарш героизира фигурата на ген. Христо Луков**, лидер на Съюза на българските национални легиони, най-голямата българска профашистка организация в междувоенния период. Луков е убит през 1943 г. от комунистическата бойна група на Виолета Якова и Иван Буруджиев. Още от 2003 г. организаторите от Български национален съюз (в различните му incarnationи) заявяват, че нямат нищо общо с фашизма, а почитат Луков, защото е „национален герой“, който по време на Първата световна война е защитил сам (!) Кюстендил от настъпващата сръбска войска. Не пропускат да споменат и че този „български герой“ е една от многото жертви на болшеvizма.

До 2003 г. фигурата на ген. Луков е сравнително малко позната в публичното пространство. Всъщност за предполагаемата му героична защита на град Кюстендил от сърбите се говори единствено в една статия на някогашния легионер Кирил Ганев във Варненския вестник „Народен бuditел“ от 2002 г. Предупреждавайки, че е на години, Ганев пише един

* Вж. още Добрев П. (2016) „Еврейско-интернационални демони блуждаят в мрака: 14 години Луковмарш“, извлечено от <https://bit.ly/3GaKsVK> (12.11.2022)

** Вж. още Левиев-Сойер К. (2018) „Луков и неговите легионери: Архивите говорят“, извлечено от <https://bit.ly/3WR8GdT> (12.11.2022)

наистина доста объркан материал със спомени за генерала и за легионерското минало, където лансира и историята за спасяването на Кюстендил, без да се позовава на източници. Въпросният вестник „Народен будител“ е силно националистически и се списва от варненци, членове на партия „Български демократически форум“, която, както е известно, е съставена тъкмо от бивши легионери. Във вестника им често има силно езотерични материали, включително за извънземния произход на „уникалния български ген“. С малки корекции статията на Ганев е публикувана в сайта на Луковмарш и оттам е препечатвана във всевъзможни форуми, за да се превърне в един от основополагащите митове на шествието.

И ако през 2002 г. за „подвизите“ на Луков се пише само в маргинални вестници и сайтове, то постепенно те навлизат в мейнстрийма, включително до самия връх на историческата наука в България. Явно без да се притеснява от липсата на доказателства, Божидар Димитров раздухва мита в предаванията си. През 2020 г. единственият жив български историк с титлата академик – Георги Марков, заявява* прелюбопитно за Луков: „Той е срещу болшевиките, неслучайно иска да се воюва на Източния фронт, но бих казал, че не е нацист, в никакъв случай. Той е един български националист и легионерите не са фашистка организация. Да престанем с беканистски оценки от преди 1989 г.“

Като „беканистски“ Марков вероятно трябва да квалифицира и своите оценки от 2003 г., когато има доста по-различно мнение за Луков. Тогава Марков ясно говори за влиянието на фашизираните легионери в България, за връзките на Луков с Гьоринг и шефа на Абвера в България д-р Делиус и т.н. (Мар-

* Вж. Марковски В. (2020) „Странната метаморфоза на акад. Георги Марков“, извлечено от <https://bit.ly/3g0MP2Y> (12.11.2022)

ков, 2003). Схващането на Марков е показателно за цялостното крайно одесняване на позициите му, включващо участие в издателства като „Тангра Таннакра“.

Но освен нормализация на фашизма, Луковмарш посява и неподозирани плодове – нови форми на лява самоорганизация, които се противопоставят на марша и общо на фашистките тенденции в обществото. В последните години контрашествието е дори по-многобройно от фашисткото. Наглед това напомня на ситуацията през 30-те и 40-те години на XX в., когато десни и леви се сблъскват в пиетата или омразата си към фашизма. Доколко обаче днешните борби са продължение на историческите? Доколко може да бъде отвоювано някакво смислено значение на понятията „фашизъм“ и „антифашизъм“ в България? Можем ли наистина да начертаяме възходяща линия на антифашистките шествия според хората, които ги познават отвътре?

„БЕЗ НАЦИСТИ ПО УЛИЦИТЕ“

В опит да отговорим на тези въпроси опитахме да задълбаем в съвременната история на антифашистката мобилизация в България. Нейната най-видима проява са годишните шествия „Без нацисти по улиците“, които се провеждат от 2011 г. насам, най-често в деня на Луковмарш. Шествията имат променящо се име през годините, но винаги идеята им е била да се противопоставят на глорифицирането на генерала легионер, да покажат по-широкия проблем с разбирането за фашизма в България, но и да изтъкнат проблеми като насилието над жени, мигранти, бежанци и други маргинализирани групи. Разговаряхме с четирима респонденти, които си спомнят различни етапи от развитието на антифашистките шествия.

вия. Те пожелаха да останат анонимни, така че техните спомени ще бъдат част от този текст като колективен разказ.

Всичко започва с мечта и в България нацистките шествия да спрат както в Германия – защото контрашествията там са в пъти по-многобройни и гласовити. София обаче не е Дрезден и нещата започват доста скромно през 2010 г. – с краткотрайна блокада на бул. „Патриарх Евтимий“ до Попа в София – като протест срещу побоя в трамвай 20. Тогава 15 фашисти пребиха с метални тръби, боксове и ножове петима младежи, отиващи на протест в подкрепа на мигрантите от дома за временно настаняване в Бусманци.

„Бяхме една декларация срещу фашизма, не реална сила“, спомня си един от най-ранните организатори. Всъщност първите активисти са разнородни леви – от анархисти до ляво-либерални представители на първия социален център „Хаспел“.

През 2011 г. вече се събират пред общината, скромен брой хора, но с ясна идея да се противопоставят на Луковмарш.

Нещата започват да се променят на следващата година, когато вече има Инициативен комитет и се събират около стотина души. Все още идеята е да се прави статичен протест, а не шествие. През 2012 г. това се случва в градинката до Парламента, заради паметната плоча на депортираните от Македония и Тракия евреи.

Опитите са първоначално събиранията да бъдат с по-широк профил – общочовешки протест срещу нацизма, а не експлицитно ляв такъв. Това води до спорове със сталинистката организация „23 септември“ и с „Че Гевара“ от Пловдив, които настояват на знамената си със сърпове и чукове. Тогава се стига до решението да няма никаква символика – нито анархистка, нито комунистическа.

От 2014 г. събитието се организира от анархистка антифа група, като това продължава до 2020 г. През 2021 г. към нея се

включват и други колективи и индивиди. В последните години шествието става по-политически профилирано, включително с участието на чуждестранни леви организации. Забелязват се в лично качество известни лица от БСП, както и от Българския антифашистки съюз.* Според организаторите се появява и една нова вълна в последните години – млади хора, които иначе нямат обвързаност с някоя конкретна лява организация или с която и да било организация всъщност. Ново поколение, което не приема нацизма за нормалност.

В първите години събитията преминават при доста стрес, участниците бързо се изтеглят с таксите, за да не могат да бъдат проследени от неонацистки групички. Носят маски, слънчеви очила. Логично са доста притеснени от бездействието на органите на реда, позволили например погрома в трамвай 20 и хомофобските атаки в Борисовата градина. Не вдъхва доверие и поведението на общината, която от 2020 г. уж забранява Луковмарш, но въпреки това той се провежда.

В последните години обаче шествието е доста по-спокойно и масово. „Излязохме от параноята на първите години и започнахме по-малко да се страхуваме. След като събитието прерасна в шествие, се включиха много нови, млади хора, което помогна за самочувствието и увереността в това, което правим. Също така подкрепата на гругарите от чужбина ни вдъхва надежда и затвърждава убеждението, че проблемите са международни и решенията им трябва да се търсят не

* В разговорите ни с организаторите не стана дума за тези представители на други течения и поколения в лявото. Смятаме, че по-задълбочен анализ на тези вътрешни за шествието събития ще покажат интересни динамики, особено в контекста на първоначалните идеи за отхвърляне на „символиката по принцип“. Разговорът за междупоколенческите спорове и неразбирания, както и за отношението към партиите въобще, е важен за лявото, но би следвало да е обект на отделно изследване.

само на местно ниво, въпреки че, разбира се, всеки действа там, където живее.“

Масовизацията всъщност е един от основните успехи, който организаторите отчитат през годините. Шестви-
ята наистина стават по-многолюдни, вписвайки в себе си
различни групи – анархисти, различни леви организации, ли-
берални младежи, интелектуалци, представители на еврей-
ската и ромската общност. Видимо е и присъствието на
анархистки и антиавторитарни групи от Гърция, леви и
анархисти от Сърбия, Македония, Румъния, Австрия, Гер-
мания, Словения. Може би обаче международните лозунги
не успяват добре да бъдат представени пред масовата бъл-
гарска аудитория, която рядко има политическата култура
да ги разпознава или тълкува. В последните две пандемични
години няма чуждестранно участие, но шествието въпреки
това става все по-многобройно.

Решенията относно организацията се взимат хоризонтал-
но – всеки има възможност да даде мнение, което е с еднаква
„тежест“, като на всички останали. Всичко се случва трудно, не
без проблеми в комуникацията, но вече има нужната рутина.

Основен успех на „Без нацисти по улиците“ е въобще налага-
нето отново на понятията „нацизъм“ и „фашизъм“ в дневния
ред на обществото. Все повече медии и обществени личности
започват да наричат организаторите на Луковмарш „неонаци-
сти“, каквито те в действителност са, а не просто с удобни-
те термини „хулигани“ или „агитки“, както преди това.

Въпреки това могат да се срещнат обвинения, че Луков-
марш и антифашисткото шествие са скачени съдове, които
взаимно подклаждат енергията си. Но имайки предвид сери-
озната политическа неграмотност на българската медийна
среда, където важно е само кой е по-упорит в опитите си
да наложи своята гледна точка, определено има смисъл от

Антилуков, защото напомня и натъртва, че има проблем с нацизма в обществото.

„Нацистите така или иначе са по улиците, свастиките са навсякъде – със или без антифашисткото шествие“, споделят организаторите. „Събитието поне показва, че има хора, които са против и осъзнават, че нещо не е наред. Ако мълчим, вместо това казваме, че е напълно нормално за нас нацистите да се разхождат по улиците и никой няма да им се противопостави. А всички знаем как завършват такива неща, знаем, че това ги кара да се чувстват овластени“.

„БЪДИ КАТО ВИОЛЕТА“

Подобно противопоставяне на фашистките тенденции в обществото е много характерно и за междувоенния период. Известни са тогавашните битки за влияние между легионери и ремсисти в повечето големи гимназии в страната. Борбата минава на много по-високо ниво в годините на Втората световна война. Българската комунистическа партия организира съпротивително движение срещу присъединяването на България към Оста. Макар да не е от мащаба на случващото се в окупираните Югославия, Гърция или Франция, българските комунисти сформират бойни групи, партизански чети, извършват редица саботажи и организират работници из цялата страна да стачкуват и да подкопават снабдяването на българската и германската армия (Василев, 1976: 44 – 55).

Точно такава бойна група взема живота на ген. Луков през 1943 г. Освен него, жертви падат и други личности, свързани с прогерманския курс на страната. Първата жертва е Никола Христов (Кутуза), доказан като дълбоко внедрен провокатор на Никола Гешев в редиците на комунистите. Когато е

убит Луков, министър-председателят Богдан Филов пише, че трябва да се засили борбата „както против комунизма, така и против еврейството“. Вместо дотогавашната обикновена награда за унищожен „нелегален“ от 50 000 лв., мизата се увеличава на 300 000 лв. – изключително значима сума за времето. Дейността на бойните групи обаче не спира – има неуспешен опит да се ликвидира крайнодесният журналист Данаил Крапчев, а след това успешно е убит Сотир Янев. Той е широк социалист, който обаче е минал на силни прогермански позиции и срещу „болшевишката хидра“ (Марков, 2003: 296).

Впоследствие жертва пада запасният полковник Атанас Пантев, потенциален вътрешен министър и активен сътрудник на дирекцията за борба с комунизма. Има неуспешни опити да бъде убит и Кулчо Янакиев, инженер, натоварен от властта със задачата да заглушава комунистическото радио „Христо Ботев“. Най-висшестоящата цел също остава жива – ген. Кочо Стоянов, полицейският комендант на София през жестокия април 1925 г., когато се разиграва „белият терор“ след атентата в църквата „Св. Неделя“.* В крайна сметка комунистическите „черни ангели“ са отзовани от столицата и се присъединяват към партизаните в планината. От общо 14 души в началото на дейността на групата, до 9 септември 1944 г. доживяват половината (Марков, 2003: 298).

Изглежда логично, че съвременният български антифашизъм ще потърси някаква историческа приемственост със събитията през 1940-те. Макар и пример за политическо насилие, убийствата на известни пронацистки фигури са често възхвалявана тематика в световното кино и литература. Филми като „Гадни копилета“ на Тарантино и „Антропоид“

* Ген. Кочо Стоянов в крайна сметка се самоубива с жена си на 9 септември 1944 г.

за убийството на Райхард Хайдрих в Чехословакия са само някои от най-известните примери. Неслучайно и по времето на социализма филмът „Черните ангели“, изобразяващ точно дейността на комунистическите бойни групи в България, се радва на широка популярност.

Както вече посочихме обаче, ситуацията в днешния български обществен дискурс е малко по-необичайна. Когато през 2020 г. за пръв път на антифашистките шествия се появяват плакати „Бъди като Виолета“ и „Виолета праца поздраву“, редица мейнстрийм медии, включително БНР* и свободна Европа**, са в потрес. Излиза, че за някои кръгове е по-лесно е да се толерира близо 20 години възхвалата на Луков, но не и на неговите врагове. Терористичната активност на личности като Ванчо Михайлов и Владо Черноземски се приема единодушно героично в медийното пространство, но далеч не така стоят нещата, когато терористите са и комунисти. Изглежда в националната борба всичко е простимо, но не и в класовата.

На фона на войнстващия антикомунизъм в обществото и повсеместната историческа ревизия, това не е особено изненадващо. Пресни са примерите за фанатичните дискусии относно начина, по който комунизмът да бъде интерпретиран в българските исторически учебници. Реномирани издателства*** публикуват книги, които отричат белия терор. Водещи академични изследвания**** също предпочитат да се

* Леонидов Р. (2020) „Премълчаната история на генерал Луков“, БНР

** Атанасов Д. (2020) „Хайл Хитлер“ или „Бъди като Виолета“? Как крайният национализъм на „Луковмарш“ може да порожи лъв екстремизъм“, извлечено от <https://bit.ly/3fXONur> (12.11.2022)

*** Христов Х., Петров Х. (2016) *Белият терор*, София: Сиела

**** Станев В. (2022) *Шумът от дебри и Балкани*, София: УИ „Св. Климент Охридски“

спрат само на (частично заслужената) „демитологизация“ на партизанското движение, макар тоталното му изтриване от обществената памет след 1990 г. също да е не по-малко интересен феномен.

В този смисъл обяснима е и плахостта на съвременните антифашисти да ползват исторически примери като Виолета Якова. Според някои от организаторите на „Без нацисти по улиците“, това има и друго обяснение: „Българската лява протестна традиция се ражда сега, трудно може да се търси исторически континуитет. Българският социализъм беше от особен тип, без силно съпротивително движение като югославското, да кажем. Повечето от антифашистките лозунги дълго време са грънкали на кухо през самия социализъм. Тоталният антикомунизъм след 1990-та пък съвсем къса връзките със старите традиции.“

Не е така в Хърватия, да речем, където въпреки сериозния национализъм в обществото, дори някои мейнстрийм медии са подчертано антифашистки. Нивото на лява самоорганизация и възможност за съпротива също е в пъти по-високо. Това, разбира се, са своеобразни балони в големите градове, провинцията е доста по-консервативна и „усташизирана“, но пак сравнението далеч не е в полза на България.

Наистина мащабът на дейността на Тито и неговите партизани в Югославия трудно може да се съпостави със случилото се през Втората световна война в България. Човешкият живот обаче има еднаква стойност, без значение дали хиляди са жертвали живота си тук, а десетки хиляди там. Антифашизмът има своята традиция и в България, въпрос на време и обществени тенденции е тя да бъде преосмислена, а не просто оставена в забрава или отречена.

Междувременно е логично, че съвременните български антифашистки опити се раждат по-скоро на бяла дъска.

Вместо от партизанската традиция, много от участниците в „Без нацисти по улиците“ получават опит от съвременни мобилизации като „София прайд“. Организаторите разказват, че доста хора от антифа и анархистките среди са помагали в охраната на Прайда от фашистите, тъй като вече са имали опит в борбата против тях. Съответно пък опитът от подобни по-големи събития се прехвърля към организирането на шествията против нацизма.

Може би това започване отначало е нещо позитивно. Историческият опит е пренаселен с раздори и провали, а настоящето е наситено с несправедливости, които остават настрана от фокуса на обществото. Появява се поколение радикални активисти, което не се страхува да им се противопостави.

„Със сигурност в очите на някои десни либерали сме малко екстремни, защото някои от участниците в шествието възхваляват Виолета Якова например или пък скандираме „Без граници, без нации“. Но в крайна сметка в основата на организацията повечето сме анархисти или хора, близки до анархизма, а той си е радикално движение. Не мисля, че трябва да си крием възгледите и нямаме от какво да се срамуваме, за разлика от нацизма и болшевизма“, казват организаторите на Антилуков.

Някогашната скромна „декларация против фашизма“, плахо събрала се на Попа, днес е регулярно и многолюдно шествие. Все още рядко, но опитът от тази самоорганизация допълва и други борби като например тези за антирасизма и за правата на мигрантите и ромите. Във все по-поляризиращото се общество, подобни каузи ще се множат. Коренчето на новата лява протестна традиция в България може да е младо, но пък е здраво захванало се.

БИБЛИОГРАФИЯ

Василев, К. (1976) *История на антифашистката борба в България, т. I 1939/1943 г.* София: Партиздат.

Марков, Г. (2003) *Покушения, насилие и политика в България 1878 – 1947 г.* София: Военно издателство.

„България е най-хубавата страна в света“, ако си го повтаряш

За посрещането на украинските бежанци от българските доброволци. И един некомфортен контраст

КОНСТАНТИН МРАВОВ

Към края на юни 2022 г. в България се намират над 80 000 украинци, избягали от започналата четири месеца по-рано война в родната им страна. Безпрецедентно по численост за нашето време, влизането на чужди граждани беше посрещнато от вълна на солидарност, включваща хуманитарна и логистична помощ и възможности за настаняване.

Наред с това България се разкри пред бежанците и с институционален хаос, умерени дози дискриминация и цялостна неспособност да се правят планове за повече от месец напред.

А основната тежест в създалата се ситуация, дори по думите на представители на властта, изнесоха доброволците. Поглеждайки към тяхната работа и личните преживявания на бежанците, разбираме как солидарността и самоорганизацията отпъкнаха пътеките на държавната политика. Има ли

обаче доброволческият механизъм срок на годност и какви са условията пред солидарността?

Украинските бежанци са предимно майки с деца, бели, православни християни. С тази констатация българското общество оправдава грозния контраст между солидарността, показана през 2022 г., и нейното отсъствие, когато трябва да помагаме на „културно различните“ търсещи убежище от региони на Близкия изток, Африка и Азия. Но с минаването на месеците украинското майчинство се превръща от симпатична черта в пречка пред реалната социализация, обусловена от нуждата да се изкарват пари. А солидарността отново става все по-дефицитна стока, особено на политическо ниво. През късния капитализъм съпреживяването и взаимопомощта при военен конфликт са технологично улеснени, но все така трябва да преодоляват негативното посочване на „другия“ – политически и икономически.

„НИКОЙ НЕ БЕШЕ ПОДГОТВЕН ЗА СЛУЧВАЩОТО СЕ – НИТО НИЕ ОТ НАША СТРАНА, НИТО ТЕ КАТО ИДВАЩИ“

Българският път на голяма част от бежанците ги е отвел във Варна – град, в който все повече сервитьорки и продавачки са украинки.

„На 3 март, вместо да отбелязвам националния празник, отидох до Двореца на културата и спорта, след като разбрах от медиите, че там се организира център за бежанци. Знам руски език и отидох да попитам дали мога да съм полезна с нещо. Бяхме в празни коридори, без никаква организация и структура. Имаше само помещение, това беше началото. Влязох и не можах да изляза.“

Това разказва Невяна Филева, 46-годишна варненка и само един от десетки доброволци, които и до момента продължават да осигуряват посрещането на хора, „всеки от които носи със себе си една торба с проблеми“. Тя изтъква, че за идващите украинци, особено за тези от района на Одеса, Варна е „най-близката точка, географски и климатично“ и като такава съдържа в себе си и неугасващата им към момента **надежда за бързо завръщане**.

„Първите хора бяха майки с деца. После започнаха да идват възрастни хора и за част от тях това беше пълен шок. Защото за хората от селата, това е първо излизане от Украйна и то се случва заради военни действия. Имаше такива, които никога не са ходили на хотел“, спомня си Невяна за първите седмици от войната.

Голяма част от първоначално идващите нямат почти никакъв багаж, защото товарните отделения на препълнените автобуси стигат само за най-важното. Дълго време нямат пари поради факта, че няма къде да обменят украински гривни към левове или евро, а в много случаи българските банкомати не поддържат картите им. И най-същественото – нямат дом.

В първите седмици приоритетите в грижата за бежанците във Варна и навсякъде другаде са събирането и предоставянето на храни и стоки от първа необходимост и първоначалното настаняване. Държавна програма за второто все още няма.

„Всеки от доброволците в центъра беше намерил свои познати, които да отдават частни квартири. Има вечери, в които имаме пет места, а идват 60 души. Най-странното ми обаждане беше една вечер в 6 ч., когато се обадох на директора на Военноморското училище и той отвори тяхно общежитие, което е военна база със специален статут. Той можеше да си навлече санкции, но беше преди всичко човек.

Във Варна впоследствие за бежанците се отвориха четири – пет много големи хотела, без да имат каквото и да е обещание за последващо плащане“.

Доброволците са авангардът на огромната първоначална вълна на солидарност в България – **нещо средно между брокери и психолози**, обикалящи коридорите на спортната зала.

„Една дама седеше на едно столче и ревеше с часове, защото е с куче и не я пускат в хотелите. Отидох и ѝ казах – в момента не можеш да спреш войната, но дай поне тук да ти подредим нещата. Изправи се и се оказа, че е бременна в деветия месец. Намерихме квартира за 30 минути, после там отидоха и майка ѝ и баба ѝ, които също дойдоха. Посрещнахме момиченце, което се роди 10 дни, след като ги настанихме. Тя получи ново семейство, а нашето доброволчество се осмисли с нов живот.“

Първите дни на украинската криза в България са дни на съпричастност – в цялата страна с пълна пара се организира хуманитарна помощ. Доброволци пътуват до румънската граница или направо до самата Украйна, за да доставят провизии, а на връщане осигуряват превоз за поне едно семейство бягащи. Вече в България, на места като варненската спортна зала отпадат обществените йерархии и националните различия. Невяна си спомня как е „командорила“ някакъв брадат човек при разтоварването на камион с хуманитарна помощ. После разбира, че това е заместник-областният управител. Към момента той е само един от доброволците във Варна, който работи редом и с Настя – жена, която ден след ден „прегръщаше бабички, носеше багажи и помагаше на деца“, преди някой изобщо да разбере, че е руския.

„Като човек, който е бил част от много доброволчески инициативи, мога да кажа, че реакцията на българите спря-

мо войната и бежанците беше велика откъм многобройност. Баба и дядо, които едва вървят, пътуваха по няколко часа от селото им до нас, за да оставят няколко пакета с храна и четири кисели млека“, дава още един пример Невяна.

Сред веселите неща, с които доброволчеството я запознава, е склонността на украинките да организират фризьорски салони в някои хотелски стаи. Сред тъжните – раждането на дете, чийто баща вече е загинал.

„ДЪРЖАВАТА ИЗОСТАВАШЕ ОТ ДОБРОВОЛЦИТЕ, ЗАЩОТО НИЕ НЕ ИСКАХМЕ РАЗРЕШЕНИЯ, ЗА ДА ДЕЙСТВАМЕ“

В тази история на топло посрещане до момента не присъстват държавните институции. От дистанцията на няколко бурни месеца Невяна Филева извинява първоначалните им отсъствия. „На държавата ѝ трябваше малко повече време да реагира заради правилата, които сама си е създала. Ние решаваме, че ще правим детска градина в коридора, и я правим. Ако държавата реши да прави детска градина, тя трябва да изпълни 18 000 условия, защото поема конкретни формални ангажименти към тези хора“.

За какви необходими нормативни промени бяха нужни „пет министерски съвета“, по думите на Невяна? От въвеждането на общото европейско решение за предоставянето на временна закрила с право на пребиваване и работа за всички украинци, до преките решения на проблеми като обмяната на пари и може би най-важното в зимните месеци – настаняването. И тук доброволното начало е водещо – по крайбрежието, където отиват много от бежанците, собственици на неработещи през зимата хотели решават да ги отво-

рят за настаняване на нуждаещите се. Държавата решава да последва и тази инициатива.

В рамките на новоназначената „харвардска“ власт бежанският въпрос беше делегиран на вицепремиера по ефективно управление Калина Константинова. След хаоса при регистрирането и цялостния прием на украинците през първите седмици на войната, Константинова смени ръководството на Държавната агенция за бежанците.

Още преди това държавата реши въпроса с настаняването по „публично-частен“ път – намери за удачно да плаща на вече приемащите ги хотелиери. С един куршум, два заека. По-точно, с по 40 лева на ден за всеки украинец, който може да бъде приютен и нахранен, „добавена стойност“ за пострадалия от пандемията туристически бранш.

Така по-голямата част от влезлите и останали в България украинци, които в пиковите моменти надвишиха 110 хиляди души, се оказаха удобно настанени, често в луксозни хотели на метри от плажовете. Положение, контрастиращо на дори и добре уредени, но фургонни и съвсем нелуксозни бежански центрове в други европейски страни.

В основна задача за Невяна и другите доброволци във Варна се превръща разпределението на идващите към различни достъпни хотели в града и курортите. Същото е положението и около Бургас.

Държавната помощ обаче поражда криза в обществената солидарност. В най-бедната страна в Европейския съюз започва възмущение, че държавата плаща по 40 лева на ден за някого, след като през пандемията не отдели повече от 60 лева месечни добавки за пенсионерите. Не помага и имиджът на получателите на парите, след като собствеността на много от курортите по морето е доказано свързана с организираната престъпност.

„Много малко ни трябваше, за да забравим, че повечето от тези хора бягат от вече разрушени градове и нямат избор къде да отидат“, смята Невяна Филева, според която на хотелиерската програма дължим и стереотипите.

„БЕЖАНЦИ-ТУРИСТИ И БЕЖАНЦИ С ДЖИПОВЕ“

Още от началото на войната скъпи коли с украинска регистрация вадят очите на българите.

„Ако на нас ни се наложи да отидем в чужда държава – каква ще е нашата представителна извадка? Имаме онези младежи и девойки в анцузи, които люпят семки и не знаят как да се държат. Имаме безкрайно богати хора, които въобще не правят добро впечатление, защото не са прочели три книги. Имаме нормалния българин, който е скромен и благодарен за доброто. Ние сме същите като тях, същата палитра“, смята Невяна и допълва още едно наблюдение от българската действителност, което обяснява клишето за богатите бежанци: „Не можем да си обясним как един прост и тъп човек кара такава хубава кола, а някой с пет висши изплаща стар опел примерно“.

Бедността, неравенствата и несправедливостта в държавата домакин пораждат и подозрение към онеправданите ѝ гости. Но според Невяна Филева има друг по-съществен проблем с програмата за настаняване в хотели. Прехвърляме се към нейния край на 31 май. В предходните седмици държавата анонсира планове да премести украинците, които не са си намерили друго жилище, в държавни бази или в други хотели – такива, които са съгласни да получават само по 15 лева на ден за всеки настанен. По Черноморието са изпратени медиатори, които трябва да обяснят на десетки хиляди бежанци какви са възможностите им. Въпросните посредници

са малко и често не знаят украински. Така много от украинците нямат представа къде ще бъдат превозени. Затова и не отиват, а организирани от държавата автобуси и влакове до ведомствените бази остават празни.

Следва онази реч на Калина Константинова, за която вицепремиерът после се извиняваше. В нея Константинова приписа неуспеха на програмата на „масови специфични и персонални желания“ на самите бежанци. Признанието на вицепремиера, че някои от украинците може да не са получили навременна социална и здравна помощ беше придружено от риторичния въпрос **„Но нима това не се случва всеки ден с българите?“**. Надали е възможно цялата драма на съществуването ни днес да се събере по-добре в едно единствено изказване на представител на политическия и обществен елит.

„Константинова работеше по този проблем през цялото време. Беше посетила всички центрове, запозната беше с проблемите. За много хора изказването ѝ не беше на място и това е разбираемо, но за мен гласеше – 'край'. И беше важно за самите украинци да разберат това, защото те мислеха, че нашата държава ще продължи програмата“, изтъква Невяна Филева, която приписва това поведение и на надеждата за скорошно завръщане в Украйна.

По думите ѝ хотелската програма действително е довела в България и украинци от райони, които в онзи момент не са били засегнати от бойни действия. Имало е и „претенции“ – искания за преместване от двузвезден хотел в петзвезден и настаняване на хора с възможност да плащат наем. Но отново според нея общият дял на украинците, които са дошли в България с нещо повече от „малко багаж и много проблеми“, е не повече от 25 процента.

Дали най-висшият държавен представител, натоварен с управлението на бежанския въпрос, трябваше да приравнява

цяла уязвима група към капризното поведение на отделни нейни представители? Не, „но нима не е така с българите?“. В България „закрилата е право, а не задължение“, за да използваме отново думите на Калина Константинова. За решимите да останат в тази държава украинци същественият в момента въпрос е този за социализацията.

„ТУРИСТИ НЕ НИ ТРЯБВАТ“ В ОПИТИТЕ ЗА САМООРГАНИЗАЦИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Насочваме се към Пловдив. Далеч от северната граница и хотелите по морето, тук броят на потърсилите закрила е сравнително малък. Основен посрещач е организацията около Наталия Елис и други доброволци, голяма част от които са украинци – *Ukraine support and renovation*. „Сега очаквам три жени – от крайбрежието, Турция и една от Пловдив. Изпратила съм им информация за възможни работни места още преди да дойдат. Така хората започват да мислят по друг начин.“

Наталия е от Днепропетровск. Женена е за българин, с когото имат и семеен бизнес, като от седем години живеят в село Марково до Пловдив. Още през 2014 г. правят план как при нужда да изведат семейството и близките си от Украйна. На 24 февруари т.г. Наталия получава обаждане от майка си, която ѝ казва: „Ната, война!“. Следва реализиране на плана, в рамките на който синът ѝ е като „шевна машина“ в курсовете между границата и Пловдив. А посрещането на идващите прераства в нещо повече.

„Основната ми идея, когато започнах да участвам в заседания на областния кризисен щаб, беше да обединим нашите усилия и да създадем буферен център – хората идват, помагаме с документите за закрила, социални услуги и достъп до

лекари. Получавах цялата помощ на едно място, заедно с позитивно лично отношение, което в такъв момент е необходимо на всеки“, описва Наталия идеята, заради която пловдивската община отдава на фондацията рушащата се сграда на затворената белодробна болница.

С помощта на доброволци започва постепенното облагородяване на сградата. Целта е да бъде създаден приемнен център, който да може да приюти между 300 и 500 души. В момента на разговора с Наталия там имаше 27 украинци, от които 10 деца.

„Белодробна е уникален пример за кооперация между община, доброволци, бизнес, дарители от цяла България и самите украинци – хора, които приехме и сега живеят другаде, след работа идват да помагат с различните задачи – оправяне, електроинсталация, сглобяване на мебели, почистване, поставяне на балатуми“. **„Искаме да ги убедим, че нашите хора, които идват в Пловдив, търсят работа и спокоен живот и са готови да работят!“**

Наталия Елис казва, че в интернет пише на т.нар. „турсисти“ – украинци, които имат добри възможности и нямат желание да търсят работа – че Пловдив не е за тях. Защото основната ѝ цел е социализацията. Самоорганизираната първична помощ чрез центъра в бившата болница и на други места в града цели „хората да си стъпят на краката“, за да потърсят жилища и работа.

Първото е проблем, дори за по-малките мащаби на Пловдив. А Наталия си го обяснява с предразсъдъци към украинците, които иска да промени, като помага на сънародниците си да станат част от обществото. Но работодатели, които търсят украински труд, не липсват – както във Варна, така и в Пловдив и в столицата София с променлив успех се организират трудови борси.

За много от майките с деца, каквито са повечето от влезлите украинци обаче е трудно да започнат работа като нужна стъпка към самостоятелен живот. Местата в детските градини са недостатъчни и да не си украинец. Както *Ukraine support and renovation*, така и други благотворителни организации, понякога съвместно с общините, се опитват да организират решения. В Пловдив предстои подписването на договор между Общината и Фондацията, за да се създаде възможност родителите да оставят децата в център, за който са осигурени и пенсионирани учителки с руски и български.

Друго решение, в случая възникнало от пряка нужда, са родителски кооперативи – настанените на различни места се организират, така че една майка или възрастен човек да гледат децата на няколко семейства, докато другите работят.

ПАКЕТИТЕ С МАКАРОНИ ВЕЧЕ НЕ СА ОТ ТАКОВА ЗНАЧЕНИЕ

В София се срещаме с хората от новосъздаденото обединение „Добро утро“ – група от доброволци, по-рано организирани около Центъра на бесарабските българи в България. Сега имат свое пространство в сутерена на „Интерпрег“ – едно от многото места из страната, в което се складира, разпределя и получава хуманитарна помощ и около което се формира общност. Там срещаме Влади и Вира от България, и Света и Валя от Украйна.

„Сега идват хора, които са били три месеца под активен обстрел. Историите са много тежки. Ние придобихме и тези умения – да бъдем съпричастни и да ги изслушваме. Това често е по-голяма помощ от хранителната“, разказва Вира и допълва, че една от жените в сдружението още отначало е

организираща **професионална помощ от психолози доброволци** за хората в тежко състояние. Такива не липсват, предвид факта, че новите идващи често са от места като Мариупол и Северодонецк и са прекарвали много седмици под пряк обстрел и заобиколени от човешки трагедии.

Другата част от идващите в София са напуснали домовете. „Имаше жени, които са били настанени на Черноморието, и се свързаха с нас, за да потърсят жилище. Обясних им, че мога да помогна в София. Но те са пребивавали там вече три месеца, в някои от случаите заедно с още 1 000 свои сънародници в същия хотел, изградили са някаква общност и ежедневие. Имат страх от още едно ново начало“, казва Влади, който изтъква, че за напускащите е по-добре да отидат в голям град, отколкото в държавните бази. Причината е позната – там няма работа. Влади сочи рафтовете с хуманитарна помощ.

„Тези пакети с макарони вече нямат такова значение, каквото имаха преди. Нуждите на украинците в България вече се променят. Повечето от тях, които се окопитиха, си търсят работа. Повечето и си намират. Ние сме събрали желаещи работодатели, но най-големият проблем е езикът“. Повечето предложения са от магазини или други места в сферата на услугите. Една от целите на доброволците, с които разговаряме, е да създадат модел, подобен на вече организирания от фондация „За доброто“ интеграционен център – място, където възрастните могат да потърсят работа, както и занималня за децата си.

„Първоначално броят на бежанците в България не беше голям, докато вълната на съпричастност беше огромна. Хора предоставяха жилищата си за настаняване, по цял ден идваха дарения, които нямаше къде да складираме. **Сега е обратното – има много хора, а вълната на съпричастност**

рязко намаля. Дори да имат възможност да плащат наем, пак е трудно, защото хората не искат да отдават на украинци. Не заради омраза, а защото може да се окаже кратко-срочно“, обобщава Влади.

ДОСТАТЪЧНО ДОБРА ДЪРЖАВА ЛИ Е БЪЛГАРИЯ?

Валя и Света от Одеса и Харков са намерили настаняване в София, Света е намерила и работа, въпреки че трябва да се грижи за четири деца, едно от които е със специални потребности. Валя активно търси работа. Както много свои сънародници във Варна, Пловдив и навсякъде другаде, в свободното си време двете са и част от доброволческите организации, които са ги посрещнали.

„Когато като доброволец се запознаваш с хора, това откъсва мислите ти от войната“, смята Валя, която въпреки позитивната си настройка спрямо България би се върнала в Украйна веднага щом войната свърши. На същото мнение е и Света, която е оставила син и съпруг в Харковска област – един от районите с активен фронт.

„80 процента от хората искат да се върнат. Няма смисъл от притеснение, че ще променят нещо тук. Те са тук по принуда“, допълва Вяра от „Добро утро“.

Всеобщо е мнението, че въпреки трудностите, украинците са посрещнати добре у нас, най-вече от доброволците. Въпроси за дискриминация се посрещат с отрицателно клатене на глава, но и с някои конкретни истории.

„Всъщност за три месеца за пръв път ми се случи вчера. Бяхме в трамвая с най-голямата ми гъщеря, слушахме музика, тя се засмя и ми каза нещо, и украинският език привлече вниманието на някакъв човек. Дойде и започна да ме разпитва

на руски защо сме дошли, заяви ми, че нашият президент е много лош, а Путин е страхотен. Попита ме „Ти Зеленски ли обичаш?“, казах му, че си имам мъж. Попита ме „Ненавиждаш Путин?“ и аз казах „Да“. Не съм реагирала физически. След две спирки той слезе“, разказва Света.

А при „Добро утро“ в същия ден дошла Оксана от Мелитопол. Южният град беше един от първите, попаднали под руски контрол в рамките на офанзивата. Поради това и възможността за емиграция е била през Крим, където руските власти проверяват украинците до степен, в която всеки трябва да обяснява значението на татуировките си и кой кой е в телефонния му указател. След преминаване и през Грузия, Оксана успява да стигне до българската столица София. Понастоящем за двустаен апартамент в „Овча купел“ плаща 960 лева наем. Намира си работа в ресторант, чийто собственик превръща нея и сина ѝ в хора за всичко – шофьори, метачи, ако трябва и сервитьори, въпреки че не знаят езика. В замяна получават само лошо отношение и след няколко седмици ги освобождава, без да им плати.

През юни месец с една доброволческа организация, чието име няма да уточним, се свързва голяма компания от сферата на хазарта, с желание да направи финансово дарение. Но представителят на компанията уточнява, че с парите **не трябва да се помага** на украинските бежанци, защото според него отношението на обществото към тях е отрицателно и рекламата ще е лоша.

Без тези три истории да имат претенцията за примери на цялостно негативно отношение, те показват пречките пред социализацията. Трите случки показват различните нива на дискриминация, които могат да спрат социализацията на номинирания за „чужд“ у нас. Такива примери съпътстват и споменатия от Влади спад в солидарността. Той може да се

обясни и с факта, че както в други по-бедни държави, така и в България, все повече хора виждат във войната пряка причина за спад в доходите. В скорошно социологическо проучване така са отговорили 70% от анкетираните българи, за които вероятно е станало и по-трудно да гледат как някой помага на хора от друга държава.

След първоначалния шок от завърналите се в Европа преки бойни действия и съпътстващите човешки трагедии, отношението към тях все повече отива към безразличието особено когато солидарността е икономически възпрепятствана. Оттеглянето на първоначалната вълна на емпатия оставя след себе си липса на помощ заради липсата на по-устойчиви механизми за предоставянето ѝ.

„ТОВА Е РАБОТА НА ПЪЛЕН ДЕН, КАКВАТО АЗ НЯМАМ“

„Войната е в Украйна, тук няма война. Хората забравят и започват да живеят по стария си начин. Явно не се отразява свръхпряко на нашата реалност и явно е лесно да се пренебрегне“, отговаря Влади на въпрос как си обяснява намалелите количества хуманитарна помощ.

Няколко месеца след разговора ни в мазето на „Интерпред“ самата инициатива „Добро утре“ е прекратена. По думите на Влади доброволците не намират достатъчно време за „организационната част“, която е оставена само на него. „Това е работа на пълен работен ден – да намиращ помощи, спонсори, да създаваш структури – аз нямам това време“, отговаря Влади, който трябва да се погрижи за собствената си прехрана. Малко успокоение – Света и Валя са си намерили работа в неправителствената органи-

зация „Каритас“. По-притеснителното обаче е, че според наблюденията на Влади за работещите в благотворителни инициативи са останали все по-малко дарители и съответно те вече имат по-малко продукти и друга помощ, която да предоставят на нови влизащи.

Още през пролетта много от украинците, влезли в България, се завърнаха в онези райони на страната си, в които няма бойни действия. Решилите да останат в България имаха възможност за временно настаняване в държавни бази и нелесния път да се социализират в най-бедната държава в Европа. Отвъд това временно настаняване и отново временни здравни права, държавна помощ за включването на украинците в българския живот чрез намиране на самостоятелно жилище и достоен труд няма. За всичко работеха доброволци, много от които имат само моментна възможност да предоставят времето и средствата си в помощ на бежанците.

А ако погледнем към чужденци от други региони, въпросът колко трае солидарността и какъв е толерансът към различия, има още по-тъжен отговор.

НЕУДОБНИЯТ КОНТРАСТ

През май месец, докато границите на България и Европейския съюз, продължават да са широко отворени за бежанци от Украйна, „Хюмън райтс уоч“ припомни какво продължава да бъде отношението към небели имигранти. Български граничари бият, събличат и обират бежанци от Близкия изток – така може да се обобщят констатациите на организацията, получени от интервюта с бежанци, предимно от Афганистан, опитали да влязат в България през 2021 и

2022 г. Това е постоянната картина на границата с Турция поне от 2014 г. насам.

„Да, за съжаление това продължава да се случва на границата. Бежанците не ги искат и в Турция, защото там е пълно. И така големи групи от хора се оказват заклещени на границата, като от едната страна ги гонят турските полицаи, а от другата – българските. В градовете също има много случаи на насилие. То се дължи и на това, че влизашите по-често са мъже и момчета. Жените и децата рядко получават такова отношение, но на границата и те биват връщани“, разказва Силсила Махбуб, афганистанка, установила се в България, която често е канена и в медиите по теми, свързани с бежански и мигрантски въпроси. Тя е на мнение, че въпреки тези честни демонстрации на лошо отношение, повечето хора в България са склонни да помагат и на различни от тях хора. В рамките на работата си за различни организации обаче не е чувала някой да дава безвъзмездно жилище на влизащи от Близкия изток. Извън сектора на НПО нейните съграждани могат да разчитат за работни възможности предимно на своята диаспора, което ограничава и социализацията им.

Нелегално влизащите също бягат от бойни действия, от преследване или най-малкото от бедност – причината милиони да напуснат самата България през последните десетилетия. „Културно различните“ чужденци обаче не получават автоматичен временен статут, а ако въобще искат оставане и социализация у нас, това често означава неясно дълъг престой в бежански центрове, с невъзможност за работа на трудов договор и по-голяма вероятност в крайна сметка да бъдеш отхвърлен. Отново – всичко това, ако не са те пребили, обрали, съблекли и върнали насилствено в Турция или Гърция. Логично, почти никой не иска да остава в България.

„Честно казано, не е приятно да има такава разлика в отношението. Ние също бягаме от война и досега не мога да разбера каква толкова беше разликата, че украинците бяха толкова добре приети, а ние, които също сме хора, имаме душа и изглеждаме почти като вас, сме отблъсквани“, казва Силсила, която помага и на украинци чрез участието си в благотворителни организации.

Продължават да помагат и много други хора, а солидарността надали някога ще загуби войната с безразличието, ксенофобията и недоразвитата гържава. Сякаш обаче е голяма опасността украинските бежанци, при цялата ни културна близост, все повече да се чувстват като такива от Близкия изток.

Историята на България като история на работниците

**ИВАЙЛО ДИНЕВ ЗА МИНАЛОТО И НАСТОЯЩЕТО НА
СИНДИКАЛНОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ**

По повод 1 май – Деня на труда и международната работническа солидарност – КНСБ представи документалния филм „История на синдикалното движение в България“. Връзката с настоящия ни брой е очевидна, така че потърсихме Ивайло Динев, доктор по политически науки, изследовател в Института за социални и синдикални изследвания и обучение към КНСБ и в Центъра за източноевропейски и международни изследвания в Берлин, за да поговорим повече.

**Ти си един от сценаристите и хората зад най-новия филм за синдикалното движение на КНСБ. Защо е необходим такъв филм в момента? Как го направихте и как подхо-
дихте към него?**

Първоначалната идея беше за кратко видео, около пет минути, насочено към млада публика и разказващо основните процеси в синдикалното движение. Но тъй като отдавна не

е писано и говорено по темата, има много детайли и процеси, които е трудно да бъдат пропуснати. В крайна сметка направихме късометражен филм, близо 25 минути, но той пак не включва цялата тази 140-годишна история на синдикалното движение, която е почти равна на историята на модерната българска държава.

Няколко са целите. Най-вече да се пресъздаде историята на синдикалното движение по достъпен и съвременен начин. Т.е. да се дигитализира тази история, която до този момент е изцяло във формат на книги и научни публикации. А и тези научни публикации са писани по-отдавна, тъй като специалистите, които са се занимавали с историята на синдикалното движение в България, не са много и са били концентрирани най-вече в Института по профсъюзни проблеми, бившата школа към българските профсъюзи.

Искахме също така да разкажем историята на България чрез историята на работниците. Защото ако погледнем учебниците по история, специализираната литература и популярната история, те най-често разказват от гледна точка на владетелите, на големите войни, в които участва България. Разказва се историята на политическия елит, но не и социалната история, историята на т. нар. обикновени хора. Затова искахме да разкажем историята на работещите, тяхното колективно организиране и борбите за неща, които днес считаме за даденост – минимална работна заплата, осемчасов работен ден, трудови закони. Тези наративи липсват в популярния разказ за историята на България и филмът ни е един начин да покажем, че животът, с който сме свикнали днес, е всъщност резултат на над един век борби.

Филмът се състои от пет части, всяка една от които разказва за различен период от историята на синдикалното движение. Кои основни исторически опитности излизат от всеки един период?

Етапите са разделени от гледна точка на организационното развитие на синдикалните движения и организации в България, а също и големите политико-икономически процеси. Тъй като смените на политическите режими в България са често, това рефлектира сериозно върху синдикалното движение. Най-интересните моменти са процесите, които касаят цялото население в страната, а са резултат на мобилизиране на синдикатите и организирането на масови стачки или натиск към правителството.

Така например първите синдикални организации се създават буквално няколко години след Освобождението. Т.е. работниците в България започват доста рано да се организират. Те черпят опит от други европейски държави, но ранното им организиране е следствие и на това, че Конституцията – макар и много прогресивна за онова време – не е заложила разпоредби, които да касаят защита на работещите. В началото на модерната българска държава липсва каквото и да било трудово законодателство; трудова експлоатация и прякото договаряне между работодателя и работещия водят до неща като експлоатация на детски труд – говорим за десет, дванайсетгодишни деца – и 14-16-часов работен ден.

Трудовото законодателство се развива като директен резултат на чисто работнически борби. Един от най-ранните примери е първият колективен трудов договор в България, подписан в резултат на мащабната 53-дневна стачка на печатарите в София. В него се залагат няколко глави, които уреждат трудовете и социални права на работещите, работ-

ното време, извънредната работа, заплащане, уволнения. През същата година се приема и първият трудов закон – Законът за женския и детския труд в индустриалните заведения. Днес трудно може да си представим, но тогава детския труд е бил много широко разпространен. Преди този закон децата на 10, 11 и 12 години са работили по осем, десет, дванайсет часа. Със същия закон се създава и майчинството, въпреки че в началото става дума за само един месец.

Скоро след това се провежда и голямата транспортна стачка от 1919-1920 г., която е първата ни национална стачка. Тя блокира държавата за няколко дни, като спира железопътни, телеграфни и телефони съобщения. Вследствие на Голямата транспортна стачка всъщност правителството пада, разпуска се Народното събрание и са насрочени нови избори. Т.е. има такива моменти, в които работещите и синдикалното движение са били част от големи политически процеси в страната.

Като цяло това е един бурен период за страната, когато България достига до чиста гражданска война – знаем достатъчно за политическото насилие по онова време, за 1923 г. В този период най-различни политически течения се опитват да си изградят собствени синдикати. От днешна гледна точка синдикатите са част от център-лявото и лявото в политическия спектър, но историята е доста по-пъстра и по онова време де факто почти всички политически течения са се опитвали да изградят свои синдикални организации. Целта е била чрез мобилизирането на работниците да се осигури широка членска база за подкрепа на изборите. Наред със социалдемократите, които са основната политическа сила в синдикалното движение в началото на XX-ти век и края на XIX-ти век, първите синдикални централи са повлиянието и са организирани от фракциите на Българска-

та социалдемократическа партия, от тесните и широките социалисти. По-късно анархистите създават няколко синдикални организации, а също така политическият кръг „Звено“, БЗНС, Демократическата партия – това са други политически организации, които се опитват да създадат синдикати. Най-интересен е случаят на Александър Цанков, който изгражда крайнодясна и авторитарна политическа партия, Народно социално движение, към което е създаден и синдикален съюз, копирайки опита на фашистите на Мусолини. Тази организация придобива наистина доста големи размери, като по брой достига синдикалните центри на социалдемократите.

След Деветнадесетомайския преврат, организиран от „Звено“, синдикалното движение влиза в нов етап и за първи път се създават казионни синдикати, т.е. тези, които са подчинени под една или друга форма на държавното управление. Днес повечето хора свързват названието „казионен синдикат“ с времето на социализма, а всъщност първите казионни синдикати са създадени след 1934 г., копирайки опита на фашистите и нацистите. Идеята е била да се създадат синдикати, които да отхвърлят класовата борба и да търсят баланс между интересите на труда и капитала, като на първо място поставят интересите на нацията и на държавата.

Вторият силен момент на казионните синдикат е след 9 септември, когато спират да действат националните синдикати, създадени през 1934 г., но се създава подобен тип български профсъюзи, които този път обаче признават ръководната роля на Българската комунистическа партия. Те нямат голяма автономност. Един от първите моменти на изразяване на синдикална независимост по времето на социализма е през 1950-те години, когато синдикални дейци и ръководители на профсъюзите изразяват критика към това, че синдикатите не изпълняват своята първична роля да за-

щатават интересите на работещите. Вместо това, ролята им е най-вече да следят за изпълнението на петилетките: да организират бригади, да правят обучение на работещите по марксизъм, комунизъм и т.н. Тази критика идва от водещите синдикалисти по онова време. В отговор са премахнати от синдикалното ръководство.

При социализма, разбира се, ролята на синдикатите е била наистина периферна. Научната литература я описва като една трансмисия, т.е. да предава решенията на компартията. Знаем добре обаче и че самият период е обхванат от доста широка социална програма – майчинството, например, става две години, а не един месец както е било в началото на XX век. Имаме по-широко следване на трудовите права, трудовите закони, приема се първият Кодекс на труда.

И сега идва 1989 г. и въпросът е имаме ли приемственост с тази предишна синдикална история? И също така какво всъщност се случва с работническите права след 1989 г.?

Има много фактори, които трябва да вземем предвид. Например членството намалява, защото практически всички работници са част от профсъюзите преди 1989 г. В цяла Европа членовете намаляват, вследствие на ускоряването на неолибералните пазарни отношения и раздробяването на производството, спирането на големи индустриални комплекси, което води до безработица, до напускане на страната. Дори без да гледаме ролята на профсъюзите и синдикатите след 1989 г., самото навлизане на капитализма и на капиталистическите отношения в Източна Европа води до намаляването на членската маса на синдикатите. От друга страна, негативните конотации към всякаква организираност, не само

синдикалната, води до отдръпването на членовете. Този пик в членската база по времето на социализма не е естествен, защото е било практически задължително да си член.

В момента можем да сравняваме етапа след 1989 г. с периода преди 1934 г., тъй като между 1934 и 1989 г. ролята на държавата в организирането на работниците е изключително силна, а ролята на самите синдикати е периферна. И все пак приемственост със сигурност има, защото, както във всички европейски държави, така и в България, има продължение на структурно ниво. При реформирането си българските профсъюзи на своя последен конгрес вземат решение за създаването на КНСБ. Наред с това се ражда и КТ „Подкрепа“ като антикомунистически синдикат. С навлизането на новите капиталистически отношения се появяват и нови феномени като допълнителна втора работа, за да си изхранваш семейството, гъвкавостта на работното място, нови форми на труд и всякакви подобни характеристики на периода, в който се намираме. Тук ролята на синдикатите е да реагират на тези процеси. В световен мащаб има много мобилизации, има конвенции, които се намесват на това ниво, но например някои от съвременните работнически борби не са били изобщо част от публичния дебат в предишните периоди.

Кои са основните теми и методи от миналото на синдикалното движение, които и в момента се използват и които могат да бъдат възобновени или вдъхновяващи и днес?

Има я може би романтичната памет за синдикализма – как преди век едва ли не на всяка улица е имало стачки и протести. Но ако погледнем чисто количествено, броят на стач-

ките в периода на прехода е изключително висок... В цяла Източна Европа синдикатите са едни от най-важните дейци на прехода. Синдикатите, включително в България, организират масови стачки през 1990-те години и протестни кампании. Това често се забравя. Изградил се е един наратив, който се свързва повече с конкретни политически партии и техните редови гласоподаватели в големите градове, но реално и 1990 и 1991 г., после 1994 и 1997 г. са организирани големи национални стачки.

Дори и това знаково събитие за българската десница, „демократичната революция“ през 1997 г., нямаше да е възможно, ако не са били двете конфедерации, които да блокират цялата страна. Това беше и една от целите на филма – да се разкаже и позабравената роля на синдикатите в най-новата ни история. Един от въпросите за периода, които филмът повдига, е до каква степен синдикатите е можело да ограничат или предотвратят щетите от приватизацията, които тя нанесе на работниците.

От гледна точка на синдикалното развитие България е на сравнително добро ниво спрямо това, което се случва в други части на Източна Европа след 1989 г. В някои държави като Прибалтийските републики например, членството в синдикати е между 6 и 8%, в Унгария е близо 10%, а в България е някъде около 15-16%*. Размахът на колективното трудово договаряне у нас също е на средно европейско ниво. Ние обичаме да се критикуваме, че при нас всичко е по-зле, но не е точно така.

* Вж. OECD and AIAS (2021), *Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts*, OECD Publishing, Paris

Добре, имаме по-добра синдикализация от други източно-европейски страни, но кои са основните предизвикателства и цели на синдикатите ни в момента?

Въпреки сравнително доброто позициониране в публичната сфера и членската маса, сред най-важните неща остава подписването на още колективни трудови договори (КТД). За широката публика е неясно какво означава това и защо е толкова важно. Затова и във филма ни има отделен раздел, който обхваща точно КТД. Те са важни, защото чрез тях работещите в дадена компания или бюджетен сектор могат да си заложат определени права, дори също определени бонуси. Например последният КТД е в здравеопазването. То е за увеличаване на минималните работни заплати на сестри, лекари и други медицински специалисти. Подписването на този КТД залага ниво, под което не може да се падне, и решава проблема на стотици болници и хиляди работещи, които искат по-добро заплащане. Без КТД медицинските сестри например във всяка болница трябва сами да се чудят как да си увеличат заплатите и с кого да говорят.

КТД също може да се подпише на браншово или на общинско ниво. Заявката на един КТД е да подобри условията на труд, които са налице. Това е много важно и в случая на първия КТД от 1905 г. това е било ключово, защото е нямало абсолютно никакви закони в страната, които касаят работещите и техните права и интереси.

Затова една от целите на синдикатите днес е да се увеличи обхвата на КТД, тъй като България има накъде да расте, а в Западна Европа има държави, които са просто на космическо равнище спрямо нас, например скандинавските държави. Ние много искаме да живеем като тези по-социално и демократичноориентирани държави като скандинавските

или някои от западноевропейските страни. Но трябва да знаем, че там не просто социалната държава е изключително силна, но и мнозинството от работещите членуват в профсъюзи и обхватът на сключени КТД-та е над 60%.

Тоест пред синдикатите днес стоят основните задачи на увеличение в членската маса и подобряване на обхвата на КТД?

Това, от една страна, са вътрешни борби, самоцелни, т.е. те са за подобрене изобщо на състоянието и ролята на синдикатите. От друга страна, това е обвързано и с подобренieto на условия на труд на работещите.

Но да се върна към предния въпрос: най-сериозните проблеми за решаване са големите икономически неравенства, ниските доходи и честото нарушаване на трудовите права. Какво се прави? През тези бурни години на политическа криза и пандемията, синдикатите бяха много важни за отпускането на средства за работещите на първа линия и за хората, които загубиха работата си. Както в цяла Европа, в България синдикатите бяха важен агент в обсъждането на тези промени.

В последните десетилетия синдикатите в България ежесечно говорят за покачването на минималната работна заплата и се опитват с всяко едно правителство да договорят повишаване на минималната работна заплата. Ако проследим дебатите по темата, ще видим, че работодателите застъпват тезата, че всяко покачване на минималната работна заплата е вредно за пазарната икономика, за бизнеса; че едва ли не ще доведе до напускане на работници, до уволнения, спиране на производства. Докато синдикатите обяс-

няват, че всъщност увеличаването на минималната работна заплата не само е полезно за работниците, но е полезно и за ръста на икономиката. Синдикатите представят аргументи, които звучат приемливи и за по-бизнесориентирани организации и за пазарноориентираните ни правителства. В този смисъл важно е да разберем, че покачването на минималната работна заплата в България през последните десетилетия се случва заради ролята на синдикатите, защото няма друг агент в публичното пространство, който да говори за това и да се опитва да го наложи.

Синдикатите играят важна роля и в други сфери. Те говорят за покачващите се неравенства в България и нуждата от по-справедлива данъчна система, целяща разпределение на богатата, така че да се намали неравенството в страната. Синдикатите се борят за намаляването на трудовите злоупотреки и поддържат постоянна база информация за трудовите злоупотреки и за нарушаването на трудовите права. Постоянно пристигат сигнали от работещи към синдикати за такива нарушения. Налице са и проблемите с работното време. Осемте часа работно време не навсякъде са осем часа. Положението на командировани работници, на работещи, които отиват в други страни, където правата им са нарушени по редица начини като случаите например с фермите в Германия или земеделските работници в други европейски държави. Там ролята на синдикатите на национално и на европейско ниво е ключова.

Взаимодействат ли синдикалните движения с други агенти в полето? Например с други социални движения, по-малки организации, които се застъпват за определени социални теми, права или организират протести. Най-

прост пример е феминисткото движение, което също се опитва да защитава социални теми, също говори за неравенства. Търси ли се път към тях?

Трудно ми е да кажа, защото не се занимавам с организиране. От гледна точка по-скоро на изследовател на синдикатите, в някои държави и най-вече в Южна Европа синдикалното движение е оформило коалиции със социални движения. Например в Испания, в Италия, в Гърция има оформени коалиции на ниво конкретни въпроси. Там по естествен път са се развили коалиции, в които влизат синдикати, гражданско общество, социални движения, неформални групи. В България е трудно да говорим за оформяне на голяма коалиция със социални движения. Това е една от темите, които ме вълнуват чисто изследователски: какви са причините и факторите, за да се постигне такава голяма коалиция със социални движения, и как може да се случи това в България? Но простият ми отговор е, че не е имало казус, който да ангажира толкова много организации и да ги накара да се включат активно и да се ангажират не просто с позиция, а с мобилизиране на улицата или участие в комисии и процеси на вземане на решения, срещи с правителството и т.н. В Испания, в Италия, когато това се е случвало, е било по време на големи политически или икономически кризи. В някои случаи дори е имало конфликти между новите и така наречените традиционни социални движения. Може би и тук това го има, защото новите социални движения са по-скоро движени от нови ценности, нов начин на организиране, докато традиционните социални движения, каквито са синдикатите, работят по друг начин.

В България има някаква скъсана връзка. Често се вижда, че работещи, които се самоорганизируют или имат някакъв

проблем, не знаят към кого да се обърнат или не искат да се обърнат към синдикатите. В общественото пространство има доста негативно отношение към синдикатите в България. И в други държави го има, но в страни, където има положително отношение към синдикатите, то върви с конкретно политическо поведение: да си по-активен, да участваш в социални движения, в граждански организации. А и у нас т.нар. гражданско общество включва основно по-либерално, по-ясно мислещи хора, които са по-антисиндикално настроени.

Мисля, че тепърва и постепенно ще се заформят коалиции между социални движения и синдикати и в България, като първата стъпка е осъзнаването изобщо, че синдикатите съществуват, и запознанството с работата им по конкретни теми и проекти. Според мен най-възлови са моментите, когато има конфликт, който назрява в обществото и там и едните, и другите имат интерес да участват и да защитят позицията, която да ги сближи. Това е най-естественият процес на сближаване на различни организации в т.нар. гражданско общество.

Виждаш ли някои такива теми, които да назряват сега?

В момента войната в Украйна се превърна във всеобхватна тема, която блокира всички други дискусии. Занапред със сигурност обединяваща ще е темата за неравенството и най-вече за икономическото неравенство. Там България е като супер шампион – със или без значение от украинската криза – и съответно темата за неравенствата ще продължи да съществува. Търсенето на решение на високите нива на неравенства в България предлага възможности за оформяне на коалиции. Като говоря за коалиция, имам предвид

чисто неформална дискурсивна коалиция, в която различни актьори говорят по сравнително идентичен начин, защитават сравнително идентична позиция по дадена тема и по този начин оформят една рамка, която става значима в публичното пространство. Целта ѝ е да стане водещата рамка, която налага дневния ред. В България такива коалиции относно неравенството или данъчната политика има – например коалицията, подкрепяща плоския данък, която де факто включва всички политически партии. Много организации на експертно равнище или от гражданското общество също са за плоския данък, т.е. тук има водеща рамка от агенти, които подкрепят тази позиция. Напоследък има пропускливост, пробив по темата, но позиция против плоския данък или за прогресивния данък изисква да се оформи коалиция. И тя постепенно се оформя – както и КНСБ, и КТ „Подкрепа“, и граждански организации, и медиуми, и леви колективи са говорили последните години за нуждата от реформа на данъчната система. Но тя все още е по-слаба от отсрещната страна, независимо че наскоро* МВФ каза, че трябва прогресивен данък в България. Иначе на последните избори** беше интересно, че почти всички нови политически сили – партиите на промяната – говорят за необлагаем минимум. Това е значимо, защото беше част от един пакет от мерки, за които през последните години говорят и синдикати, и неформални групи, и социални движения. Поне за необлагаемия минимум се получи пробив в господстваща рамка на обяснение.

* Препоръка от редовната мисия на Международния валутен фонд в България от април 2022 г.

** Визират се парламентарните избори през ноември 2021 г.

Има определени исторически напрежения между синдикатите и граждански сектор. Често чуваме, че „синдикатите нищо не вършат“. Какво би отговорил един синдикат на тези критики?

Това са различни организации с различни цели и различен начин за постигане на тези цели. Гражданският сектор и неправителствените организации не разчитат на голяма членска база. Едно НПО може и с 10 члена да е, но да вдигне медияен шум и да има участие в комисии в парламента. Докато при синдикатите с много по-голяма членска база има много вътрешни процеси, които са важни за защита на техните членове, за защита на работещите. Процесът на колективно трудово договаряне не е процес, който може лесно да стане популярен, а е регулярен. Всеки ден някъде някой се бори за нов КТД или някъде някой синдикален лидер се опитва да привлече нови членове. Това не е нещо, при което във фейсбук можеш да пуснеш лайвстрийм и лесно да придобие популярност, да достигне до повече хора, да организираш този или онзи протест например. Работата на синдикатите стига до протест тогава, когато при преговорите не е имало успех, и тогава работещите са стигнали до решение да организират стачка, протест или демонстрация. В България има голямо разпространение на синдикати в бюджетните сектори – здравеопазване, образование, държавно управление – и много често, когато дойде време за обсъждане на бюджета, има протести. И някои казват „Добре, вие защо сега излизате, а не излизяхте преди една година, като сваляхме Бойко?“. За политическата роля на синдикатите може цяла дисертация да се напише. Моето кратко обяснение е, че след 1990-те години, след тези бурни периоди, в които синдикатите са част от политическата промяна, синдикатите не само в България, но

и в цяла Източна Европа са в процес на отдалечаване от чисто политически битки и такива големи, мащабни протести, които са най-често в България антиправителствени. Концентрират се изцяло върху чисто икономически протести и борби, свързани с работническите интереси.

А защо?

На първо място, членовете на синдикати са хора с различни политически възгледи, които са водени от чисто работнически интереси, а не от идеологическа позиция. Членовете на синдикатите могат да бъдат и леви, и десни, и центристи, и националисти, анархисти, всякакви. Затова синдикатите трябва много внимателно да влизат в политически разделения или изобщо да ги избягват, защото техните членове са станали членове, за да защитават чисто трудовите си интереси. Синдикатите могат само да изгубят, ако се включат в политически конфликти без пряко икономическо измерение. В случаите, когато в други държави през последните години синдикати са влизали в мащабни политически протести и движения, там е имало чисто икономическо измерение. Такива са примерите от Испания и Гърция през последните 15 години от 2008 г. Там, където е имало коалиция между синдикати, неформални групи и социални движения и център-леви или леви политически партии, обикновено говорим за държави, в които има синдикални движения и от левия, и от десния спектър. Такъв пример е Италия. Има също синдикални движения, които са например християнски или свързани с различни местни традиции и религии. В България историческата траектория на синдикалното движение е друга. След 1989 г. синдикатите имат основна роля в политическите процеси в годините

на преход, а след 90-те години се отдръпват от политическите борби и се концентрират върху чисто трудовите въпроси и икономическите процеси. Моето лично обяснение е, че това – както и другаде в Източна Европа – е заради резултатите на прехода: структурирането на икономиката и на партийната система, паралелно с намаляваща членска маса на синдикатите и трудната пропускливост на социални идеи в публичното пространство. А вероятно и заради европейското ниво и рамката, по която европейските синдикати се движат. Повечето синдикати в Европа се концентрират върху икономическите въпроси, които споменах, и рядко има случаи на политическа активност. Изключваме Великобритания, където просто синдикат и партия са свързани.

Уроци от медийните барикади

ФИЛИП БУРОВ

Преди около седем години участвах в начинание, което вероятно звучи като митологичен еднорог – независима, професионална и на всичко отгоре лява онлайн медия. Въпреки всички обстоятелства, работещи срещу самото съществуване на подобно явление, бих си позволил да кажа, че то беше сравнително успешно – поне за известен период от време. Но не бих могъл да предложа гарантирано работеща формула – този опит се измерва най-вече в разширено разбиране за пречките, които превръщат усилията за създаване на независима и социално ангажирана журналистика в най-добрия случай в отчайващ сизифовски труд. Вместо отговори през годините се натрупа единствено разширяващ се списък от въпроси.

В ТЪРСЕНЕ НА МЯСТО СРЕД ДЕФИНИЦИИТЕ

Проблемите започват още с дефинициите. Какво е „професионална медия“ или изобщо медия в епохата на повсеместния интернет, в която всичко и всеки бърза да бъде необятен обем „съдържание“, а традиционните медии са в състояние на свободно падане и деградация? Какво означава тази медия да е „независима“ в условията на капитализъм и произтичащата от това нужда да се генерират приходи? Ако откриеш начин да си независим от корпоративно и институционално финансиране, от бизнес и политическите интереси на собственици или рекламодатели, остава въпросът как би могъл да си независим от нуждата да се бориш за крехкото внимание на читателите, да маневрираш сред непонятните алгоритми на социалните мрежи и подхранваната от тях патологична поляризация. След всичко това идва и предизвикателството как да си независим от личните си предпочитания, предразсъдъци, фълизи и фобии. И всъщност трябва ли да си?

Идеята за въпросния сайт – *Barikaqa* – винаги е била да бъде преди всичко професионално списвана медия, даваща социално ангажиран поглед върху събитията, а не политическо-пропагандна организация или активистка платформа. През годините сме положили доста усилия да убеждаваме хората в това, вероятно без особен резултат. За съжаление, в днешно време нормата наистина е една медия да бъде фасадата за политически, икономически и лични интереси, поради което рефлексът на публиката е да вменява обслужваща функция на всяка публикация, която попадне на вниманието ѝ.

Освен това журналистиката в същността си е политическа – основната ѝ функция е, или поне би трябвало да бъде, да отразява и критикува политиките на управление и политическата класа като цяло. А критиката на управленски политики

неизбежно придобива идеологически аспект, макар и понякога неосъзнат. В случая на *Барикада* този аспект бе напълно осъзнат и нарочен, но не обвързан с конкретни партийни или подобни тясно-групови интереси.

Това, разбира се, отваря още една кутия на Пандора в допълнение към планината от проблеми, свързани с журналистиката сама по себе си. Споровете какво точно е ляво и как трябва да бъде отстоявано не са стихвали от Първия интернационал насам. А днешното състояние на лявото и дискусиите за неговата същност и приоритети сякаш са достигнали особено безнадеждна безизходица.

Това е резултат от обсъждани до болка проблеми. Лявото първо не намери успешна формула да се адаптира към промотираната деполитизация и деидеологизация през 1990-те, когато повечето мейнстрийм социалдемократически партии прегърнаха самоубийствено неолиберализма, а много активисти се насочиха към самомаргинализиращи се анти и алтерглобалистски движения, откъснати идейно и организационно от трудовите борби от предишните два века. Тези неуспехи след това оставиха лявото особено безпомощно за вълната от объркана свръхполитизация и свръхидеологизация, която потопи нашето и много други общества през последните години.

В конкретната ни реалност към всичко това се добавя и тежестта на историческите воденични камъни, специфични за бившите „социалистически“ страни, която допълнително изкривява и изпразва от смисъл дебата за политики и идеи.

Барикада си постави за цел да запълва една наглед празна медийна ниша в тази наша реалност и да предлага нещо различно както от професионалните, но партийно обвързани медии, така и от списваните на активистки принцип „идейни“ уебсайтове, с които се изчерпваше номинално лявото медийно пространство до този момент. Стремeжът ни, поне

както аз го разбирам, бе да предлагаме модерен, „прогресивен“ прочит, който обаче все пак да е без заобиколки „класов“ и произтичащ от основните принципи и традиции на лявото; да опровергавахме клишето за лявото като ирационален утопизъм или като неотменно обвързано и дори равнозначно на русофилия и носталгия по силната ръка на тоталитаризма, но без да изпадаме в самоцелно отрицание или самобичуване; да предлагаме принципен ляв коректив на подхлъзването към антилибералния десен популизъм, което се превръща във фатален капан за критиката на статуквото. Или ако използваме символиката на името, да бъдем барикада, а не амбразура.

Не смея да твърдя, че винаги сме успявали в тези си стремежи, нито бих твърдял, че всяка от хилядите публикации в сайта отговаря напълно на тези критерии. Но мога без притеснения да кажа, че усилията бяха искрени. Като косвено доказателство за това би могъл да послужи фактът, че работата ни предизвикваше както постоянно презрение сред хора от всички сектори на дясното, така и варираща подозрителност от различните части на левия спектър.

ДОБЪР КЪСМЕТ, ЛОШ КЪСМЕТ

Създаването от нулата и развитието на качествена и независима медия във време, в което дори най-утвърдените медии не успяват да открият работеща формула за себе си, и създаването на какъвто и да е „ляв“ проект в страна, в която лявото е криворазбрано дори от мнозина сред ограничения брой хора, които се идентифицират с него, са две неблагодарни задачи сами по себе си. Но учудващо голяма част от проблемите, които срещнахме по двете линии, всъщност имат общ корен.

Появата на сайт като *Барикада* в описаните по-горе формат и неблагоприятни условия очевидно изискваше голяма доза късмет. Този късмет, донякъде в тон с някои от ироничните клишета за лявото, дойде под формата на богат меценат. В първите две години от съществуването си *Барикада* получаваше безвъзмездно финансиране от издателя на полския ляв сайт strajk.eu – Мачей Вишньовски, който искаше да помогне за създаването на подобни платформи в други страни в Източна Европа. България бе избрана по прозаични причини – един от редакторите в strajk.eu е българо-полският журналист Боян Станиславски, който имаше необходимите контакти с „левеещи“ журналисти тук.

Размерът на това финансиране беше незначителен на фона на парите, които се изливат към медии по линия на олигархични структури, партийни субсидии, проекти към държавно финансирани фондации, фондове на ЕС и т.н., и никога не е отменял напълно нуждата да се търсят допълнително приходи. Но осигури основа за създаването на подобна медия – основа, която просто нямаше друг начин да се материализира. Създаването на *Барикада* не означаваше просто пристан в бързо разпадащата се медийна среда – аз и други от създателите на сайта напуснахме работа в утвърдени медии или отказахме предложения за работа в такива, за да се включим в този нов проект. С едно изключение всички бяхме работили в медии в продължение на години и дори десетилетия и *Барикада* ни даде възможност най-после да се занимаваме с журналистика, без да ни се налагат ограничения „отгоре“.

Тази свобода вероятно е най-невероятният и труден за пресъздаване аспект на обстоятелствата, при които се появи *Барикада*. Липсата на зависимост от каквито и да е вътрешнополитически и икономически фактори означава не

само свобода от външна и автоцензура, но дори стимулира желанието да се насочваш към теми, които при други обстоятелства биха били табу. А липсата на формална йерархия и равнопоставеността между колегите означаваше, че евентуални лични скрупули и съображения, които биха накарали някой от екипа да се самоцензурира, ще бъдат компенсирани от останалите.

Благодарение на тази естествено оформила се, почти анархистка организационна структура, редакционната политика бе резултат от нещо като групова импровизация. Всеки зае нишата, в която се чувстваше най-добре и в която усещаше, че може да предложи най-много. Разбира се, наред с позитивите това създава и трудности по отношение на мобилизиране и фокусиране на груповата енергия, което несъмнено имаше последици върху развитието на медията.

Би било голямо преувеличение да твърдя, че не е имало никакви търкания и неразбирателства, но те не прерастаха в обичайните за работните пространства тлеещи междуличностни конфликти, и постигането на консенсус обикновено бе сравнително лесно. В това отношение бе важна друга дюза късмет – формулият се към началото на 2017 г. екип бе от личности, които макар и различаващи се в много отношения, включително разбиранията на „лявото“, се оказаха съвместими. Предвид колективния опит от изминалите няколко години, свързан с консервативния възход, пандемията и войната в Украйна, вероятно трябва да уточня – съвместими предвид тогавашните условия. Изначално се предвиждаше в проекта да бъдат ангажирани и други хора, включително бивш политически журналист, който се ползваше с уважението на всички останали участници. Тези хора обаче определено не показваха такава съвместимост или явно имаха различна визия какво може и трябва да бъде *Барикада*. Това, че те сами се отказаха

от по-нататъшно участие, вероятно позволи начинанието да не започне с фалстарт.

С това обаче се изчерпват нещата, които почти звучат твърде добре, за да са истина. Ентусиазмът ни от самото начало се сблъска с препятствия, които се опитваха да го сломят. Като се започне с неподозираната административна бумащина, свързана със създаването и поддържането на фирма, с която трябваше да се оправяме паралелно с журналистическата си дейност, и се стигне до твърде основния въпрос как всъщност да стигнем до потенциалните си читатели.

Вездесъщите социални медии и интернет търсачки създават усещането, че всеки може да достигне до какъвто тип информация му е необходима, от което на теория следва и че създателите на съдържание получават безпрецедентен достъп до потенциална публика. В известна степен това е вярно, но един от практическите ефекти от монополизирането на интернет трафика и достъпа до крайния потребител от шепа технологични корпорации като Google, Facebook и Twitter, е това, че то води до практическото задушаване на печатните и електронни медии.

От една страна, тези интернет мастодонти изсмукват към себе си почти всички разходи за реклама, лишавайки „традиционните“ медии от техния основен източник на доходи. Съобразяването с големи рекламодатели, разбира се, също може да създава зависимости, които се отразяват на редакционната политика (виждал съм това във всички комерсиални издания, в които съм работил), но драстичното свиване на доходите от реклама тласкат медиите към по-силни зависимости по политическа линия, което обикновено е още по-лошо.

От друга страна, Google и Facebook се превръщат в своеобразни пазачи на портала между медията и читателите. За да достигне до нова и дори до съществуващата си публика,

една медия трябва да играе по правилата на интернет корпорациите. А тези правила твърде често са в директно противоречие с принципната функция на медийните издания и добрите журналистически практики. Над малките и неутвърдени медии винаги тегне като Дамоклев меч и опасността да попаднат от лошата страна на алгоритмите и автоматизираната цензура и да бъдат безцеремонно остракирани от виртуалното пространство.

Едно от нещата, които в ретроспекция можехме да направим по-добре, бе да „оптимизираме“ по-добре съдържанието си за социални мрежи и интернет търсачки. Но това също е свързано с познания и дейности извън основната журналистическа работа, а в края на краищата няколко хиляди „харесвания“ на страницата ни във фейсбук едва ли биха променили съществено траекторията на медията.

От всички господари на интернет най-зловредни безспорно са социалните мрежи, а измежду тях най-зловреден е фейсбук, който в българските условия е и фактически монополист. Докато, от една страна, те ограничават разпространението на професионално медийно съдържание, от друга, стимулират неговия антипод – информационната плява. „Гугъл“ и „Фейсбук“ не се интересуват от качеството на съдържанието, а от увеличаването на трафика и съответно собствените си доходи. Скъпото и трудно за създаване, често носещо рискове качествено съдържание, не може да се конкурира с евтиното, жълто-клюкарско и конспиративно-вулгарно съдържание. Огромната част от съдържанието в интернет е напълно безсмислен копи-пейст кликбейт, генериран от нископлатени труженици, а често направо от ботове.

Тук, разбира се, играе роля и човешкото влечение към по-добна псевдоинформация, но социалните мрежи напълно съзнателно стимулират провокативно и поляризиращо съдържание,

което гарантира по-висок коефициент на „ангажираност“ от потребителите. През есента на 2021 г. бивша служителка на „Фейсбук“ разкри* подробности за тези целенасочени зловредни политики на корпорацията, но това не доведе до никакви видими промени. Личните ми впечатления са, че дори става все по-лошо, вероятно защото „Фейсбук“ се опитва да компенсира намаляващия брой потребители. Макар че днес е по-лесно от всякога някоя наша публикация да стане „вайъръл“ в социалната мрежа, това не винаги е заради правилните причини. Един от по-куриозните примери бе статия за антифашистка демонстрация в Италия, която антиваксьорски групи погрешно разбраха като протест срещу „медицинския фашизъм“.

Безкрайното приказване относно технологичните платформи и дезинформацията обикновено изхожда от презумпцията, че злонамерените пропагандисти манипулират платформите, за да прокарат своя политически и идеологически дневен ред. В някаква ограничена степен това безспорно е вярно, но мнозинството от активните дезинформатори са такива, защото бизнес практиките на „Гугъл“, „Фейсбук“ и „Твитър“ създават значителен финансов стимул за бълването на подобно съдържание.

Това е и пресечната точка между увреждащите ефекти върху медиите и тези върху обществения и политически живот. Мнозинството от публиката всъщност продължава да се информира основно от телевизията. Стимулираните от социалните мрежи информационни балони ангажират директно малък брой хора, които обективно не са представителна извадка за обществото. Но сред този малък брой хора има непропорционално голямо представителство на „знамени-

* Merrill, J. B., Oremus, W. (2021). “Five points for anger, one for a ‘like’: How Facebook’s formula fostered rage and misinformation”. Washington Post. Извлечено от <https://wapo.st/3fXOyG7> (27.10.2022)

тости“, политици и журналисти, които се състезават с курирани виртуални персонажи за правото да се наричат „опиниън мейкъри“ или „водачи на мнение“. Това създава изкривена представа, че социалните мрежи са съвременна агора* и предоставят актуална картина за пулса на обществото.

Тази представа, съчетана със зависимостта на медиите от социалните мрежи и постоянният стремеж на говорещите глави да са актуални, превръщат фейсбук и туитър празнословията в „новина“ сами по себе си. Рефлексното, токсично лозунгарство, целящо събиране на харесвания, генерира самоподхранващ се цикъл. То се прехвърля в медийното говорене, в общественото говорене и в крайна сметка в политическото говорене, за да се върне отново до социалните мрежи и колелото да се завърти с още по-високи обороти.

В тази реалност дори най-утвърдените медии са принудени да стават все по-„партизански“ и агиткаджийски, за да поддържат интереса и лоялността на все по-поляризираната си публика. Превръща се в обичайна практика корпоративните медии да загърбват всякакви стандарти и да се свеждат до нивото на дезинформаторите, с които уж се борят за истината – което едновременно лишава първите от легитимност и предоставя такава на вторите.

ЧЕЛЕН ОПИТ

Поддържането на публицистичен сайт ни научи, че по отношение на броят отваряния на един текст, позиционирането на публикациите в резултатите на гугъл е неимоверно по-ва-

* Агората е централен площад в древногръцките полиси, имащ различни функции – за пазар, религиозни чествания, произнасяне на речи, провеждане на политически дискусии и пр.

жно от разпространението в социалните мрежи. Статиите в *Барикада*, които са успявали да отчетат над 100 000 „клика“, са такива, защото по някаква причина монополната интернет търсачка ги е поставяла сред водещите резултати по отношение на конкретна ключова дума.

Един резултат от това е, че най-четените статии в сайта далеч не са тези, в които сме вложили най-много труд, време и талант. Дълго време текстът с най-много четения бе непретенциозна дописка за промени в правилата за получаване на обезщетения за безработица. Една от другите „най-успешни“ публикации е също не особено вдъхновен текст за скандала със снимките от спалнята на Бойко Борисов. Безспорният шампион обаче е емоционално есе от гимназиален преподавател, озаглавено „Уволнете учителите“. Това вероятно е и най-краденият ни текст, който периодично се появява в различни сайтове и фейсбук страници. Най-голямото едновременно струпване на потребители в сайта ни пък бе след излъчване на биографичния филм за Едуард Сноудън на Оливър Стоун по една от националните телевизии. Това, че *Барикада* е сред водещите резултати при търсене на Сноудън е повод за гордост, но остава тъжният факт, че аналитичните и коментарни текстове, които сме произвели през годините, са привлекли много по-малко внимание.

Но колкото и да е радващо публикациите в сайта ти да достигат до много хора, никога не сме приемали този количествен измерител като основен приоритет – поради което подценявахме и пренебрегвахме някои технически въпроси, свързани с оптимизацията за търсачката на гугъл.

Виждахме като основна задача изграждането на постоянна аудитория, а фейсбук изглеждаше като най-логичният инструмент за постигане на това. С тази цел се опитвахме да ухажваме алгоритмите на социалната мрежа по различни

начини, които според съветите на интернет и познати вършат работа – „спонсориране“ на избрани публикации в рамките на скромния ни бюджет, публикуване на изображения и видеа вместо линкове към сайта, „спамене“ във фейсбук групи с голям брой участници, публикуване в определени часове пояси, организирано „лайкване“ на публикации от съмишленици и т.н.

В крайна сметка обаче изграждането на широка аудитория във фейсбук се оказва по-скоро илюзия. Една от причините е, че не прилагаме гореописаните усилия с достатъчен мащаб и постоянство – просто защото тези дейности идваха за сметка на това, което виждахме като основна задача, а именно произвеждането на смислено съдържание. Но вероятно най-значимият фактор е това, че съдържанието, което произвеждаме, просто не отговаря на приоритетите както на алгоритмите, така и на активните потребители в социалната мрежа, съставляващи потенциалната публика.

Публикациите във фейсбук обикновено достигат до едва 10-20% от следващите страници на *Барикада*, като пропорцията не е по-добра в повечето страници на големи медии. Вероятно всеки потребител на социалната мрежа е забелязал, че не вижда всички публикации на страници и профили, за които се е абонира, но за сметка на това вижда „предложени“ публикации, които твърде често представляват точно такъв тип жълто и дезинформативно съдържание, с което корпоративното ръководство на „Фейсбук“ се кълне, че се бори.

Широкото разпространение на дадена публикация също не гарантира нито привличане на постоянни читатели, нито дори прочитане на конкретната статия. При публикации, които са станали „вайръл“ във фейсбук, не е рядкост броят на харесвания, споделяния и коментари да надхвърля броя отваряния на линка.

ОТ ТРЪМП, ТА НА ГЛОГ

Създаването на *Барикада* през есента на 2016 г. съвпадна с тектоничното разместване, чиито политически аспекти се изразяваха в събития като Брекзит, избирането на Доналд Тръмп и повсеместния възход на консервативния десен популизъм. Тези размествания не промениха нищо по същество в икономическата и социална сфера, освен че влошиха още повече патологиите на системата. В този период обаче деполитизацията от десетилетията на „приключилата история“ отстъпи място на свръхполитизация. Това обаче е грозна пародия на завръщането на политическото – опростенческа, лумпенизирана, „мемефицирана“ политизация, която окончателно изкриви до неузнаваемост разпадналата се структура ляво-дясно.

Тези политически процеси влизат в симбиоза, а и в немалка степен са стимулирани от гореописните зловредни ефекти на социалните мрежи върху обществения и медиен живот. Всеки един политически въпрос бива инфантилизиран до мач по надвикване и деградиран до координатната система на типичната за САЩ „културна война“. Тази опростенческа координатна система на поляризация консервативно срещу либерално започна да бъде привнасяна и налагана върху всякакви местни контексти, включително българския, макар да е напълно непригодна да обясни вътрешната им динамика. Тя обаче е безспорно ефективна като средство за агиткаджийско насъскване. Това я прави много удобна и лесна за употреба от събирачите на „лайкове“ в социалните мрежи, от жълтите медии (които на този етап вече са мнозинството медии), а в крайна сметка и от политическите играчи. Това позволява на всички тях да симулират активност и позиция и да настървяват привържениците си, без да се налага да дават адекватни обяснения и решения на належащите проблеми.

Това се отрази пагубно на лявото, антиглобализма, антиконформизма и т.н., като окончателно размъти дефинирането и приоритетите им. В страни като нашата, където идеите и организационни традиции на лявото са фактически прекъснати много преди 90-те и е спорно колко някога е имало добри медийни традиции, пораженията са особено тежки.

Първоначално не си давахме сметка колко дълбоки последиствия ще имат тези процеси за начинанието, с което сме се захванали. През първата година-две от съществуването на сайта всичко вървеше, както очаквахме, в „идеологически“ аспект. Изглеждаше логично основна цел на критиките ни да е доминиращият ясно-либерално-корпоративен ред и неговата надменна самоувереност, че е безалтернативен. Носехме като почетни медали включването ни в спонсориран от „Америка за България“ донос доклади за неправилни медии, заплахите от членове на СЕМ заради неудобни въпроси и делата за обига от депутати на управляващата ясна коалиция.

В един, за съжаление, кратък период, броят на работещите в *Барикада* журналисти достигна шест, към чиито статии се добавяха текстове на поне десетина външни автори. Освен основния български сайт бе създаден и такъв на румънски, а по-късно и на английски език – макар че те винаги са представявали доста скромни и отделни проекти, използващи същия „бранд“, а не чуждоезични версии на едно и също издание. Наред с клеветите и атаките през годините сме получавали и доста признания за работата си и постепенно изграждахме постоянна аудитория. Като показател, че постигаме някакъв успех, в един момент дори се появи анонимен сайт, имитиращ *Барикада*, който и досега периодично се активизира. Искаме се да вярвам, че материалите ни са допринесли за разчупването на някои медийни и политически табута, например тези, свързани с неприкосновеността на данъчната система.

Този първоначален период бе белязан и от оптимизма, вдъхновен от краткия и печално неуспешен възход на Джереми Корбин и Бърни Сандърс. Това временно възраждане на достоверното ляво в англосаксонския свят маскира проблема с надигания се примитивен консерватизъм. Тези политически развития на Запад освен това сякаш тласнаха някои хора в лявото пространство да се отърсят от прекомерно залитане към либералния дискурс и да се завърнат към по-последователни леви и прогресивни позиции. Но, за съжаление, паралелно с това се засилваха много по-мощни противоположни процеси.

Много хора, разбиращи се като критични към статуквото, като асоциативно „леви“ неконформисти, бяха засмукани в паяжините на агресивната консервативно-конспиративна пропаганда, която намира повече от благодатна почва в бизнесмоделите на технологичните гиганти, въпреки постоянното си жалване, че е цензурирана.

Преломният момент в това отношение сякаш бе „гжендър“ истерията около Истанбулската конвенция през 2018 г. Това ни накара да осъзнаем до каква степен голяма част от хората, на които се опитваме да говорим, са безвъзвратно повлияни от това елементаризирано, двоишно мислене, което ги подмамва да се обявяват агресивно срещу собствените си интереси, било то по отношение на социалните и трудови права, екологията или гражданските свободи. Вулгарната, но ефективна консервативна пропаганда успя дори да се възползва от негативните натрупвания към термина „неолиберализъм“ и напълно да подмени съдържанието му, започвайки да го употребява като лозунг в подкрепа на същата свръхпазарна икономическа идеология и цинично лицемерие на елитите, които той олицетворява – но сега съчетани с въздействащи на първично ниво ксенофобия, патриотарщина и конспиративна антинаучност. Това създаде усещането, че сме работили срещу себе си.

Едва ли са нужни уточнения как пандемията задълбочи неимоверно тези тенденции и как в много случаи консервативният уклон се разви в посока на налудни Q-анон* конспирации и лумпен-фашизъм. Руската инвазия в Украйна изигра ролята на последен пирон, тласкайки дори някои запазили дотогава разума си хора да потърсят утеха в опростенческо черно-бяло разбиране за събитията, което неизбежно влиза в несъответствие с реалността. На повърхността избуя вътрешното влечение на човека да бъде едновременно обект и агент на пропаганда и да не възприема нищо различно от еднозначни лозунги, пасващи на предпочитания от него светоглед.

Работата на обективната журналистика, както и на лявата мисъл, е да усложняват разговора, а не да го опростяват. В текущата атмосфера обаче нюансите и контекста биват отхвърляни по-яростно дори от опорките на неверниците от противниковия отбор – защото нюансите и контекста са по-голям грях, те са ерес, която подкопава и размива единствената права вяра.

Едновременните обвинения, че в *Барикада* сме агенти на Путин и изчадия на Сорос – често дори появяващи се по едни и същи публикации – бяха обичайни от самото начало. Това бе очаквано и го приемахме с насмешка, дори като вид доказателство за добре свършена работа. Но колкото по-сериозни бяха темите на поляризация, толкова повече този фанатизъм престана да бъде развлекателен и стана потискащ и обезкуражаващ. Въпреки че по правило активно коментиращите потребители на социални мрежи всъщност не са чели съдържанието, за което се изказват, тази засилваща се токсичност в обратната връзка с публиката подкопа

* Теория на конспирацията, набираща популярност след 2016 г., според която като президент Доналд Тръмп е водил тайна борба с глобален заговор на сатанисти педофили.

и без това отслабващият ни ентусиазъм да се занимаваме с журналистика изобщо и да водим идейни и ценностни битки.

Поне лично за мен стана твърде изтощаващо да се опитвам да отговарям на въпроси и нападки, които с времето ставаха все по-сюрреалистично абсурдни: от „След като се борите за благоденствието на работническата класа, защо не пишете за глобалисткия заговор срещу белия мъж работник?“, през „Защо бяхте против споразуменията СЕТА и ТТПИ, но подкрепяте ваксинацията и противоепидемиологичните мерки?“, докато се стигна и до „Ти нали осъждаше войната в Украйна през 2014 г., защо осъждаш и войната в Украйна през 2022 г.?“. В съзнанието на твърде много хора сякаш войната става по-приемлива и оправдана, когато е по-мощна и кръвава, независимо коя страна в клането подкрепят.

КАПИТАЛИЗЪМ ЗА АНТИКАПИТАЛИСТИ

Паралелно с тези развития протичаше и постепенно влошаване на финансовата ситуацията за *Барикада*. В първите няколко месеца на 2019 г. стана ясно, че полският ни благодетел вече няма възможност да подкрепя нас и други медийни проекти. Както вероятно може да се очаква от група левеещи хора на словото, никой от нас не е особено умел капиталист. Успехите ни при генерирането на странични приходи до този момент бяха спорадични и ограничени и не ни вдъхваха увереност, че бихме могли да поддържаме медията в дотогавашния формат.

Доколкото сайт със спецификите на *Барикада* никога не би могъл да генерира огромен и стабилен трафик, осигуряването на достатъчни приходи от реклама никога не е било реалистична възможност. Понякога с колегите сме се шегували, че

можем да създадем отделен кликбейт сайт, който да генерира доходи от реклами, с които да издържаме *Барикада* – и предвид явно успешният бизнес модел на подобни сайтове, може би това не е толкова нелепо, колкото звучи. В този контекст си струва да се отбележат несправедливите усещания на част от публиката, според които щом една медия претендира да е лява, то тя някак си не трябва да дава никакви знаци, че съществува в дефинираната от търговски отношения реалност, например като включва рекламни банери. Например това, че в сайта за няколко месеца имаше платен рекламен банер на БСТВ редом с „гугълските“ реклами, предизвика госта вулгарно и язвително въодушевление сред определени среди, макар публикациите ни по отношение на БСП да си останаха също толкова критични, колкото винаги са били.

Изчезването на безвъзмездното финансиране не се окача незабавно фатално за медията, благодарение на това че практикувахме това, което проповядвахме, и плащахме пълни осигуровки върху заплатите си. Това означаваше по-ниски доходи, но ни даде възможност да се възползваме пълноценно от осигурителните си права*.

Това ни даде времеви буфер да търсим други решения. Един от очевидните методи за една медия да генерира доходи е като въведе някакъв вид абонамент. През последните години много водещи световни онлайн медии започнаха да го прилагат. Но абонаментите действат отблъскващо и са неприложими за малки медии, освен това няхаме никакво желание да ограничаваме достъпа до произведенията на труда си.

Естествената крачка бе да се опитаме да привличаме дарения през платформи като „Патреон“ и „ПейПал“, което също

* Стандартната практика в българските медии е работодателят да спестява пари, като осигурява журналистите на минималния праг и изплаща останалата част от заплатата под формата на хонорари.

е утвърдена практика за независими журналисти и създатели на съдържание, макар и не в българските условия. Въпреки че не възлагахме особено големи надежди, първоначалният отклик се оказа много по-широк и положителен, отколкото очаквахме. Макар и по-големи от очакваното, даренията не бяха достатъчни за издръжката и на един служител, камо ли за цял екип. Но благодарение на тази подкрепа сайтът все пак оцеля, включително защото поне за известно време ни върна изгубеното усещане, че работата ни има смисъл и достига до хора, които я оценяват.

Но няма как да не отбележа, че повечето дарители, особено тези, които ни подкрепят дълготрайно, са читатели, пребиваващи в чужбина. Поради това е трудно да се каже с увереност, че това е някакво стабилно решение в българските условия. Друга пречка е липсата на нормативна основа. Желанието ни да сме прилежни и да разберем как точно трябва да отчитаме тези дарения доведе до шестмесечно обикаляне из всички възможни дирекции на НАП и Столична община. Това приключение, удивително наподобяващо борбата на Астерикс и Обеликс с римската бюрокрация, така и не доведе до ясен и категоричен отговор.

Но дори в общества и гържави, където издръжката на независими журналисти с дарения от читатели е възможно и практикувано, този модел далеч не е безпроблемен. В тези условия независимият журналист често се свежда до ниво на блогър коментатор и е още по-силно изложен на деградиращите ефекти на поляризацията и изкривяванията на социалните мрежи, отколкото големите медии. Зависимостта от читателите, било то изразена в чисто финансов аспект или в пристрастеността към виртуални интеракции, тласкат журналиста към това да се превърне в знаменосец на някоя от политическите агитки и задължително да се позиционира

В някоя от крайните позиции на опростенческата координатна система либерално-консервативно.

Нуждата да поддържа вниманието и благоволенieto на определен сегмент от публиката изисква да се изказваш по очакван начин за всяка актуална тема на деня, било то лични грами на знаменитости или война. Позициите стават напълно реакционни и се свеждат до това да казваш обратното на „другите“, което иронично води до това „враговете“ да определят какво, кога и как коментираш. За много журналисти, изградили си образ на „критични към статуквото“, това означава да се приравнят към все по-разюзданият консервативен дневен ред. С тъга констатирам иронията, че личности като Глен Гринуалд и Мат Тауби, които дълго приемах като примери за журналистика, произвеждаха по-качествена и обективна журналистика докато работеха за корпоративни медии, отколкото като предполагаемо независими автори в „Събстак“. Разбира се, има и примери за автори, които не правят компромиси с принципите и почтеността си, но те, за съжаление, са по-скоро изключение.

Последната опция за финансиране е свързана с мръсната дума „проект“. Значителна част от финансирането на медии в България всъщност идва, поне формално, от проекти и програми – било то по линия на Европейския съюз, министерства или големи чуждестранни фондации за „мека сила“. Тези средства обаче са затворени зад административни, финансови, бизнес, партийни и идеологически бариери, поради което са практически недостъпни за който и да било извън съответните кръгове по интереси. За сайт с профила на *Барикада* възможностите са доста ограничени – да бъде медияен партньор или изпълнител на скромни проекти, финансирани от фондации като „Фридрих Еберт“, „Роза Люксембург“ и „Трансформ Европа“. Към това успяхме да добавим и временни медийни партньорства със син-

дикални организации. За това има значение и идващото от нас самоограничение, че искаме да публикуваме само съдържание, което се вписва в общите приоритети и принципни позиции на медията (не че това ни спестява обвиненията от Facebook партизани, че заради тези партньорства сме станали агенти на Бил Гейтс и глобалният либерален кабал).

Парадоксът е, че ако си успешен в печелене и изпълнение на проекти, привличане и поддържане на обратна връзка с рекламодатели и дарители и т.н., трудно ще ти остане време и да произвеждаш пълноценна ежедневна журналистика, което би обезсмислило цялото начинание. Нито сме можели, нито сме искали да превърнем *Барикада* в някакъв параван за лично финансово оцеляване.

Този балансиращ акт не е лесен и постепенно се оказаме в положение да не можем да правим достатъчно добре нито едно от двете. Още преди рязкото усложняване на финансовите ни проблеми загубихме възможността да плащаме дори хонорари на външни автори, екипът ни започна да намалява, а останалите му членове не можеха да разчитат единствено на приходите от сайта. Постепенно *Барикада* изпадна в порочен кръг, при който намаляващият брой ангажирани с медията нямаше как да поддържа обема и качеството на съдържанието, което да е аргумент за увеличена подкрепа от читателите, нито можехме да се ангажираме с повече работа по странични проекти. В началото на 2020 г. нямаше особен смисъл и възможност да плащаме наем за офис и минахме на работа от дома, без да подозираме, че няколко месеца по-късно това ще се превърне в глобална норма. Макар да се водят оживени дебати за ползите и вредите от работата от вкъщи, такъв формат е напълно неподходящ за редакционния живот на една медия и допринесе за цялостната ни демобилизация и деморализация.

Така през 2021 г. окончателно изчезна възможността да поддържаме Барикада като работно място. В момента, в който пиша този текст, сайтът се поддържа изцяло на доброволни начала и като странично занимание от няколко души. В този смисъл днес *Барикада* не може да предложи много повече от други съществуващи „бутикови“ леви сайтове, освен малко по-широка аудитория в социалните мрежи и вероятно по-добро позициониране в търсачката на гугъл. Разбира се, *Барикада* си остава платформа, която публикува текстове, които е малко вероятно да се появят другаде, а също и много ценен архив. Доколкото е по силите на все още ангажираните със сайта, това няма да се промени, но също така не мога да кажа, че виждам реалистични шансове за някакво възраждане.

Разбира се, както успешните аспекти от това начинание, така и провалите, са резултат не само от външните обстоятелства, но и на личните ни способности и недостатъци. Дори ако оставим настрана всички финансови съображения, същата група хора не бихме могли да постигнем същото днес. Други може и да могат. Има достатъчно примери, че въпреки всичко описано по-горе, при наличие на желание и кадърност може да бъде произвеждано смислено съдържание. Но изграждането на платформа, която да си пробие път в псевдоинформационната какофония и да свежда такова съдържание до вниманието на достатъчно съществен сегмент от публиката, за момента изглежда като нерешима задача.

Битката за справедливи данъци

ДАНИЕЛА ПЕНКОВА

ВЪВЕЖДАНЕТО НА ПЛОСКИЯ ДАНЪК В БЪЛГАРИЯ

След падането на Берлинската стена през 1989 г. за Централна и Източна Европа започва т.нар. „период на преход“ към пазарна икономика. Целта му е да осъществи радикална промяна в обществото на икономическо, политическо и социално ниво. В тази връзка България приема различни програми за развитие, подготвени от двете големи наднационални „институции на развитието“ – Световната банка и Международния валутен фонд, а агенции на ООН, наднационални органи и неправителствени организации организират и координират прехода, използвайки същите методи, същите идеи и същия език, които дотогава са използвани за страните от Третия свят. Но ако за последните Западът посочва като причина за бедността липсата на индустриализация, то същото не може да се твърди за България през 1989 г. Това обаче не попречва на наднационалните институции да изискват от нея същите реформи, които в продължение на десетилетия налагат на развиващите се страни.

Четири са ключовите реформи, изисквани от неолибералната икономическа доктрина* и насърчавани от Световната банка, Международния валутен фонд, Програмата за развитие на ООН и мозъчните тръстове: приватизация, либерализация, премахване на регулациите (дерегулация) и драстично орязване на държавните разходи. Тези реформи са наложени на развиващите се страни чрез така наречените „Програми за структурни реформи“ през 80-те години на XX век. Става въпрос за поредица от макроикономически мерки, обявени като необходими, за да могат страните да се радват на доверието на частните инвеститори. Основната цел на Програмите за структурни реформи е да превърнат всички икономики в света в капиталистически, поставяйки ги така в обща система, контролирана от международния капитал.

Първият икономически план за прехода на България** е подготвен през 1990 г. и представлява именно такава програма за структурни реформи. Години по-късно един от авто-

* По същество почти няма разлика между неолибералната и неоконсервативната икономическа доктрина – както неолибералите, така и неоконсерваторите си поставят за цел пълна либерализация на икономиката и отхвърляне на ролята на държавата в нея, както по отношение на директното участие в производството, така и по отношение на регулациите спрямо частните производители. Разликите между неолибералите и неоконсерваторите не са по отношение на икономическите цели, а по отношение на гражданските права. Докато неолибералите се обявяват в защита на гражданските права на различните малцинства в обществото, неоконсерваторите защитават отмираещия патриархален ред. Очевиден пример за погрешната представа на борците срещу неолибералната икономическа доктрина, които смятат, че неин икономически антипод е неоконсерватизмът, е фактът, че считат американския икономист Милтън Фридман за символ на неолибералната идеология. Той самият обаче се самоопределя, а и бива определян от изследователите на икономическата мисъл, за един от създателите на неоконсервативната икономическа школа.

** Вж. пълния текст на плана „Ран-Ъм“ на [omda.bg](https://bit.ly/3UuxG9d). Извлечено от <https://bit.ly/3UuxG9d> (22.10.2022 г.)

рите му, главният икономист на Националната търговска камара на САЩ Ричард Ран, признава: „От гледна точка на времето съжалявам, че тогава не бях по-смел и не настоявах да го въведем [плоския данък]. По това време казвахме: „вие трябва да имате много ниски данъци“, но тогава смятахме от гледна точка на политиката, че *трябва да има известна прогресивност, за да накараме нещата да работят**. Сгреших в това си мислене, а бях писал много неща в полза на плоския данък. Всъщност в Русия ме посочват като първия, който предлага плоския данък там. В действителност той е далеч по-добър данък. Именно затова казвам, че вашият плосък данък включва корпоративни и лични доходи и това е един от големите успехи на България. Моето мнение е, че не трябва да се отказвате от него.“** Очевидно, въпреки че плоският данък не се предлага на България в първоначалните идеи на американските икономисти, той е бил част от реформистката им неолиберална визия.

На 19 март 2004 г. Институтът за пазарна икономика (ИПИ) изпраща отворено писмо до министъра на финансите, настояващо за въвеждане на единна ставка от 10% за облагане на доходи, печалби и осигуровки***. Писмото е подписано от над 100 бизнесмени, икономисти, финансисти, представители на мозъчни тръстове и обикновени граждани. През август същата година ИПИ започва редовното издаване на бюлетин за ниски данъци, в който се публикуват анализи и аргументи в полза на плоския данък. Като основен аргумент се изтъква:

* Курсивът е мой.

** Интервю с Ричард Ран (2020) *Най-големият проблем на България е корупцията*, извлечено от <https://bit.ly/3A7DlcQ> (22.10.2022 г.)

*** Отворено писмо до Милен Велчев (2004 г.), Институт за пазарна икономика. Извлечено от <https://bit.ly/3tpKyBj> (22.10.2022 г.)

Ниските данъчни ставки осигуряват възможности за повече местно спестяване, повишават ефективността и обема на инвестициите и привличат чуждестранни капитали. [...] Ниските данъчни ставки намаляват стимулите за укриване на доходи, ограничават корупционните практики, понижават дела на сивата икономика и увеличават събираемостта на данъците.

Въпреки сериозната медийна кампания за въвеждането на плоския данък, данъчната система в България, макар и ревизирана на няколко пъти, остава прогресивна до 2008 г.* В крайна сметка той бива въведен по време на управлението на Тройната коалиция БСП-НДСВ-ДПС във вариант, който надхвърля дори и най-смелите очаквания на теоретиците на плоския данък Робърт Хол и Алвин Рабушка**. Ставката от 10% е по-ниска от предложената от тях 19-процентна. Нещо повече – в теоретичната им постановка присъства и сериозен годишен необлагаем минимум, с цел да се запази известна прогресивност в системата. В България с приемането на плоския данък се премахва и необлагаемият минимум, което автоматично води до загуба на всякаква прогресивност и прехвърляне на данъчното бреме от богатите към най-бедните членове на обществото.

* Още през 2007 г. се въвежда плосък данък върху печалбата. През 2008 г. се въвежда плосък данък върху доходите на физическите лица.

** Hall, R.E., Rabushka, A. (2007). *The Flat Tax*, Hoover Institution, Washington DC

РЕЗУЛТАТИ ОТ ВЪВЕЖДАНЕТО НА ПЛОСКИЯ ДАНЪК

14 години по-късно виждаме, че обещаваните резултати при въвеждането на плоския данък не са постигнати. Първо, така и не се вижда обещаното нарастване на приходите от преки данъци – точно обратното. През 2007 г. стойността на данъка върху доходите на физическите лица (ДДФЛ) като дял от БВП е 5%, докато през 2020 г. е едва 3,5%. Същевременно и дялът от ДДЮЛ (от юридическите лица) е спаднал до рекордните 2,26% от БВП. Не само че приходите от преки данъци са намалели драстично, но според анализа на КНСБ „Десет години пропорционално данъчно облагане в България: Време за равностметка“^{*} се наблюдава и прехвърляне на данъчната тежест от бизнеса към домакинствата:

Приходите от ДДЮЛ през 2017 г. са в размер на едва 6% от общите приходи в държавния бюджет, а тези от ДДФЛ достигат 9%. За сравнение, девет години по-рано стойностите на приходите от двата основни преки данъка са съвсем различни. През 2008 г. приходите в държавния бюджет от ДДЮЛ са представлявали 8,2% от всички приходи, докато приходите от ДДФЛ са заемали 7,2%.

През 2020 г. приходите от преки данъци са едва 19,1% от общите данъчни приходи в България, докато този процент в Европейския съюз е 31,6%. За сметка на това косвените данъци, които тежат най-много върху най-бедните домакин-

^{*} Димитров, П., Костов, Л. (2018) *Десет години пропорционално данъчно облагане в България: Време за равностметка*. Фондация „Фридрих Еберт“, бюро България

ства, у нас представляват 50% от общите данъчни приходи, спрямо 32,6% в ЕС*.

Друг очевиден мит за плоския данък е, че чрез въвеждането му икономиката ще се изсветли поради това, че ниските данъци биха довели до по-ниски разходи за фирмите и те биха предпочели да работят на светло, отколкото да крият икономическата си активност. Според цитирания по-горе анализ на КНСБ:

Оказва се, че в условията на прогресивно облагане делът на сивата икономика намалява с много по-големи темпове, докато при наличие на плосък данък – този дял остава или относително статичен или нараства с леки темпове. Следователно плоският данък не допринесе по никакъв начин в борбата на държава сивата икономика.

В допълнение към тези изводи в анализа „Влияние на данъчната система върху сивата икономика и малките фирми“ се доказва, че „[н]ай-големите проблеми по отношение на сивата икономика произлизат от ниския данък печалба, ниския данък дивидент и максималния осигурителен доход“**, които директно стимулират нарастването на сивата икономика. Най-голям принос за този резултат носи максималният осигурителен доход, докато ниските корпоративни данъци допринасят чрез способността си да гарантират законовото изкарване от фирмения бюджет на средствата, използвани впоследствие за „заплащането в плик“.

* Пенкова, Д. (2021). *Влияние на данъчната система върху сивата икономика и малките фирми*. Фондация „Фридрих Еберт“, бюро България

** пак там

Но най-притеснителните резултати от въвеждането на плоския данък в България са свързани с нарастването на неравенствата, при това с неவிждани за Европа темпове. Преди въвеждането на плоския данък през 2007-2008 г. неравенството в България, измерено чрез Коефициента на Джини*, е 31,2%, а измерено чрез коефициента S80/S20**, показващ съотношението на доходите на най-богатите 20% спрямо най-бедните 20%, е 3,7 пъти*** ****. През 2020 г. неравенството според същите показатели е съответно 40% и 8,01 пъти. Само за 14 години след премахването на прогресивното данъчно облагане България вече стабилно заема първото място по неравенство в Европейския съюз.

Именно огромното неравенство, гължащо се на реформите в данъчната система след 2007 г., се превръща в основна

* Коефициентът на Джини измерва до каква степен разпределението на доходите в една икономика се отклонява от перфектното. Стойността на коефициента варира в границите от 0 до 100. Ако коефициентът е равен на 100, това би означавало, че един човек получава 100% от доходите (максимално неравенство). Ако коефициентът е равен на 0, това би означавало, че всички в икономиката получават равни доходи (перфектно равенство). Следователно, колкото по-ниска е стойността на коефициента на Джини, толкова по-равномерно са разпределени доходите в икономиката. През 2020 г. коефициентът Джини на ЕС е 30, в България – 40, а в Словакия (гържавата с най-нисък коефициент) – 20,9.

** Коефициентът на квинтилния дял на доходите (S80/S20) е съотношението на дела в общия доход на страната на 20% от домакинствата с най-висок доход спрямо дела в общия доход на 20% от домакинствата с най-нисък доход. Колкото по-висок е коефициентът, толкова по-голямо е неравенството в страната. Средната му стойност за ЕС през 2020 г. е 4,9, а за България 8,01, което означава, че у нас неравенството е близо два пъти по-високо от средното за ЕС. Най-нисък е коефициентът на Словакия – 3,03 за 2020 г.

*** Vaughan-Whitehead, D. (2011). *Work Inequalities in the Crisis: Evidence from Europe*. International Labour Organization

**** Данните са на Евростат за 2006 г. Плоският данък у нас се въвежда през 2007 г. за фирмите и през 2008 г. за физическите лица.

причина за създаването на инициативата „Да спрем машината на неравенството“ през 2017 г.

ГРАЖДАНСКА ИНИЦИАТИВА „ДА СПРЕМ МАШИНАТА НА НЕРАВЕНСТВОТО“

Множество анализатори и активисти неспирно алармират за увеличаващото се неравенство след въвеждането на плоския данък. През 2017 г. сдружение „Солидарна България“ се обръща към леви организации в страната с покана да се включат в инициативата „Да спрем машината на неравенството“. Оформя се идеята за организиране на подписка по Закона за прякото участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление за промяна на данъчната система, която да се внесе в Народното събрание. По обща преценка на 13-те отзовали се организации* моментът все още не е подходящ, за да се иска връщането на прогресивното данъчно облагане – всеобщото усещане е, че на подобно искане управляващите към онзи момент не биха откликнали, поради което битката за такава кауза е предварително обречена на неуспех. Основният проблем, отчетен от организаторите, е липсата на медийна подкрепа в подкрепа на прогресивното данъчно облагане – след години информационна кампания в противоположната посока, трудно би могло да се обясни на населението, че плоският данък не само не е най-честният, за какъвто е представян в прогъл-

* Инициативата е подкрепена от общо 14 организации: Сдружение „Солидарна България“ (инициатор), КТ „Подкрепа“, ПП Движение21, Колектив за обществени интервенции, ПП АБВ, Диверсия, ПП Българската левица, Барикада, Фондация „Документални“, Европейска мрежа срещу бедността, Автономен работнически синдикат, TAXDOG и Богил.

жение на години, но е и основната причина за нарастващото неравенство и бедност в България.

Оформят се следните две искания на кампанията:

1. Въвеждане на необлагаем минимум за доходите на физическите лица поне до текущия размер на минималната работна заплата.

В България няма необлагаем минимум за доходите и стоици хиляди бедни хора, борещи се за минимална работна заплата, буквално отделят от залъка си, за да си платят налозите. В същото време, благодарение на максималните осигурителни прагове, хората с най-високи заплати внасят по-малък процент от дохода си за осигуровки в сравнение с работещите бедни. Собствениците на фирми имат възможност да приспадат ДДС от личните си разходи, например като превръщат личните си автомобили във „фирмени“. Компании с огромни обороти години наред декларираят счетоводни загуби и изобщо не плащат данък печалба, докато малките производители са парализирани от бюрокрация и наказателни проверки. Наскоро бяха обезсилени и регулациите за бизнеса с офшорни зони.

2. Въвеждане на намалени ставки на ДДС от 9% (каквито са за туризма) за вода, основни и детски храни, базови медикаменти, учебници и книги.

Това са стоките, които обикновеният човек купува, за да може семейството му да живее. В България, противно на останалите европейски страни, липсват редуцирани ставки на ДДС за продукти от първа необходимост. За българската хазна няма значение дали купуваш яхта или учебник за детето: върху всичко се начислява 20% данък.

Организаторите считат, че смелата данъчна реформа е неизбежна, ако България вижда бъдещето си като европейска демокрация. Следваната логика е, че ако се въведе необлагаем минимум и се намалят бюджетните приходи от ДДС върху основни продукти, то държавата сама ще се види принудена да обложи с по-високи данъци доходите на богатите, за да компенсира намалелите приходи в бюджета. В този смисъл дори не е необходимо да бъдат предлагани конкретни прогресивни ставки върху доходите – необходимостта от тях ще стане очевидна, след като се намали данъчното облагане на най-бедните слоеве от населението. На първо време е важно да бъдат подпомогнати именно тези граждани чрез бързо намаляване на данъчното им бреме, като решението по какъв начин да се компенсират намалените приходи в бюджета се оставя изцяло на решението на законодателите.

КАУЗАТА ЗА ДАНЪЧНА СПРАВЕДЛИВОСТ – МОБИЛИЗАЦИЯ „ОТДОЛУ“

На 11 септември 2017 г. е открита националната подписка с искане за данъчна справедливост в България. Всички включили се организации разполагат с пълна свобода на действие, като целта е чрез активна информационна кампания да бъдат събрани възможно повече подписи. Идеята е петицията да бъде внесена в Народното събрание до два месеца, за да може да бъде разгледана при приемането на държавния бюджет за 2018 г. Времето е малко и е необходимо да бъде използвано по най-добрия начин. Поради големите различия между самите организации и факта, че до момента не са имали възможност да работят съвместно, от основно значение е координацията между тях. Поради това първата стъпка е определянето

на седище, избирането на организационен щаб и създаването на организационна група във фейсбук, в която се включват представители на всяка от организациите. Групата остава жизнена и след приключването на кампанията и продължава да следи в годините след 2017-та проектобюджетите, медийните публикации, анализите и политиките, свързани с данъчната система в България.

Организационният щаб избира Мирена Филипова за координатор на инициативата, като в нейните задължения влиза организация и актуализация на календара, включващ пресконференции, медийни изяви, инструктаж на доброволците, организация на пътувания в страната и изпълнение на бюрократичните изисквания на законите, засягащи гражданските инициативи. Ролята на свързващо звено между представителите на отделните групи поема председателят на инициативния комитет Калин Първанов, високо ценен заради своята диалогичност и добрите познания по отношение на историята и конкретните способности на отделните участващи организации.

Инициатива с подобен характер не може да бъде осъществена без сериозна информационна кампания, която изисква финансови средства, с които да бъде създаден сайт, да се разпечатат листовки и плакати, да се заплащат таксите за пресконференции и т.н. Поради липсата на спонсори се взема решението всяка една от 14-те включили се организация да осигури по 500 лв. Впоследствие става ясно, че не всяка от тях има подобни финансови възможности, поради което събраните средства са по-малко от предвидените. Рискът е организациите, заплатили първоначално определената вноска, да се почувстват по-важни или използвани от другите, но те проявяват зрялост и далновидност, приемайки, че в името на идеята всеки трябва да помага с каквото може – някои с пари, други със знания, трети с доброволен труд, а както

В крайна сметка се случва – с комбинация от трите неща, доколкото е възможно. Всички осъзнават, че е необходим диалог, взаимно уважение, избягване на определяне на заслуги и отправяне на критики. До края на кампанията отношенията между участниците се запазват позитивни и ведри, което най-вероятно изиграва главна роля за нейния успех.

Веднага след лансирането на кампанията е създаден интернет сайта [spravedliva.bg](https://solidbul.eu/spravedliva)*, в който се публикуват информационни материали, анализиращи актуалната икономическа ситуация и обосноваващи необходимостта от въвеждането на двете предложени данъчни реформи. На сайта е възможно да бъде подписана и самата петиция. Хиляди граждани се подписват онлайн. Други използвани начини за набиране на подписи са чрез пунктове на ключови места в големите градове и чрез структурите из страната на по-големите организации. Такава например е КТ „Подкрепа“, която от години пледира за въвеждането на необлагаем минимум и намалено ДДС за основни храни и продукти. Синдикатът успява да събере 18 000 подписа за кампанията от нейните членове и симпатизанти. Този резултат е доказателство за силата на структурираните на местно ниво организации и показва, че именно към такова структуриране би трябвало да се стремят гражданските активисти.

Другият основен елемент в осъществяването на кампания „отдолу“, са знанията по конкретната защитавана теза. Тук е необходима тясна връзка с икономисти, социолози и представителите на академичната общност. Тяхна е задачата да обосноват необходимостта от конкретните действия и да обяснят на разбираем език пред обществото възможните решения

* След приключването на инициативата сайтът е преместен на адрес: <https://solidbul.eu/spravedliva>

на проблемите. Те трябва да открият подходящи за бързо и ясно предаване послания*. Освен това играят и решаваща роля за по-лесното възприемане на идеите, тъй като се ползват с уважение сред обществото и лесно биха могли да се превърнат в „лица“ на гражданските борби. Привличането на подобни имена в Данъчната инициатива се оказва значително лесно – над 20 икономисти, социолози и университетски преподаватели** подкрепят исканията още в самото ѝ начало. Те използват възможностите си да разкажат за нея в своите медийни участия, което дава силен тласък на информационната кампания. Впоследствие и други академици се припознават в идеите ѝ и допринасят за увеличаването на обществената подкрепа.

Макар и почти „невидими“, основна роля изиграват доброволците, понякога представители на много малки организации. Те отделят от времето си, за да събират подписи на определени за целта пунктове, одобрени от конкретните общини. Тези доброволци прекарват дни и седмици в контакт с гражданите, опитвайки се да обяснят бързо и ясно целите на инициативата. Тъй като законът изисква от тях отговорност към събирането на лични данни, доброволците трябва да се съобразяват с въпросните изисквания и да спечелят доверието на хората, за да получат от тях необходимите данни. Следва да се отбележи, че в инициативата „Да спрем машината на неравенството“ доброволците срещат огромна подкрепа от населението. Ако не беше ограничена от срокове, необходими за представянето ѝ преди обсъждането на гържавния бюджет, тя носеше потенциал да събере стотици хиляди подписа. За това свидетелства и една от най-малките

* Подобни послания към широката публика се откриват в Касабов О., Атанасов И., Григорова В. „Плосък данък или демокрация?“ (2018), Колектив за обществени интервенции, София

** Вж. <https://solidbul.eu/spravedliva/podkrepa>

организации, участвали в инициативата – Фондация „Документални“. Според нейните доброволци, събирали подписи в Морската градина на гр. Варна, сред които и авторката на този текст, 9 от всеки 10 души, които са се спрели пред информационния пункт, са се подписали в петицията.

Можем да обобщим необходимите елементи за успеха на една гражданска инициатива по следния начин:

1. Обединяваща идея на принципа „най-малкото общо кратко“. Нужни са малко на брой искания, но безусловно подкрепяни от всички участващи организации.
2. Финансови средства, които трябва да се търсят от самите организации и/или спонсори.
3. Добри познания по конкретната тема – история, настояща ситуация и възможни решения.
4. Способност за реализация на информационна кампания, изискваща готови да защитават идеята лица, достъп до медии и рекламни материали (листовки, постери, други).
5. Отлична координация, осъществена от хора с опит в тази посока.
6. Доброволци за работа на терен. От особено значение е наличието им в различни райони на страната. Структурираните по места организации имат най-големи възможности.
7. Взаимно уважение, избягване на конфликти, недопускане на отчитане на „приноси“ и/или взаимни обвинения. Следваният принцип би трябвало да бъде „всеки прави, каквото може“.

При липсата на дори и един от тези елементи, каузата трудно би могла да постигне успех.

ВНАСЯНЕ НА ПЕТИЦИЯТА И РЕЗУЛТАТИ

Кампанията безспорно постига огромен успех – в рамките на само два месеца 30 690 души се подписват под исканията за въвеждане на необлагаем минимум и диференцирани ставки на ДДС за стоки от първа необходимост. Оказва се, че обществото реагира и подкрепя необходимостта от спешна данъчна реформа. Петицията е внесена в деловодството на Народното събрание на 10 ноември 2017 г. с цел да бъде разгледана преди гласуването на бюджета за 2018 г., за да бъде възможно исканията да бъдат включени в него.

Преди внасянето на подписите представители на инициативния комитет се срещат с Комисията по взаимодействие с неправителствените организации и жалбите на гражданите, за да представят своите искания. Няколко дни по-късно се провежда и среща с председателя на Комисията по труда, социалната и демографската политика г-р Хасан Агемов.

Въпреки всички положени усилия и значителен брой събрани подписи, препоръчаните реформи не се взимат предвид при изготвянето и приемането на държавния бюджет за 2018 г. При обсъждането им в Комисията по бюджет и финанси нейният председател Менда Стоянова (ГЕРБ) излиза със следното изявление: „Синдикатите* аз им казах: да си направят партия, да се явят на изборите, да спечелят изборите с тази програма и след това да оправят бюджетите.“ Накратко – една гражданска инициатива няма стойност. Единственият начин гражданите да постигнат резултат по отношение на конкретна кауза е да се организират в политическа партия.

* В случая Менда Стоянова има предвид КТ „Подкрепа“, която представя исканията на гражданската инициатива „Да спрем машината на неравенството“ при обсъждането на бюджета в ръководената от нея Комисия по бюджет и финанси.

В противен случай те си остават безгласни букви, а управляващите не считат за необходимо да вземат под внимание исканията им.

Предложенията остават обект на дискусия и през следващата година. На 28 февруари 2018 г. Комисията по взаимодействие с неправителствените организации и жалбите на граждани към 44. НС най-сетне разглежда внесената в деловодството на парламента подписка за въвеждането на необлагаем минимум за доходите на физическите лица поне до размера на текущата минимална работна заплата и прилагането на намалени ставки на ДДС от 9% за определени стоки от първа необходимост.

От името на Гражданската инициатива отношение пред депутатите взема председателят на Инициативния комитет Калин Първанов:

Подехме тази инициатива, водени от желанието нашето общество да е здраво и успешно и разтревожени от данните, че неравенството в нашето общество застрашително расте. Имаме най-високите нива на неравенство в целия Европейски съюз. Българското общество е силно разслоено, движи се на различни скорости и това не му позволява да бъде здраво, успешно и сплотено. С фискални мерки може да се спомогне за намаляване на неравенството и това не е само мнение на организациите, стоящи зад инициативата, а на редица международни институции – на Европейската комисия, на Международния валутен фонд и дори бе тема по време на срещата на Г-20, след която бе посочено, че данъчната политика трябва да съдейства за намаляване на неравенствата в обществата. Данъчната система в България грастично се отклонява от всякакви европейски примери.

Ние сме единствената страна, в която няма необлагаем минимум и една от едва двете държави в ЕС, в които няма намалени ставки за стоки от първа необходимост.

По време на заседанието, от името на ГЕРБ и в качеството си на член на комисията, се изказва Менда Стоянова. Преди гласуването тя обяснява, че управляващата коалиция има погисано коалиционно споразумение и в него е заложено данъчната система да не се променя. Въпреки това казва: „Дали се загълбочава или не, е различна гледна точка, но е факт, че *неравенството в нашата страна съществува и не се преодолява*“. Но допълва: „всяка една непремерена данъчна политика, която би обезсърчила по-активните, можещите, знаещите и инициативните“, трябва да се премисля внимателно и да се внимава „дали няма да има лош ефект за икономиката“.

Времето напрегва и вече се очаква разглеждането на следващия бюджет – за 2019 г. Без особена изненада мнозинството в Комисията по взаимодействие с неправителствените организации и жалбите на граждани към 44. НС, формирано от депутатите на ГЕРБ, не приема в официалното становище да бъде записан и текст, че комисията „препоръчва на Министерство на финансите при съставянето на проекта за закон за държавния бюджет 2019 да предвиди мерки не само за увеличаване на доходите, но и за намаляване на подоходното неравенство и за облекчаване на облагането на средните и ниски доходи от труд“. Текстът е подкрепен само от депутатите от БСП, а Хайри Садъков от ДПС се въздържа. От заседанието отсъства представителят на „Обединени патриоти“ Александър Суди.

ИЗВОДИ

Когато през 2008 г. в България е осъществена грастичната данъчна реформа, въвеждаща плоския данък и отменяща необлагаемия минимум, това се случва след писмо на около 100 души и при отсъствие на публичен дебат. Десет години по-късно на 30 000 души, сред които десетки икономисти, социолози и други представители на научната общност настояват за повече справедливост чрез мерки, съществуващи навсякъде в Европейския съюз.

От една страна, гражданската инициатива постига неவிждан успех – само за два месеца успява да събере петиция с над 30 000 подписа, но от друга не постига очаквания резултат. Управляващите отказват да се съобразят с исканията на гражданите, въпреки че те са подкрепени от редица научни анализи и отговарят на препоръките на най-големите световни и европейски институции. Сред тях е нужно да се споменат Международния валутен фонд*, който подчертава: „Един от начините България да намери средства за така нужните ѝ инвестиции в инфраструктура, човешки капитал и социална защита е да реформира данъчната си система в посока въвеждане на прогресивно облагане на доходите.“, както и Европейската комисия**.

Европеизирането на данъчната система в България чрез въвеждането на две мерки, които действат в целия Европейски съюз, така и не се състоя. Възможно е то да бъде реализирано в бъдеще, но не благодарение на гражданския натиск, а по-скоро благодарение на натиска, осъществен от наднационални институции. Към момента очевидно управляващите вземат предвид

* Мунков В. (2022) *МВФ препоръчва реформа на плоския данък*, извлечено от <https://bit.ly/3hAMSD8> (22.10.2022)

** Атанасов, И. (2018). *Доклад на ЕК: „Критична ситуация“ с неравенството и бедността в България*, извлечено от <https://bit.ly/3tpYzy> (22.10.2022)

единствено исканията на определени обществени групи, които се вменят в рамките на собствените им икономически програми. Така се стига до приемането на предложението след подписка от 100 души, вместо на такава, подкрепена от 30 000. Независимо колко ограничени интереси защитават конкретните политически реформи, те винаги биват представяни като искания „на народа“ – без значение дали са представяни от не-олиберални мозъчни тръстове, прокарващи собствените си финансови интереси, или от работещи и пенсионери, които имат непосредствена нужда да си възстановят 50–60 лв. от доходите, отнети им чрез премахването на необлагаемия минимум.

Данъчната инициатива от 2017 г. ни дава важни уроци.

От една страна, тя показва, че общественият натиск би могъл да постигне резултати единствено ако бъде възприет от управляващите като заплаха за тяхното управление. В противен случай натискът – реален или не – може да бъде използван като оправдание за въвеждане на реформи, на които се гледа благосклонно от страна на управлението така или иначе. Такъв пример е въвеждането на плоския данък в страната след отвореното писмо на ИПИ, макар едва ли може да се определи като „обществен“ натискът, упражнен от стотина бизнесмени, неолиберални идеолози и лобисти. В този смисъл е от ключово значение какви политически партии участват в управлението на държавата и каква е конкретната им икономическа програма.

От друга страна, инициативата очертава важни принципи на позитивно взаимодействие между разнородни организации, обединили се зад една обща кауза. Независимо от различията между тях, те са способни да поставят обединяващата кауза на преден план и да избегнат ненужните спорове. Защото вярата в една добра идея и искреното човеколюбие обединяват и дават сила в битките. Битки, които ни учат, че само заедно можем да изградим едно по-добро бъдеще.

Как Зелено движение седна на управленската маса

ИНТЕРВЮ НА РОСИЦА КРАТУНКОВА
С ДЕПУТАТКАТА ЗОРНИЦА СТРАТИЕВА
И СЪВЕТНИКА Й СВИЛЕН ОВЧАРОВ

Пътят на Зелено движение към парламента и Министерски съвет е дълъг и наситен с перипетии. Как една партия, прераснала от сдружаване на неправителствения сектор и активисти, се професионализира и се сдобива с депутати и министри? Историята на партията ни разказа един от съпредседателите Борислав Сандов още през 2020 г. за броя *Растеж и разруха. Екологичните борби*. Днес обаче разговаряхме с депутатката Зорница Стратиева и нейния сътрудник Свилен Овчаров, за да разберем как е изминат пътят от самостоятелното явяване на избори до коалирането с ДСБ и „Да, България!“ и как се води политическа кампания от професионални природозащитници.

ПЪРВА ЧАСТ: ТАКТИКА ЗА ЯВЯВАНЕ НА ИЗБОРИ

Защо и как партия „Зелените“ се превърна в Зелено движение?

Свилен Овчаров: Дълги години партия „Зелените“ бе в съдебен спор за името с Валентин Симов, председателят на ПП „Партия на Зелените“. Едва през 2019 г. името на първата се смени на Зелено движение (ЗД), малко след като съдебното дело бе спечелено от Симов. През 2021 г. загубихме най-малко гласове към Валентин Симов, докато на предходни избори губехме повече поради близостта на имената. Ние сме го хващали, че е лансиран в медии, спонсорирани от Първа инвестиционна банка на Цеко Минев. Нека припомним как между 2011 и 2015 г. тези медии водиха много злостна кампания срещу т.нар. „Зелен октопод“, който не позволявал втори лифт на Пирин, презастрояване на планината и други неприятни за бизнеса неща. Подозирахме, че нарочната реклама на партията на Симов се прави именно с цел ерозиране изборния резултат на „Зеления октопод“.

А иначе името „Зелено движение“ е сред обсъжданите от Инициативния комитет за създаването на партията ни още през 2008 г. Така че това не е ново име за учредителите и имахме готовност да се преименуваме още докато траеше второто съдебно дело между 2015 и 2019 г.

След като дълги години избягвахте да участвате в коалиция с други партии, защо решихте сега да участвате в такава?

Свилен Овчаров: В сегашната коалиция с ДСБ и „Да, България!“ сме от 2017 г., но тя не ни е първата. Това е еволюция от предишните ни опити за коалиране. От 2008 до 2016 г. имахме тежък вътрешнопартиен спор дали да участваме в коалиции. Има две фракции в Зелените/Зелено движение още от основаването през 2008 г. и досега. Едната бе за явяване в коалиция, за да се придобие публичност на новото политическо движение. Другата бе за самостоятелно явяване поради липса на идеални коалиционни партньори. До 2016 г. все надделяваше мнението да не участваме, за да сме „чисти“, защото мнението бе, че всички партии са „мръсни“ и няма нито една нормална.

В същото време не приемахме никакви спонсорства от „бизнесмени“, както другите партии, поради което оставахме невидими за медиите. Ти не можеш да тръгнеш от 0% и да стигнеш до 4%, защото просто не си в медиите. А медиите публикуват редовно, когато има протести, и в момента, в който идват избори, ти казват: „Е, не! Ден година храни, сега са избори, деца имам“ и спират да те отразяват. Прилича на корупция, но всъщност е предвидено черно на бяло в Изборния кодекс (ИК) още преди години. Нещо повече, ИК забранява на медиите да те отразяват в период на кампания, ако не получат пари и не отчетат плащането. Това се наказва с глоба, а нарушението се хваща много лесно – вижда се отразяване в медиите, липсва фактура и банков превод, *ergo* налице е нарушение на ИК. Така дори ултра продемократично настроени журналисти, например Веселин Дремджиев, отказват отразяване на политически кандидати или партии, на които те лично може би симпатизират. Тук не е Англия, където „Гардиън“ открито (и безплатно) налага лявоцентристки и либерални партии, а „Телеграф“ – дясноцентристки, просто като пример. При тази система няма как да има плурализъм

на политическо мнение, защото нямаш ли пари, никой не разбира за твоето съществуване...

А социологията е другият препъни камък пред ново политическо движение. Ето, други „приятели на демократичната общност“, като например агенцията „Алфа рисърч“, искат заплащане на социологическото проучване, законно, с фактура, иначе те изваждат от проучването или пишат, че си в „Други“ под 1%, въпреки че проучването им показва, че си на 2%. Отново препятствие за нови играчи, няма равенство на игралното поле. Това можем да видим и днес с ПП „Продължаваме промяната“, които са редовно с ниски резултати в изследвания на Алфа рисърч и останалите социолози. Докато на ГЕРБ винаги им дават над 2% в тяхна полза. Числата са на база сравнение на социологическите проучвания за изборните резултати от 2021 г., когато имаше три пъти избори за парламент. Обикновено установената практика е партиите да поръчат проучване на социологическите агенции шест месеца преди изборите с над 2 – 3 000 души, за да проучат нагласите по градовете. Те не се обявяват никъде. Не го ли поръчаш това на някоя агенция, после не си споменат във въпросите или анкетата на публичното предизборно проучване. Това те удря жестоко, когато наближат изборите – не те ли види в социологията, избирателят не се престашава да гласува.

Та без коалиция хората не могат да разберат за теб. Сега са разбрали за нас, защото сме в коалиция.

Първият ни опит с коалиция всъщност беше с ПП „Глас народен“ през 2016 г. за президентските избори. Дотам се стигна след един много голям гаф на Радан Кънев, който поведе „Да, България!“ и нас, като ни обеща да сме в коалиция за издигане на Трайчо Трайков като кандидат за президент. Една седмица преди крайния срок трите партии – ДСБ, неучреде-

ната все още „Да, България!“ и ние от ЗД, подготвяме документи за коалиция, но в същото време Кънев внесе в ЦИК документи за президентска кандидатура на Трайчо Трайков от името на старата коалиция „Реформаторски блок“.

Ние увиснахме без кандидат. Тогава направихме опит за коалиция с „Глас народен“, която ние самите саботирахме – един от нашите съпредседатели не внесе документите в ЦИК. Но вече имаше прецедент вътре в партията (тогава „Зелените“), фракцията за участие в коалиция най-накрая беше надмогнала и каза: „Айде сега, като се учредява „Да, България!“, гайте да им помогнем, заедно с либертарианската ДЕОС“ (която се саморазпусна по-късно). Става дума за парламентарните избори шест месеца по-късно, през март 2017 г., ДЕОС и ЗД направихме коалиция с новата изгряваща звезда „Да, България!“ (ДБ), която към момента гаже не беше регистрирана. По тяхно настояване кръстихме коалицията „Движение Да, България“ – ДБ. През 2017 г. отидохме на избори и за първи път получихме такъв резултат – 2,96%. Тогава в коалицията бяхме ДЕОС и Зелено движение, която носеше име на нерегистрирана партия. А на същите тези парламентарни избори през 2017 г. ДСБ бяха в нова коалиция с име „Нова Република“. Това бе една консервативна коалиция, в която ДСБ се съюзиха със „Съюз за Пловдив“ на Дани Каназирева (сега в ГЕРБ), и Българска демократична общност на Господин Тонеф. Те постигнаха само 2,54% – излезе, че залитането на ДСБ към по-консервативни десни сили не даде резултат нито в тяхна полза, нито в наша. В крайна сметка решихме, че е по-добре да се реем заедно с тях.

В момента в рамките на сегашната коалиция „Демократична България – обединение“ ДСБ ни подкрепя. Например десният евродепутат Радан Кънев многократно гласува в Европейския парламент различно от ЕНП; дори понякога гла-

сува чисто зелено за много решения – по наше настояване. ДСБ са консервативни, но не са корумпирани. Партията „Да, България!“ излиза със заявка за усилване на демокрацията и реформа в съдебната система, което са важни за нас неща – не можеш да защитаваш природата в страна без законност, в една неправова държава с неработещо правосъдие. Какво като имаш закони и директиви за опазване на природата или здравето на хората, когато никой не ги спазва, както бе при управлението на ГЕРБ и ДПС.

Иначе търканията ни с партията „Да, България!“ са личностни – в техните редици се промъкнаха неколцина корумпирани лица извън София, които те успяха да отстранят навреме (с наш принос в разкриването). Тук проблемът е решен. Остана един техен човек от Бургас, който продължава да бъде ябълка на раздора, тъй като измами ръководството на партията „Да, България!“. Става дума за бивш общински съветник в Бургас, който през март 2020 г. гласува в полза на Доган за прокарването на пътя до Сарая.

Въпреки всички търкания с коалиционните партньори обаче, ние вече тотално сме „за“ коалиция. Защо? Ами защото това ни дава публичност, това ни прави видими за хората, това ни позволява да влияем на законодателния процес в полза на природата и общественото здраве. Аз съм бил на множество комисии за земеделието през 2007, 2009 и 2010 г. за ГМО, за Закона за горите, за парк „Странджа“, но като представител на граждани и НПО. И съм седял в ъгъла, защото не съм бил депутат. Не можеш да правиш предложения, не можеш да се изказваш, чакаш да ти дадат думата онези, които са на власт, а по онова време на власт бяха лобисти на мафията и перачи на пари с хотели по Черноморието. Но сега зелените имаме депутати, аз и други експерти сме съветници на депутати и например, председателят на коми-

сията по земеделие Пламен Абровски (ИТН) не може да те игнорира. Какъвто и да му е дневният ред, за каквото и да лобира той, колкото и противоположни да са ни вижданията, не може да те игнорира.

ВТОРА ЧАСТ: КАК СЕ ПРАВИ КАМПАНИЯ

Зорница Стратиева: Цял живот съм се занимавала с природозащита, още от университета (Лесотехнически университет). Винаги съм работила в експертни организации по тема защитени територии и гори. А станах член на „Зелено движение“ през зимата на 2019 г. Преди това дълго време бях канена от Борислав Сандов, но все отказвах. Докато една приятелка, с която се возихме във влака повече от шест месеца ежедневно, ми повтаряше: „Зорница, ти трябва да се занимаваш с политика, виж какви неща правиш в полза на обществото“. Тогава споделих на Тома Белев за това как всеки ден ми повтарят, че трябва да се занимавам с политика. Така един зимен ден на 2019 г. заедно с Тома Белев отидохме на събрание на Зелено движение, на което си мислех, че само ще слушам, докато изведнъж не ми подадоха един лист, на който пишеше Заявление за членство. И аз стреснато попитах: „Ама как така? Трябва да помисля“. „Няма какво да мислиш, винаги можеш да се откажеш“. Попълних молбата и станах член. Веднага след това Борислав Сандов ми препоръча да отида на едно обучение на фондация Фридрих Еберт със Стефан Георгиев и Станислав Догов: „Лидери на промяната“. Това е най-доброто обучение, на което някога съм била. Беше много интересно, говориха за световните лидери, какъв е идеалът за политически лидер, имаше казуси, които решавахме. Накрая излязохме с позиция, която адресирахме до евро-

депутатите, понеже тогава бяха изборите за европарламент.

Запознанството ми с коалиционните партньори ДСБ и „Да, България!“ се случи, когато дойдоха местните избори есента на 2019 г. Там трябваше да видим как ще се коалираме и отидохме на избори заедно с ДСБ и „Да, България!“. Става дума за местно ниво в Перник, за техните представители на място.

Кои бяха първите избори, в които участва?

Местните избори 2019 г. ми бяха първите. Казаха ми, че ще ме включат в листите и аз го приех много лично, защото това е страшно отговорна работа – да се явиш на избори. На местно ниво в Перник беше голямо каране между партиите в коалицията за това кой ще е първи, втори, трети в листата. Аз бях в листата за общински съветници в Перник тогава. Това ми беше първият сблъсък с партиите на територията на Перник, до тогава не знаех, че има такива местни партийни структури – като пернишки жител не бях разбрала за тях. И дойде време трите партии да се регистрираме в РИК. Аз като много съвестна си подадох всичко, което трябва. И ми беше много странно как някои са разочаровани, защото каузата все пак е една – да махнем ГЕРБ. Но явно някои имаха някаква друга идея. Имаше и недоверие към мен, понеже съм млада, жена, нова за тях. Най-интересното беше, че при нас никой не искаше да бъде начело на листата, т.е. да бъде кандидата за кмет. И накрая един от лидерите на местната структура на ДСБ каза: „Аз имам човек, той ще бъде кандидата за кмет“, а той беше член на „Да, България!“.

Това нямаше структура на Зелено движение в Перник, трябват ни петима човека по устав, за да създадем такава.

Като започна кампанията, беше много трудно. Единственият ми опит в раздаване на листовки е придобит по време на природозащитните кампании, които сме правили от Коалиция „За да остане природа в България“. Така подхдох и в тази предизборна кампания – да раздавам листовки, но в началото мислех, че ще работим екипно, защото ние така сме работили в природозащитния сектор. Обаче като са три различни партии и всеки си дърпа чергата...? Имаше откриваща кампания, но аз не успях да присъствам, защото трябваше да бъда на едно представяне на кампания за черния орел в Грузия. Само че другите не ни бяха питали дали датата устройва всички ни, а сами си я избраха. „Да, България!“ я фиксираха. Казах: „Тоя ден в 11 ч. трябва да сте тука“.

На терен повечето ги беше срам да раздават листовки. Основно си водеха кампанията с големи транспаранти. Аз се ядосах последната една седмица и му казах на водача в листата за Общински съвет: „Хайде да ходим, че да влезеш поне ти, защото виждам, че тука никой няма да си мръдне пръста“. А го правим уж, за да се смени моделът на управление. Не може така наготово да получиш нещо, особено като си срещу статуквото, трябва да положиш адски много труд, за да пожънеш резултат. Ходихме с него в няколко пенсионерски клуба. Там бяха много очаровани, че някой ги посещава. „Младото кметче“ му викаха. И това беше последната седмица на кампанията. Раздавахме листовки в цялата община. Накрая успяхме да вкараме в Общинския съвет водача на листата, вторият имаше с един глас по-малко от него, беше получил много преференции, а на мен не ми достигнаха 11 гласа, за да вляза и аз. Листата беше общо 17 човека. Не съм приемала помагането на това момче начело от „Да, България!“ като някаква конкуренция, а го правех за каузата. Но мисля, че тогава ме взеха насериозно в Перник, защото хвърлих труд.

Промени ли се отношението между коалиционните партньори за следващите избори, на които се явихте заедно?

Битката за местата по листите започна още ноември 2020 г. „Ще има избори, ще има избори, дайте да се готвим.“ Още февруари 2021 г. казаха, че ще съм в листите: „Зорница, то няма кой. Ние сме договорили ЗД да води в Перник.“ Аз казах, че ще помагам само. Не смятам, че имам данни за професионален политик, нито пък амбиция да водя нещо. Накрая все пак се съгласих и започнаха едни грами в нашата коалиция в Перник. Не можеха да допуснат, че жена ще води, и то млада и без опит в политиката. В цялата листа имаше общо три жени с мен. „Да, България!“ нямаше нито една жена в листата, която да участва. Изцяло мъже и имаше страшно неприятно отношение, което те упражняваха върху мен. „За к'во пък тая, ма как може?“. Отговарям им: „Избрали са ме, нека да положим усилия и да спечелим.“

Имало е много голям спор в Добрич, в Сливен за водачи на листите. В Перник са казали, че ЗД ще водят. Аз впоследствие разбрах колко са се карали за местата кой да води, защото това е голям залог. На местно ниво коалиционните партньори не могат да разберат, защото решенията се взимат отгоре на база всички района за цялата страна. Някои от коментарите за мен, с които се успокояваха членовете на коалиционните, партньори бяха: „Поне е местна, че можеха да докарат някой от София.“ Беше страшно трудно за мен. Една седмица преди да започне кампанията колегите от ДСБ и „Да, България!“ ми казаха каква визия трябва да имам: „Зорница, имаш една седмица да се оправяш, фризьори, грехи, маникюр“. На мъжете нищо не коментираха за облеклото, а на мен всеки ден ми се обръщаше внимание защо не съм ходила с поли, как съм се била облякла с грейка веднъж (а тогава

беше –11 градуса, как да изляза?). В началото сексистките коментари бяха най-зле, после вече не ги усещах. На терен повечето коалиционни партньори бойкотираха предизборната кампания, не исках да раздават листовки заедно, да се движим заедно.

След вторите избори през юли 2021 г. от местната структура на ДСБ малко се успокоиха. На един от основните критикуващи му казах, че ми е много обидно, че ме подценяват. Аз мисля, че имам какво да покажа. И той тогава малко се смекчи и другите се кротнаха, като видяха, че се случват нещата. И сега вече пием с този човек кафе, уважаваме се, споделяме си и той ми казва: „Пази се, пази се, защото е мръсно“. Това, което ние го виждаме на повърхността, е едно, но иначе е страшна мръсотия.

Всеки вторник правихме оперативка на цялата местна структура. На терен бяхме само аз, един Павел Черийски, който впоследствие стана член на ЗД, и семейството на този общински съветник от „Да, България!“, на когото помагах на местните избори. Майката е член на ДСБ, а мъжът стана член на ЗД. В знак на благодарност ми помогнаха. Дадох ми помещение, част от кафенето им, което превърнахме в приемна. Общо взето, постепенно на моя страна застанаха повечето от местните активисти и на трите партии в коалицията.

По какъв начин организира кампанията, въпреки сексисткото отношение на партньорите?

Първо да уточним, че в ЗД е различно от коалицията – всеки сам си финансира кампанията, няма общ бюджет, а местните организации и групи имат решаваща дума (grassroot прин-

ципа). И понеже на трите избора през 2021 г. нямаше обща коалиционна кампания, аз водих собствена зелена кампания. Сега през 2022 г. имаме някаква помощ от субсидията, но всяка партия си получава дял според броя депутати на всяка група в парламента, така е в коалиционното споразумение. Първите избори април 2021 г. ми излязоха 5 000 лв. За вторите през юли 2021 г. бях в голяма финансова криза и отделих само 3000 лв. Тогава ми бяха намалили заплатата от работа наполовина, тъй като политиката ми отнемаше от времето за работодател. Въпреки всички трудности станах депутат обаче. За два месеца. След това се насрочиха третите избори за 2021 г. Реших да се регистрирам в Бюрото по труда. На служителите им беше странно, че депутат отива там. Викат ми: „Вие сте първата депутатка на борсата на труда“. Мен ако питате, не само в това съм първа – аз съм първата, която всеки ден ходи до работното си място в НС с влак и градски транспорт. След като бях избрана за втори път за народен представител на трети избори за годината, се оказа, че от НОИ ми превели 700 лв. повече, които трябваше да им ги връщам, защото нямат онлайн система за проверка, а трябва всичко ръчно да се прави. Последните избори ми струваха 6000 лв., помогна ми депутатската заплата от преходното 46-тото НС. То гледаш да пестещ, да не си много агресивна в кампанията. Много личи, когато правиш избори с много пари. А на хората много им писна трети път избори. А и кандидатите също нямаха вече душата да го правят толкова редовно.

В сегашния парламент има двама от ЗД, „Да, България!“ са шестима и ДСБ са осем депутати. ЗД сме имали водач в най-малко области в България. На първите избори април 2021 г. най-странното бе, че аз трябва да си направя сама план на действие: къде да ходим, какво да правим. Аз друг път не съм

правила кампания. Решихме да раздаваме листовки във всяко едно село и град, което посетихме в областта. Бяхме в шест общини. Там се ръководихме от пазарния ген, защото тогава има най-много хора навън. В Трън например са 52 села и не можем да идем във всяко. Хващахме една маршрутка, която доставя храна по селата. Едно дете много голямо впечатление ми направи, на осем години в град Земен. На пазарния ген, юни месец, продава череши. И аз да си взема череши и му давам една брошурка. И то ме пита: „Ти кандидат за депутат ли си? Ма то интересно ли е? Какво си учила, за да станеш депутат? Ти мечатала ли си си за това?“. И много ме зарадва.

Имаше доста гласове на тия места, където бях отишла да раздавам. На вторите избори за 2021 г. беше най-силно, на третите вече им беше писнало. Там влязох с формулата на Хеър-Ниймайер*, с остатъците. Пък и то вече умората си каза гумата.

Освен листовки имах и някои медийни участия. В Перник има едни интерактивни билбордове на една витрина, която задържа номера по 30 секунди. Избягвах да съм сама на билбордове, а да има и други хора от листата. От ЗД също бяха поели финансирането за няколко билборда по магистралата.

* Начин за разпределяне на мандати между политически партии при провеждането на избори по **пропорционална избирателна система** с кандидатски листи. Броят на гласовете, получени от всяка партия, се разделя на така наречената квота на Хеър (общо получените гласове, разделени на всички мандати). При делението се получава цяло число и остатък – обикновена правилна дроб. Всяка партия получава *предварителни мандати*, колкото е полученото цяло число. По този начин е възможно да останат незаети мандати, чийто брой е равен на сумата на остатъците. На следващата стъпка партиите получават до един допълнителен мандат по следното правило. Първа получава допълнителен мандат партията с най-голям остатък, втора партията със следващия по големина остатък и така, докато се заемат всички неразпределени мандати. Оттук и името на метода – на най-големия остатък.

Имах и медийни изяви в местната телевизия „Кракра“ и на национално ниво при Иво Божков в телевизия „Евроком“.

Платих и за реклама в някои онлайн медии в Перник, тя обаче струва много евтино. Най-скъпо ми беше в един от най-четените сайтове „Перник нюз“ – 1200 лв. за една статия. Имаше и един вестник на хартия „СъПерник“, където платих 450 лв. Медиите бяха най-скъпи. Даже искаха и повече пари да им давам, защото мислеха, че съм забогатявала, щом три пъти ходя на избори. Пък аз си плащах с лични средства.

Много се пазех да не правя срещи с бизнеси – отказвах, защото в Перник бизнесът често е тежка индустрия. Те ме канеха, аз отказвах. Само с граждани правех срещи, само че приемната първоначално я нямаше, чак после я направихме. По време на кампанията няхаме офис, ползвахме автомобила на активисти, които ми помагаша, да обикаляме напред-назад.

Коалицията невинаги се държеше партньорски. ЗД беше на откриващите кампании и трите пъти на избори. Юли месец дойде генерал Атанас Атанасов в Перник, тогава всички се събрахме. Като дойде съпредседателят на ЗД Владислав Панев, половината група се събра. „Ма как може така, как може зеления да правят тест-драйв с електрически автомобили в Перник.“ Много критични бяха всички партньори. Най-голямата критика беше от вътрешната коалиция, ти очакваш подкрепа от тия хора, а в същото време те ти подриват самочувствието. Аз не съм имала такова самочувствие, каквото е било трябвало да имам за всичките неща, които съм правила, но те тълчат отгоре.

Много ми беше трудно и много плаках. Толкова не съм плакала никога през живота си. От първата кампания до 15 юли всеки ден по няколко пъти. Родителите ме питат защо плача. Първото е, защото това, което ти се случва е страшно отговорно, има много големи очаквания, а в същото време

ти си един обикновен човек, който само си сменя работата, и ако си достатъчно съвестен, я правиш. Ако не си, я претрупваш и ходиш да си вееш байряка с новите грешки, както например се явяваха от ИТН лятото.

По какъв начин взимате решения в коалицията по общи проблеми?

Няколко пъти плаках в парламента, защото понякога трябва да вземеш едни решения, които не искаш да взимаш. Сега например за оръжията за Украйна. Моето мнение е, че трябва да работим за България, каквото и да се случва във външния свят, нека първо оправим нашето място. И това беше много сериозно решение, което трябваше да се вземе, защото после не знаем какво ще означава това за нас, това е огромен риск. И помолех тогава ЗД да вземат решение на Националния съвет и аз ще се съобразя с него – съответно те взеха решение на принципа „Ако искаш мир, готви се за война“. Ако от мен зависи, не трябва да изпращаме оръжие. Искам да си оправим първо нашата страна. От една страна, тази война много ни засяга, от нея ни зависи икономиката, доставките, всичките неща ни касаят. Обаче от друга страна, не можем да се занимаваме твърде много с външната политика, при положение че тук вътре е много забатачено.

Например в комисиите, където председатели са хора на ИТН, няма нито един проект, който да е приет, само слушаме разни хора от бизнеса и от браншови организации – разбирай лобисти. Просто си губим времето, а председателите на комисии си взимат големите заплати и толкоз.

Успя ли войната в Украйна да създаде раздор в ЗД?

Естествено, че има разделения, но те не са заради войната, а заради други проблеми. Сега например имаше спор дали ще искаме вот на недоверие на президента заради проруските му изказвания. Зелените сме пацифисти, но в момента надделява мнението, че единственият начин да избегнем война в България е Русия да загуби войната в Украйна.

Виждаш ли вече „мръсотията“ в политиката?

Наскоро трябваше да решаваме проблема със Закона за опазване на околната среда. Той е един от първите внесени закони в 47-ото народно събрание. Внася се в парламентарна комисия януари, мина първо гласуване там. Голямата коалиция (ПП, БСП, ИТН, ДБ) подкрепи връщане на втората инстанция по съдебни дела за Оценка на въздействието върху околната среда (ОВОС) и екологични оценки, бе предложено. После в залата започват едни тежки дебати ще има ли втора инстанция, или само първа. После решаваме, че този законопроект ще бъде внесен в седемдневен срок за второ четене. И се започват едни интриги. По някое време гласуваме Закона за електронното управление, с който се урежда Министерството за електронното управление. И преди да гласуваме окончателно този закон, Манол Генов от БСП става и казва, ни в клин, ни в ръкав: „Аз предлагам за Закона за опазване на околната среда срокът за второ четене да бъде удължен на 28 дни за второ четене.“ Това означава, че към февруари ще го минем на втора зала. Обаче междувременно започват едни страшни кулоарни интриги. Сега ще има ли втора инстанция, няма ли да има? Дайте да отпадне това, само ще

се занимаваме с глупости. ИТН са главните действащи лица в тази интрига. После „Продължаваме промяната“ казва, че е съгласна с ИТН да отпадне втора инстанция. Т.е. да се махне равният достъп до правосъдие за всички граждани. Спрямо някои от колегите е опитано да се приложи натиск, за да се съгласят. Върху мен не посмяха, защото аз казах, че не мога да се занимавам с глупости. Аз съм влезнала за гражданите, не съм влезнала да изпълнявам поръчки. Привиквали са ги в МС и на коалиционни съвети там някъде, за да се махнат и да не гласуват.

Имаш ли надежда?

Имам надежда, но промените стават бавно, което е правилно според мен, защото ако стават бързо, нищо не правим. Още малко има, за да стигнем дъното и тогава вече ще тръгнат нещата. Имам един приятел от Ямбол, който казва: „Зорница, ако нещата стават на зло, просто ги горазвали и ще се оправят.“

Ne da(vi)mo Beograd – от протести към официалната власт

ИНТЕРВЮ НА РОСИЦА КРАТУНКОВА
С АНДЖЕЛА РУВИДИЧ

През 2015 г. имаше масови протести срещу нов строителен проект на река Сава в Белград от чуждестранни инвеститори. Движението Ne da(vi)mo Beograd (игра на думи „Не даваме Белград“ и „Няма да удавим Белград“) се заражда и оттогава е важен актьор на белградската политическа сцена. След като години наред беше неправителствена организация и провеждаше протести и акции, през 2018 г. прерасна в политическо движение. През 2022 г. участва в изборите за парламент и общински съвет в коалиция с други зелени и леви партии и движения и успява да спечели места във властта. Разговаряхме с Анджела Рувидич, която е новоизбран член на общинския съвет на Белград и член на Ne da(vi)mo Beograd от 2018 г.

Как започна всичко за движението?

През 2015 г. имаше проект, наречен „Belgrade waterfront“ („Крайбрежието на Белград“), който предизвика масови протести. Имаше много малко информация за него, но това, което се знаеше, беше, че това ще бъде огромен проект за недвижими имоти на река Сава, до центъра на града, и че ние ще дадем на инвеститорите земята за строителство безплатно. Предвидени бяха 10 сгради, огромна кула, търговски център и други.

Преди тези събития едно самоорганизирано движение създаваше скуотове*, например на изоставени кинозалони. Те наистина преобразиха и дадоха живот на тези места, занемарени от години. Но след като общината и държавата видяха, че нещо се случва в този изоставен обществен имот, просто изпратиха полиция да изгони хората. Те просто не искаха хора там.

Същата тази група граждани, която правеше скуотинг и други обществено полезни и креативни проекти, осъзна, че има нужда от нещо по-голямо като организация и започна *Ne da(vi)mo Beograd*. Те организираха протести срещу проекта за крайбрежната ивица на Белград всеки ден в продължение на седмици, но жестокото общинско управление успя да игнорира всички. Виждате, че всъщност не можете да направите толкова много на улицата, а трябва да влезете вътре в институциите, което пак не гарантира, че можете да направите нещо, но поне имате по-голям шанс. Уличните акции са важни и трябва да бъдат постоянни. Но хората от *Ne da(vi)mo Beograd* осъзнаха, че имат нужда и от институционализирана мобилизация.

* Нанасяне без правно основание в изоставена къща или земя.

Има много проблеми в Белград и те са натрупани през годините. В допълнение към постоянното изсичане на дървета и унищожаването на зеленината в целия град, незаконните плаващи кафенета по бреговете на река Сава в район „Нови Белград“ са също голям проблем от години. Заради тях не можете да видите Сава. Тъй като тези съоръжения са построени незаконно, те не са свързани с градската мрежа за питейна вода, канализация или електричество. Те са поставени в близост до водоизточниците, от които Белград се снабдява с питейна вода. Тези кафенета изхвърлят отпадните си води директно в реката до водоизточниците.

В същия район, до реката и кладенците, има насип, който предпазва тази част от града от наводнения и по закон можете да използвате само велосипеди или да ходите по този насип. Кафенетата обаче имат нужда от доставка на стоки и непрекъснато минават камиони, които подкопават защитната стена. Ако има голямо наводнение, целият огромен квартал ще бъде в беда.

***Ne da(vi)mo Beograd* участва в изборите за първи път през 2018 г. за градския съвет на Белград. Какви бяха действията на движението преди това?**

Присъединих се през 2018 г. след тези избори. Преди това все още имаше протести срещу големия проект за крайбрежието. Нещо, което продължаваме да правим и до днес, е да следим какво се случва в града, особено по отношение на градското планиране. Следим какви са промените, има много процедури, в които гражданите могат да участват, да видят всички чертежи, планове, всички изслушвания. Ние следим всичко и информираме хората, защото никой не обръща внимание и

няма време да го направи и политиците не говорят за всички тези проблемни проекти. Ходим на обществени обсъждания, правим петиции, говорим с хората. Правим това от 2015 г. Това е един от начините да се борим. Често не е достатъчно, но е важно да кажете на хората какво се случва и да ги научите какви са техните права.

Нашето движение е общинско и е важно всичко да се случва на местно ниво. Ако видим, че се планира нещо проблемно или се случва в някой квартал, информираме хората, всичко е на страницата ни във фейсбук. Понякога стартираме петиция и хората идват и събираме имейли, телефони, за да поддържаме връзка по-късно за други действия. Можем да направим група във вайбър само за този проблем, който ги засяга. Движението не разполага със стабилни финансови средства, затова се стараем да провеждаме всички акции заедно с нашите съграждани, солидарно.

Как е структурирано вашето движение?

В момента имаме 4 000 членове. Преди три години започнахме кампания за членство (за активисти). От изборите през 2018 г. се присъединяват все повече хора, които са супер активни и разбира се, не го правят за пари, а за общата кауза за по-добър живот в града за всички. Ние растем линейно. На изборите през 2022 г. имяхме застъпници, които ни подкрепят, някои от тях впоследствие станаха членове. Опитваме се да се свържем с хора от различни части на града, като правим срещи със съседни квартали. След всяка среща някои от съседите решават да се присъединят към движението и да участват активно в битката. Винаги има някой, който иска да се включи.

Движението *Ne da(vi)mo Beograd* има различни органи, като най-голямото е общото събрание на всички членове. То се провежда веднъж на няколко месеца и обсъжда общи важни и стратегически въпроси за организацията. Имаме общински съвети в повечето районни общини на Белград. Във всяка има по един координатор, а всеки координатор заедно с членовете в тази община образува орган, който координира и организира действията в този квартал.

Имаме и тематични групи: имаме група за правата на жените, за трафика, за хората с увреждания, социално-икономическа, екология. Членовете на тематичните групи са експерти от различни области, ентусиасти, както и обикновени хора, които са засегнати от тези теми. Нашият членски внос е 10 евро на година, но не е задължителен, особено ако човекът няма пари. С парите от членския внос се изплащат заплатите на работещите в движението. Заради изборите през 2022 г. ще получим финансиране от страната, което ще използваме да се структурираме по-добре и да плащаме повече заплати. Важно е хората да работят на пълен работен ден за партията, защото ние сме активисти, но имаме редовна работа и активизмът е нашето свободно време. Трябва да направим повече, ако искаме да спечелим избори. В момента имаме само един офис, но има тенденции тази ситуация да се промени в близко бъдеще.

В началото намирахме пари чрез проекти и дарения от обикновени хора. Диаспората също е много полезна, защото ни подкрепя финансово чрез дарения. Те участват по някакъв начин в политическия живот на Сърбия, защото все още имат членове на семействата си в Сърбия.

Как се организирахте за участие на изборите?

По закон ни трябваша 10 000 подписа, за да се кандидатираме за белградските, републикански и президентски избори. За всеки различен избор са необходими 10 000 подписа, заверени от институциите. Организирането на кампанията през 2018 г. беше предизвикателство. Без медии и без достатъчна видимост. Имаше съмнения относно напредъка ни, но последвалите години показаха, че движението се развива и расте със значителна скорост и че изборите през 2022 г. са отличен момент да покажем и докажем нашия напредък.

Движението ни преди изборите през 2018 г. и преди изборите през 2022 г. се различава значително. През тези четири години създадохме общински комисии, специализирани тематични работни групи, определихме методи за вземане на решения и устав на организацията и др. Започнахме събиране и мобилизиране на членска маса. Движението продължи да се застъпва срещу замърсяването на въздуха и срещу депото и инсинератора за боклук във Винча в Белград, което е частно-публично партньорство с френската компания *Suez*. Това е лудост, защото никоой не знае как се отразява на здравето на хората. Продължихме да се срещаме с други местни инициативи, хора от съседните квартали, за да обменяме идеи и да работим за обща цел.

Най-голямата ни сила беше работата на терен, навън, с брошури, с щандове, от врата на врата. Преди кампания 2022 г. не сме правили кампания от врата до врата. Изискваше се да излезеш от зоната си на комфорт, но след няколко обиколки успяхме да го направим. Бяхме много хора на улицата. Организирахме срещи навън, по квартали, където разговаряхме с местното население за техните проблеми и какво ще направим по въпроса. В един момент имахме 40 щанда едновременно по улиците, беше наистина трудно и забавно.

Просто искахме хората да ни видят от колата, от магазина, да запомнят логото ни, а също и да имаме възможност да говорим.

Кампанията от врата на врата беше много рискована, защото я прави само управляващата партия и всички я мразят. Но знаехме колко важен е този тип кампании, колко значима се оказа в много други държави преди това и в крайна сметка реакциите на хората, които отвориха вратата, и резултатите от изборите го доказаха.

Ами коалицията? Как успяхте да я създадете и с кого?

Нашата коалиция се състоеше от три основни движения: движението *Ne Da(vi)mo Belgrade*, политическата платформа *Akcija* и *Ekološki Ustanak*. Това сътрудничество и коалиция беше логично, защото всички движения се занимават с подобни теми на местно ниво, сред които зеленият дневен ред е един от основните. Всички тези организации имат различна история, действали са в различни части на Сърбия, но желанието за справедливо и устойчиво общество е нещо, което ни събра.

Основните теми на борбата на организацията *Ekološki Ustanak* бяха миниводноелектрическите централи в южната част на страната, а след това добивът на литий и изграждането на мини в западната част на Сърбия.

Akcija е създадена от кмета на Шабац в Западна Сърбия Небойша Зеленович. В нашата организация ние сме за участие и той беше първият и единствен кмет, който направи партисипативен бюджет* в своя град, въпреки че е по-либе-

* Процес, при който част от общинския или друг публичен бюджет, е разпределен след демократично участие на хората, засегнати от изразходването на бюджета. Пример за такъв от България е конкурсът „София избира“ на Столична община, при който след гласуване от гражданите спечели предложението за ремонтване на училищни тоалетни.

рален. Това е модел за следване до известна степен. Той не е бил кмет през последните няколко години, защото управляващата партия го изгони.

Програмите на всички ни се припокриваха и всички бяхме сигурни, че само чрез синергия, съвместни действия, изграждане на коалиция можем да постигнем истинския си и пълен потенциал.

Направихме коалицията през 2021 г., една година преди изборите. Освен тези три големи организации, има една ромска организация, лява политическа платформа „Солидарност“ и още няколко организации.

Създадохте зелено-лява коалиция. От какво трябваше да се откажете?

Не се отказахме от много неща. Имаше трудни моменти, но успяхме да преодолеем повечето. В крайна сметка най-важното е, че имаме една и съща цел, която е солидарно общество, здравословна среда за живот, по-добри условия на живот за всички хора в Сърбия, така че се опитахме да вървим в тази посока заедно.

В коалицията имаше договор, в който се разбрахме коя организация колко места в избирателната листа да заеме, колко средства от кого да предостави, споразумение за събиране на подписи и т.н. Такива договори са логични и желателни при сключване на коалиционни споразумения.

Ами медиите? Успяхте ли да получите малко видимост?

Повечето медии в Сърбия са проправителствени. В кампанията се показва, че дори медии, които се смятат за опози-

ционни, не гледат еднакво на всички опозиционни партии, а предпочитат една. Така че не беше лесно да достигнем до медиите и да говорим за нашата програма и теми.

Организирах се дебати по националната телевизия веднъж седмично месец преди изборите. Това беше единственият момент, в който участвахме по националната телевизия, което, разбира се, не е достатъчно. В тези дебати ние трябваше да представим нашия дневен ред на хората в рамките на 5 минути. През това време политиките от управляващите в прякото предаване ни обвиняваха в кражби и разни други измислици.

Така че не успяхме да спечелим достатъчно медийно пространство, каквото би трябвало да ни се полага. Докато е на власт тази система, ще е така. Съзнавайки всичко това, улицата беше основната ни арена.

Войната в Украйна рефлектира ли върху коалицията ви?

В нашата коалиция всъщност не говорихме толкова много за войната в Украйна. Имахме и други неща, битки на терена. Поради факта, че сме общинско движение, големите световни и републикански теми не са наш приоритет.

Направихме всичко възможно да поставим фокуса на кампанията си основно върху нашата програма и плановете за Белград, така че успяхме да избегнем теми, по които не сме в позиция да вземаме решения, и всички в коалицията бяха съгласни с това. Опитвахме се да останем настрана и да поставим фокуса върху нашите теми. Беше много тежко в медиите.

Всички в коалицията се съгласихме, че нападение от страна на суверенна държава срещу друга суверенна държава означава война, срещу което ние категорично заставаме и не обсъждахме повече.

Какво мобилизира най-много хората?

Факт е, че хората са най-мобилизирани, когато в квартала им се случи нещо лошо. След тази битка те също се мобилизират, когато виждат, че подобни неща се случват и в други части на града. Тогава хората се събират, споделят опита си и по-лесно намират решения. Въпреки всички мъчения, в които живеем вече десетилетие, хората все още имат смелостта и силата да се бунтуват, да се борят за своя квартал, парк, улица, но и за други части на града. Солидарността е това, което ни прави силни и упорити.

Какво бихте променили във функционирането на вашата коалиция?

Изборите през 2022 г. бяха голямо предизвикателство за движението, но и за цялата коалиция. Нямахме много опит, но се борихме като лъвове. И тази година се повтори нещо, което става навик на тази система – организираха се избори и на трите нива едновременно. Това поставя опозиционните партии в неизгодна позиция, тъй като фокусът от града често се губи заради теми, свързани с президентските избори.

Отношенията в коалицията бяха динамични, но никога не съм предполагала, че може да е по друг начин. Всички сме живи хора, с емоции, често доста изтощени, но всички готови да се борим докрай за идеалите си.

Резултатите от изборите и по-нататъшните изследвания показаха, че коалицията има повече гласове, отколкото биха имали, ако се бяха явили поотделно. Имаме подобни програми и в момента няма място за повече партии от този тип на политическата арена в Сърбия. Мисля, че в

този случай ще се караме помежду си, защото гласоподавателите се припокриват.

Влязохме в институциите както на републиканско ниво, така и на общинско в Белград. Републиканските избори приключиха официално три месеца след самите избори, което говори за състоянието, в което се намира страната ни.

Движението Ne Davimo Beograd е готово за нови предизвикателства. Управляващата партия на Вучич дори не знае колко души глави са седнали сега на парламентарните банки, колко ще се борим за правата на всеки гражданин на Белград и Сърбия и че ще се опитаме да направим всичко възможно да затрудним разрушаването на тази държава. Нашето време тепърва предстои. Ще се борим да направим този град и тази страна по-добро място за живеене за всички нас!

„Тук не сме група за взаимопомощ“: За нуждата от завръщане към разговора за принципите ни на организиране

СТОЙО ТЕТЕВЕНСКИ

Теренът на лявото в България се населява от различни по големина и вид форми на организиране. Те изграждат цяла екосистема от колективи и организации, които стъпват на многообразие от идеологии, работят в различни тематични направления, имат разнообразни (а понякога и противоречащи една на друга) цели. Не можем да говорим за много напреднали процеси на консолидация сред левите активисти, но дали такава е възможна и/или необходима е предмет на друга дискусия – надявам се и в този петнайсети брой.

Вместо това, а може би и като предварителна стъпка, бих искал да се върна на въпросите за вътрешното структуриране на колективите. Честото разразяване на деструктивни конфликти сред левите показва, че има сериозен проблем в принципите ни на организиране. Този текст е израз на усещането, че за това сякаш не се говори достатъчно и като цяло отсъства от дискусии и дейностите въобще. Нямам претенцията, че предложените по-долу твърдения стъпват на задълбочен сравнителен анализ на левите групи в България,

но се надявам поставените въпроси да отворят още възможности за разговори по темата.

Фокус на тази статия са хоризонталните колективи като доминираща форма на организация извън партийното ляво. Те включват феминистки, екологични, култур, публицистични и други социалистически и анархистки структури. Освен че отношенията в колективите са ключов момент за привличането на свежи сили за левицата, техните хоризонтални принципи са важни с оглед опитите за консолидиране на леви социални движения от различни активисти и колективи на равностойни начала.

Конфликти, възникващи в процеса на работа вътре в колективите, понякога водят до разпад и трайна невъзможност за последваща колективна дейност. Защиствам позицията, че има две основни причини, които пораждаат проблема. От една страна, се наблюдава липсата на приемственост между отделните поколения леви. Това означава, че няма общностна памет, която да предава, систематизира, обговаря, осмисля и преосмисля натрупаните опитности по отношение на справянето с конфликти, включването на хора, отношенията с други действащи субекти, структурирането на дейност и пр. Самата опитност по изработването на механизми за разрешаване на конфликти остава забравена и всяка група започва този процес отначало. От друга страна, липсват установени процеси на изговаряне и утвърждаване на принципи на взаимодействие, процедури за разрешаване на спорове и конфликти, за вземане на решения, за противостоеене на неформални йерархии и възпроизводство на потисничества. Много често ние работим в среда, изтъкана от привидни дадености. Точките на разминаване в разбиранията ни за тези неизказани, но считани за очевидни принципи са именно моментите на големи конфликти.

Липсата на приемственост има дълбоки и структурни причини. Историческата траектория на лявото разрушава връзките между представители на различни леви идеологии, често сътрудничащи си в първите десетилетия на XX век. След 10 ноември 1989 г. процесите на декомунизация маргинализират всякакви политически дейци от времето на държавния социализъм, с изключение на продължилите дейността си в БСП. Така новите леви социални движения, които се раждат като коректив и контрапункт на либералните такива от 1990-те, са откъснати идеологически и физически (а и времево) от опитността на политическите дейци през социализма. Вместо да бъде критически осмислена, тази опитност е дискредитирана като принадлежаща към наследството на БКП.

Но установяването на антикомунизма като водещ обществен принцип се отразява и на самите „нови“ леви, чиито идеи се дискредитират като отпращащи към държавния социализъм (без значение колко идеологически противоположни на БКП са те). Легитимността и видимостта на нововъзникналите колективи е силно ограничена, в резултат на което мнозинството от нови активисти, които се включват в различни борби (в това число и аз самият) се политизират в или от чужбина. Този факт, заедно с разликата в приоритетите (фокус върху културно освобождаване, феминизъм, освобождаване на животните) на „новите“ активисти, правят трудни условията за диалог, кохезия и приемственост със „старите“ поколения. Ако към това прибавим и различните тактики – фокус на по-новите колективи върху изграждането на социални движения, пряко действие, протестни мобилизации (тактики, от които по-установените активисти са се оттеглили, а „старите“ леви заменили с партийно строителство и по-затворени организации) – то е налице ситуация, в която настоящото

поколение активисти и общностни организатори трябва да изгражда всичко отначало.

И докато по отношение на дискурса и политическите искания на новите колективи има установена известна приемственост с активистите и колективите, които възразяват лявото говорене по тези теми още преди години, то същото не може да се каже за практиките на колективно действие. Липсата на трайни форми на организираност и отсъствието на темата за вътрешното организиране на левицата, макар сами да са резултат от външни процеси на прекарийност, крайно враждебна хегемония и липса на ресурси, са пречка пред култивирането на диалог между различни леви фракции и поколения.

Лявата общност споделя обща култура на организиране, основана на начала като равен достъп до ресурси (по-често става въпрос за нематериални блага), консенсусно вземане на решения, свобода от насилие и каквито и да е било форми на потисничество. Тези принципи не са в никакъв случай експлицирани, а по-скоро негласно приемани като основополагащи. Какво обаче се случва, когато тези принципи биват нарушени вътре в колектива от страна на негови членове? Какви начини за справяне с такъв проблем съществуват за адресирането му?

На първо място, тук стои въпросът за възпроизвеждане на потисничества вътре в колектива. Обществото ни се изгражда на основата на преплитащи се системи на потисничество като патриархат, капитализъм и расизъм, които се поддържат и възпроизвеждат чрез постоянно структурно и пряко насилие. Като социализирани в това общество ние самите сме интернализирали и възпроизвеждаме непрекъснато сексистки, расистки, капиталистически и други потиснически практики, често без да си даваме сметка за това. Така

най-уязвимите членове се оказват потискани дори на нивото на собствения си колектив, а доверието между другарите се нарушава, понякога безвъзвратно.

В колектива трябва да има възможност за рефлексия върху възпроизведени потиснически практики. За да се случи това, е необходимо да изградим пространство, в което хора, които са се почувствали наранени, имат възможността да споделят и да намерят подкрепа и разбиране. Установяването на процедури за това е важно, защото в противен случай имат гумата само тези, които вече са се почувствали овластени да повдигат проблеми.

Същевременно е нужно да адресираме липсата на такова пространство за осъзнаване на факта, че членове на колектива могат да нараняват останалите. Освен отваряне на пространства за обсъждане на такива динамики в колектива, тук визуирам и пространство в буквалния смисъл – например групи за справяне с токсична мъжественост. Според мен се нуждаем от радикално преосмисляне на изначалните допускания в един колектив, а именно, че колективът е безопасно пространство, конституирано от априори осъзнати другари. Колективът би трябвало да е и пространство за учене, в което да се стремим да се освобождаваме от интернализирани властови модели на потисничеството. Става дума за изкарването на насилието на повърхността. Борбата срещу насилието и потисничеството е политически проект – затова трябва да се разглежда като такъв и вътре в самия колектив.

Ако другарските отношения в колектива са част от по-големите политически задачи, тогава би трябвало да има и пространство за такова израстване. „Това не е група за взаимопомощ“, „Не сме клуб за запознанства“, „Тук сме, за да вършим работа“: това са само част от мантрите, които се повтарят, за да се заглушат опитите за адресиране на чув-

ствата на другари. Така всякакви проблеми се индивидуализират, а потенциални ситуации на нараняване остават скрити.

Разкриването на пространства за рефлексия в колективите позволява и адресирането на друг важен въпрос: тежестта на хора. Активисткото презаряне (*burnout*) и отчуждаването от движението са реални проблеми, които се коренят в разбирането, че колективът е просто работна бригада, в която новоприсъединяващите се са екипирани с ясна мотивация, цели и убеждение. Грижата едни за други и благодаренството ни, редом с желанието за работа и самоосъзнаването към ново общество дълги процеси, които следва да бъдат част от общностната култура и колективните цели, защото тяхното обгрижване е все пак една от големите политически цели на лявото като цяло.

На следващо място, междуличностните конфликти ни показват, че причиняването на болка е деструктивно и сериозно дори когато не може да бъде категоризирано като част от някакво системно потисничество. Жизнено необходимо е да изграждаме пространства, в които свободно можем да признаваме, че причиняваме болка (колкото и неволно да е) на други хора, да можем да поемаме отговорност и да имаме механизмите, с които да възстановим скъсаните заради такива актове връзки. Затова обаче е необходимо да се съгласим, че отговорът на причинената болка са именно възстановителните практики, а не наказателните действия. Вместо да изключваме и изолираме други хора (или себе си!), можем да си помагаме да превъзможваме проблемните държания, да имаме възможността да поемем отговорност за действията си и да бъдем посрещани с емпатия. Колективите са пространства, в които се стремим да разбираме и държим под контрол властови динамики, възползващи се от системите на привилегия и потисничество, но не можем да си позволим да третира-

ме членовете като априори осъзнати и неспособни да правят грешки или като заслужаващи си изключването и изолацията. Колективите са и трябва да бъдат пространства на учене и споделеност, в които се борим срещу обществените проблеми, но и срещу техните проекции върху нас.

На последно място, като друг основен проблем бих посочил липсата на ясни, възприети от всички правила за колектива. Формализирането на отношенията в колектива е много важно, защото формалната структура е начин да се борят неформалните такива. Както показва Джоу Фриймън в брилянтното си есе от 1970 г. „Тиранията на безструктурността“*, в един колектив членовете на една приятелска група се слушат повече, по-малко се прекъсват, утвърждават идеите си и игнорират останалите. Такива процеси създават неравни властови отношения във формално хоризонтални колективи. Извеждането на принципи и процедури от опитността на колектива крпе своите рискове от бюрократизация, но именно формалната хоризонтална структура може да бъде гарант срещу установяването на неформална йерархична такава.

Укрепването на лявата общност е първостепенна задача за различни нейни субекти на организираност. Колективи, партийни активисти, синдикалисти и други актьори влагат неимоверни усилия за разпространяването и утвърждаването на нейните идеи. Освен навън, тази общност може да полага повече усилия за вглеждането навътре, за саморефлексия, която да извежда и осмисля процесите на разделение, конфликти и проблематични процеси. Една стъпка в тази посока може да бъде споделянето на досегашните практики и опитности на различните колективи.

* Freeman, J. (1973). „The Tyranny of Structurelessness“, извлечено от <https://bit.ly/2w5POg> (07.11.2022)

THE

WORLD

OF

THE

WORLD

OF

THE

Когато говорим за другарство, променяме света: *Comrade* на Джогуи Дийн

СТАНИСЛАВ ДОДОВ

*Няма истинска дума,
която да не е заедно с това и праксис.
Така да кажеш истинска дума, значи да
трансформираш света.**

СЪЮЗНИЦИ, СИСТЕМИ, НО НИКОГА ДРУГАРИ!

„Член“, „приятелка“, „колега“, „брат“, „спътник“, „сподвижник“, „съученичка“, „съквартирант“, „съмишленичка“, „съдружник“ са само част от значенията на думите, които се използват по света и в различни исторически епохи, за да назоват това, което на български би било „другар/ка“. Уви, редом с целия западен свят, и у нас думата е добила негативна, ако не и подигравателна употреба, наред с доминиращото отхвърляне на социалистическата история и наследство. Джогуи Дийн се е опитала да даде кратко обяс-

* Из „Педагогика на потиснатите“, Паоло Фрейре (Иванова Х. и Кърков Н., прев.), в *Автономизъм и марксизъм: от Парижката комуна до Световния социален форум* (2013). София: Anarres

нение на този феномен в своята книга *Comrade: An Essay on Political Belonging* (2019, Verso):

*За антикомунистите инструментализмът на другарските отношения изглежда ужасяващ. В съчетание с машиналната безличност и заменяемост на другарите, фактът, че отношенията между тях се създават с външна цел, че те са по-скоро средства, отколкото самоцел, изглежда морално неприемлив. Това възражение не признава спецификата на другарството като политическо отношение, като заставане на една и съща страна в борбата. То пропуска начина, по който политическата работа се фокусира върху цели отвъд индивида и така задължително изисква колективна координация. То предполага една тотализираща политика, която подчинява всички отношения, вместо да признае възможността за абстрактна политика, освободена или отчуждена от конкретните социални отношения. И свива пространството на значението в самоотношения, сякаш абстрактните родови отношения между онези, които са верни на една политическа истина, могат да бъдат само резултат от манипулация.**

„Заставане на една и съща страна в борбата“ може да звучи почти близко в епохата ни на жестока поляризация – интензифицирането на „културните войни“, морализацията на политиката, геополитическото противопоставяне, а вече и военен конфликт с ярък глобален ефект в контекста на доминация на социалните мрежи – но едва ли можем да си представим, че воюващите от руска или украинска страна например, или пък техните поддръжници в социалните

* стр. 79

мрежи се обръщат вътрешно едни към други с „другар/ка“; може и да имат една борба, но не са „другари“. Ако използват думата, ще е унизително и подигравателно за врага.

Всъщност – и тук започва може би най-значимият залог на книгата на Дийн, както и конкретната връзка на работата ѝ с брой 15 на dBEPСИЯ – левите и прогресивни движения сякаш често използват думи за отношения и идентификации на политическа принадлежност, които може би идват от неолибералния капитализъм, срещу който се борим. Такъв е случаят според авторката с дискурса на „оцелелите“ – хората, „на които не им е останало нищо друго, освен тяхната идентичност, и често идентичност, изкована в борбата за оцеляване, свързана с болката и травмата от тази борба“*. Тук мислим например за смазаните от условията си на живот и труд работещи, бежанци, жертвите на насилие и много други, с и около които се формират съюзи за подкрепа и борба по конкретни проблеми. Другият дискурс, смята Дийн, е този за „системите“ – той принадлежи на експертите, учените, изразяващи „постхуманистична загриженост за геологията, измирането, алгоритмите, „хиперобектите“, биосистемите и изчерпването на планетата“. В свят на отчуждение, разпад на социалните системи и вменяване на пълна отговорност на индивидите за всичките им успехи и трудности, не остава пространство за субекта, носител на промяна. Лявото от дълги години търси субекта на новата революция, но – изглежда, парадоксално според Дийн – в самото ляво не се изгражда пространство, в което той да се появи.

В книгата си тя предлага другарството като алтернатива, като изграждане на пространство** срещу отчуждаващите навици. Ако съзнателно се противопоставяваме на хегемонния

* стр. 11

** „Но терминът „другар“ е използван много преди комунистите и социалистите. В романските езици думата се появява за първи път през XVI в., за да обозначи човек, който споделя една стая с друг“ (стр. 3)

неолиберализъм, зависещ винаги от патерицата на антикомунизма, можем или пък дори трябва да потърсим алтернатива, която ни позволява както да принадлежим, така и, назовавайки света, да го променяме. В този смисъл есето на Дийн не е призив за езикови лупинги, нито пък за самоцелно съживяване на понятия от миналото. Идеята за другарство изисква праксис, който ни помага да развием отношенията, колективите, движенията и борбите си.

КОГО НАРИЧАМЕ ДРУГАР/КА?

За да отговоря на този въпрос, тук ще се фокусирам върху третата глава, „Четири тезиса за другаря“, от *Comrade*. В нея Джоди Дийн най-конкретно и систематично очертава своята теория за това какво е другар/ка.

В първия тезис Дийн се занимава с класическата комунистическа трактовка **за равенството и солидарността на едно утопично бъдеще, които „другар/ка“ извиква в капиталистическото настояще, сама по себе си форма на съпротива и трансформация.** Думата и идентичността на другаря/другарката обозначават отношение между свободни и равни работници, които се противопоставят на изолацията, отчуждението и йерархиите, в които са поставени. Това подсеца за тезата на Фрейре за трансформативната сила на истинската дума и диалога, маркирана в началото на този текст: „[к]огато хората кажат „другар/ка“, те променят света“*. Напомня и за хетеротопията на Фуко: като пространство за утвърждаване на различието, където потисничеството се заменя с частички на утопичен свят.

* стр. 63

*Днес, в един все по-националистически и авторитарен, силно конкурентен свят, неравен и обезличен, свят на антропоцентрично изтощение, е трудно да се възвърнат надеждата, бъдещето и чувството за обща борба, които са били част от по-ранната революционна традиция. Какво тогава е другарството за нас? [...] Другарите са повече от оцелели и повече от съюзници. Те са тези, които са на една и съща страна в борбата за еманципиран, егалитарен свят.**

И все пак, кого наричаме другар/ка? Във втория си тезис Дийн твърди, че **другар може да бъде всеки, но не и който и да е**.

Библейският „ближен“ например не е непременно другар. „В „Обичай ближния, както обичаш себе си“ няма никакъв смисъл“, посочва авторката, тъй като другарите „подчиняват личните си предпочитания и наклонности на политическите си цели“**. Така отношението на другарството не се определя и от кръвната връзка: роднини спорят и се разделят заради политическите си възгледи и стремежи и срещу това трудно може да се възрази. Още по-важно, другарството няма отношение към собствеността и наследството, даже е най-често връзка именно между лишените от собственост, пролетариите, имащи само собствените си тела и връзката помежду си.

Особено значимо според мен в днешния контекст е, че другарството не може да бъде сведено или отнесено до гражданството. В хода на Френската революция употребата на „гражданин“ е първото целенасочено и масово усилие да се установи равенство, като се *унищожат* дори на езиково ниво привилегиите на аристокрацията. Днес да се обърнеш към когото и да е било с „гражданино/ко Х“ би предизвикало най-малкото почуда, но в никакъв случай стремеж за признаване на равни права пред

* стр. 63

** стр. 71

гържавата, тъй като гържавата формално отдавна е признала равенството ви в тези (поне „естествени“) права. Затова над два века социалистически опит назовава с „другар/ка“ отношение, което няма нужда от гържавата, не се опосредява от гържавата; то работи за общество, което ще установи друга гържава или дори ще надмогне познатите ѝ основи.

Значимо за непосредствената практика в средите на политически дейните хора е и разграничението между приятел и другар. Тук, позовавайки се на Аристотел, Дерига и други, Джоди Дийн подчертава, че другарството е политизирането на приятелството (по Дерига), и съответно, че да наречеш някого другар/ка е да разпознаеш нейната/неговата същност отвъд специфичността на конкретната личност и неизбежно да разграничиш или надградиш нуждите на персоналната връзка с нуждите на политическата борба, която ви свързва. Другарите не е задължително да са приятели и приятелите не са задължително другари.

От това разграничение най-добре изпъква третият тезис в книгата – **другарството назовава отношение, а не личност.**

*То отрича спецификата на определена титла [господин, госпожа, гражданин дори], описваща диференциация и йерархия, и я заменя с позитивно настояване за изравняваща еднравност. В същото време другарят изисква решение и очертава разрез. Тъй като другар не е който и да е, да наречеш някого другар означава разделение: „Ти с нас ли си или не?“**

Неизбежно идентичността се изпарява или поне със сигурност става функция на отношението и политическите цели, а не детерминанта и означение на индивида. Досегашните обозна-

* стр. 77

чители от обгръщащата реалност, с които просто се съобразяваме, стават обозначаеми – проблеми, подлежащи на колективно решение и работа.

Накрая, в четвъртия тезис Джоди Дийн защитава, че другарството означава конкретно „заставане на една и съща страна в борбата“ и че подобно настояване е по същество епистемично: **практиката на другарството материализира преданост към определена истина.**

*Като фигура на политическа принадлежност другарят е предан отговор на събитийния разрыв на тълпите и движенията, на егалитарния разряд, избухващ от силата, освободена от преместването на множествата от там, където те не принадлежат, към осъзнаването им като народ и като субект на политиката.**

Необходимата истина, която другарите възприемат чрез отношението помежду им, е тази. В своята ежедневна дейност те материализират превръщането на разединеното, разпръснатото, подчинено и отчуждено множество в народ, субект на политиката. Това е сякаш и по-големият залог на другарството, простиращ се отвъд непосредствената практика на конкретна политическа дейност. В поляризирания свят и още по-конкретно – в национална политика, в която традиционният, дори консервативен инструмент на официалната политика днес (изборите), демонстрира все по-завършено изчерпване и съответно насочва към все разпръснато, подчинено и отчуждено множество, за което е все по-трудно да се нарече народ, другарството посочва път напред, път на свързване, с неизбежния си въпрос: „Готов/а ли си да застанем рамо до рамо?“

* стр. 84

T. A. Z.

THE TEMPORARY AUTONOMOUS ZONE,
ONTOLOGICAL ANARCHY,
POETIC TERRORISM

HAKIM BEY

Из В.А.З.: Временната автономна зона, онтологическа анархия, поетически тероризъм

ОТ ХАКИМ БЕЙ

Уводни думи към хаоса на Хаким Бей

СТАНИМИР ПАНАЙОТОВ

Всеки от нас е мрежа-паяжина: *мрежина*. Човекът е съвършено самодостатъчна в себе си скупщина от мнозина, способна да функционира подобно на едно общество, някаква минимална структура на общителност. Анархизмът на индивида е онтологически кодиран в нея. „Да“ на политиката на освобождаване, „не“ на организирания погром над шизоматрицата, присъща на битието ни – защото самият „аз“ е легион от анархисти.

Свързваме творчеството на Питър Ламбърн Уилсън (20 октомври 1945 г.) , който съвсем наскоро напусна този свят (22 май 2022 г.) и е по-известен на всички като Хаким Бей*,

* Псевдонимът Хаким Бей идва от il-Nakim, т.е. кралят-алхимик. „Бей“ е турска дума за „принц/господар“, но е и препратка към принадлежността на автора към мавърската религиозна идентичност, в неговия случай – участието му в The Moorish Science Temple of America, религиозна организация, основана в началото на 20. век в Балтимор, Мериленд. Членовете на тази организация биват обявявани за „мавърски учени“ – името „Бей“ препраща към тази самоидентификация.

с много повече от една творческа идея. Но за целите на този кратък увод ще кажем само, че централна тема за него – превърнала се в платформа на собствената му слава – е „онтологическата анархия“. Анархията сама по себе си е нещо организирано в сравнение със своя първоизточник – хаоса. Доколкото човекът за Хаким Бей е изразител на онтологическата анархия, самият човек черпи вездесъщия си творческо-анархистки, градивен порив именно от извора на хаоса.

Идеята за онтологическа анархия на Бей идва колкото от близоизточни религиозни източници, толкова и от северноамерикански социални практики: в същността си основната работа на Бей *В.А.З.: Временната автономна зона, онтологическа анархия, поетически тероризъм*, представена в този брой на *дВЕРСИЯ* чрез три подбрани откъса, е транскултурен превод на мистически арабски/мавърски индивидуализъм, който намира широк обществен отзвук и приемственост сред интелектуалци и активисти чрез една изненадваща политика отдолу-нагоре, кореняща се в автентичен ъндърграунд на съзнанието. Абсолютно мистичният персийски опит се сменя в тотално овещеното съзнание на западняшки индивидуализъм на отчуждението, за да кулминира в съблазнително-изненадващия успех на една чиста теория: тази за временната автономна зона.

Първоначално публикувано през 1985 г., есето памфлет *ХАОС* на Хаким Бей добива такава подмолна популярност в парадоксално различаващи се кръгове в Северна Америка, че преиздаването му през 1991 г. под името *В.А.З.: Временната автономна зона, онтологическа анархия, поетически тероризъм* е не по-малко от спонтанна закономерност. Според самия Бей заглавието препраща към „едно подвижно и временно място, свободно от стопанската и обществена намеса на Държавата“. Мировомазан от културния авторитет на

издателство Autonomedia и ключовата за времето си тяхна издателска серия The New Autonomy (издателство, средищно за развитието и идейното учредяване и учленяване на някои от най-важните съвременни социални движения от късния 20. век – от автономисти до алтерглобалисти), памфлетът на Бей се разширява до книга, която към момента на второто си издание през 2003 г. отдавна не е просто „книга“, а културно-исторически крайъгълен камък на и артефакт за това, което разбираме под автономни движения, кръгове, кръжоци, клубове, накратко – идеята за самоорганизация, кристализирала до манифест.

Подбраните тук откъси представят три ключови рефлексии на автора относно ролята на изкуството (както то се отнася към идеята за „поетически тероризъм“), историческата важност на пиратите като протосоциална форма на самоорганизация, и пророческото място на ранния интернет (както последните две се отнасят едновременно до идеите за „онтологическа анархия“ и „временна автономна зона“). Три теми, на които Бей придава мистично-митична осанка там, където тя липсва (или пък е отнета) – и която отнема там, където е в повече (в случая – при изкуството). И в трите случая Бей настоява, че разглежданите явления са или трябва да бъдат епитоми на онтологическата анархия. И докато изкуството и художествената продукция са се свили до ядрото на възприетата си изкуствена импотентност, то не това е случаят с историята на пиратите и с интернет: и в двата случая той ги разглежда и предлага като места на съпротива, но и на радикален произход на самоорганизация и дори пожелана самодостатъчност, с пълното пророческо съзнание доколкото тези „места“ на съпротивата още в зората си са изпълнени с мрака на колонизацията.

Редно е да се каже, че авторът се оказва прав поне що се отнася до ролята на интернет и неговата историческа важност за формите на социална самоорганизация: и през 1985, и през 1991 г. интернет вече е неумолимо ускоряваща се историческа сила, която променя онтологията на деня радикално, из основи, до корена на битието и ежедневието ни и се превръща в невъобразимо място на свобода. Тъй като авторът прозирава твърде рано пробойните на властта в ранния интернет, той веднагически въвежда двояката терминология Мрежа/Паяжина и я изпълва с оперативен смисъл така, че автономията да може да бъде защитена. Бей живя достатъчно дълго, за да види заедно с теоретиците на киберпространството от неговото поколение как пиратската утопия на интернет се превръща в корпоративна империалистическа дистопия. При все това в същността си Бей е един статичен пират-мечтател: „Мечтаех си за това [ВАЗ] (внезапно си спомням, сякаш буквално е било сън) – и тя придоби опиянителна реалност и се просмука в живота ми – в определени Временни Автономни Зони – в „невъзможни“ време и място... цялата ми теория се основава на тази мимолетна хрумка“.*

Нищо не изразява по-добре тази изосновна радикалност от идеята за временна автономна зона (ВАЗ). За Бей ВАЗ е нещо като идея, която етически трябва да спре да бъде такава в момента на изказването си: тя трябва да се доказва, докато се показва като действителна тук и сега. Оттук идва и квалификацията „временна“: автономната зона в крайна сметка е произведена от онтоанархическия енергиен възел, който личността представлява, възможна само във взаимодействието си с други в експанзивната романтика на

* Hakim Bey, (1999). *Obsessive Love*. Hermetic Librar, извлечено от <https://bit.ly/3EsVdBQ> (8.11.2022)

автономията. Но автономията е „зона“ и точно защото зоната е незащитима спрямо вечността в чисто политическия смисъл на думата „зона“, докато автономията е в някакъв смисъл свещена. ВАЗ е вероятно постоянно временна тогава, когато от идея и проект живее в действителността, но нищо от тази парадоксалност не ѝ пречи да бъде една от най-важните – при това осъществени – идеи на радикално-политически социални движения.

За радост на много от нас, идеите на Хаким Бей не остават сведени до (нищо пък са мислени като) използваеми само сред строго анархистки кръгове, тъй като за Бей „анархия“ изначално не е контраофанзивно понятие и не описва „движение“, а нещо от сърцевината на *самото съществуване*. Но е много важно да признаем, че именно от анархистки политически подбуди Бей създава схващането си за ВАЗ като пряко производно на онтологическата анархия. Отново, това не е нечий анархизъм, а ничий, мистично-онтологичен такъв – и в корена си е непознаваем вид анархизъм. Критиките към анархизма на Бей като „лайфстайл анархизъм“, сиреч вулгарно изражение на либерален методологически индивидуализъм, от страна на Мъри Букчин* със сигурност са валидни само до толкова, доколкото те или не приемат, или направо отхвърлят мистическия произход на ВАЗ.

С или без суфи мистиката на понятието, практиката на ВАЗ по цял свят донякъде демистифицира онтологическата анархия и не остава никакво съмнение: индивидът е просто семето на радикалния анархистки терор на битието върху общото в най-добронамерения възможен смисъл, чийто произход е самият хаос. Мистическото сплотяване на хаоса и

* Bookchin, M. (1995). *Social Anarchism or Lifestyle Anarchism: An Unbridgeable Chasm*. Chico, California: AK Press, 20-26.

колективното желание за преобразуване на обществото в идеята и практиките на ВАЗ безспорно правят тази книга едно от най-важните произведения за и вдъхновители на самоорганизиращи се активистки движения по цял свят, на художествени кръгове и т.н. Дали обаче тази книга манифест въобще е мислена като социален манифест, намерил своя бурен живот из социалните движения в края на XX и началото на XXI век, никак не е сигурно: примитивният дух на хаоса дебне над обществото в думите на Бей подобно племенна прокоба.

Преводът е направен по второто издание на: Hakim Bey, *T.A.Z.: The Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism* (Brooklyn, New York: Autonomedia, 2003), 11-13, 95-97, 106-114.

Първоначалният текст на Хаким Бей е памфлет, публикуван като: *CHAOS. The Broadsheets of Ontological Anarchism* (Weehawken, New Jersey: Grim Reaper Books, 1985). Последва още едно преиздание от същото издателство, като следващото е пиратско такова на Verlag Golem (Providence, Rhode Island, 1990), на свой ред изпиратствано и разпространявано от We Press (Santa Cruz, California, 1990). Една от ключовите причини памфлетът ХАОС да достигне сравнително бързо статуса си на ключов текст в американския ъндърграунд и особено сред набиращия популярност автономизъм (а това на свой ред се случва благодарение и на списанието *Semiotext(e)*, на което Бей е сътрудник) е изричното желание на автора, документирано в памфлета, той да бъде разпространяван пиратски, носейки клеймото anti-copyright. Текстовете от последващата книга *T.A.Z* впоследствие са изпълнявани в Jack Kerouac School of Disembodied Poetics в Boulder, както и по WBAI-FM в Ню Йорк Сити през 1990 г. Първото издание

на книгата *T.A.Z.: The Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism* (New York: Autonomedia, 1991) е реално преработено разширено издание на памфлета ХАОС от 1985 г., добавящо към себе си редица текстове, родили се от практиките и опитните въдъхновения на ВАЗ. Към 1991 г. текстът на Бей е влиятелен до степен, до която легендарният електронен музикант Бил Ласуел записва албум заедно с него, и е издаден от собствения му лейбъл *Axiom* на касета и компакт диск. Можете да го чуете заедно с гласа на Бей на адрес: <https://billlaswell.bandcamp.com/album/t-a-z>.

ХУДОЖЕСТВЕН САБОТАЖ

Художественият Саботаж се стреми да бъде напълно образцов, но в същото време си запазва един елемент на потайност – не пропаганда, а естетически шок – плашещо прямо, но също и недоловимо отклоняващо се – действие-както-метафора.

Художественият Саботаж е тъмната страна на Поетическия Тероризъм – творенето-чрез-разруха, – но той не може да обслужва никоя партия, нито никакъв нихилизъм, нито дори самото изкуство. Точно както пропъждането на илюзията подсилва съзнанието, така и сригът на естетическото унижение подслажда атмосферата в света на дискурса, на Другия. Художественият Саботаж служи само на съзнанието, внимателността, будността.

Х-С преминава отвъд параноята, отвъд деконструкцията – най-крайната критика – физическа атака на отвратителното изкуство – естетически гжихад. И най-малката следа на гребнава себичност или дори на личен вкус ограбва неговата чистота и покрварява силата му. Х-С никога не може да търси власт – само я *освобождава*.

Отделните произведения на изкуството (дори и най-лошите) са напълно неудачни – Х-С цели да навреди на институциите, които използват изкуството, за да понижат съзнателността и да печелят, посредством заблуда. Този или онзи поет или художник не може да бъде укоряван в липса на проникновение – ала злотворните Идеи могат да бъдат покосени чрез артефактите, които пораждаат. MUZAK-ът* е създаден, за да хипнотизира и контролира – неговият механизъм може да бъде смазан.

Публично горене на книги – защо аграрите и митничарите трябва да монополизират това оръжие? Романи за обсебени от демони деца; списъкът на бестселъри на *New York Times*; феминистки трактати срещу порнографията; учебници (особено от обществознанието, цивилистиката, здравеопазването); купчини *New York Post*, *Village Voice* и други издания от супермаркетите; справочници на Х-тиянски издателства; няколко романа на Арлекин – празнична атмосфера, бутилки вино и джойнтове се въртят в един бистър есенен следобед.

Изхвърлянето на пари пред Фондовата борса бе доста приличен Поетически Тероризъм – ала да се унищожат парите щеше да бъде добър Художествен Саботаж. Да се превземат ТВ-предавателите и да се излъчат няколко минути подстрекателско хаос изкуство** би било подвиг на ПП*** – ала едно-

* Терминът muzak обозначава музикалния стил „асансьорна музика“, която се използва като фон в делови пространства като магазини, хотели и т.н. Самият термин произтича от компания, произвеждаща подобна музика и е комбинация от думите „музика“ и „кодък“. – Бел. ред.

** *Chaote* (*Kay-ote*, *Kaote*) – практика на т.нар. магия на хаоса, или *chaos magick*, свързвана с имената на Питър Карол и Остин Осман Спър. Изписва се с допълнителното „k“, за да се отбележи отличителната традиция на западната магия, но и за да се разграничи от традицията на Златната зора на Алистър Кроули. – бел. прев.

*** ПП – съкращение на „пиратско (телевизионно) предаване“, от PT – Pirate Transmission. – бел. прев.

то взривяване на предавателната кула би било съвършено достатъчен Художествен Саботаж.

Ако определени галерии и музеи заслужават по някоя и друга тухла през прозорците си – не разруха, а сътресение на самодоволството – то тогава какво да правим с БАНКИТЕ? Галериите превръщат красотата в стока, но банките видоизменят Въображението в изпразнения и дълг. Дали светът не би се сдобил с повече красота чрез всяка една банка, която може да бъде накарана да трепери... или да се срути? Но как? Художественият саботаж вероятно трябва да остане встрани от политиката (тя е така отегчителна) – но не и от банките.

Не шествай – вандализирай. Не протестирай – обезобразявай. Когато грозотата, лошият дизайн и глупавите излишества ти биват налагани, стани лудит, запрати обувката си връз творбите, отмъсти си. Смачкай символите на Империята в името не на друго, а на копнежа на сърцето за изящество.

ПИРАТСКИ УТОПИИ

Мореплавателите и корсарите на 18. век създали една „информационна мрежа“, обхващаща земното кълбо: примитивна и отгадена главно на злокобни дела, при все това мрежата функционирала удивително. Из мрежата били разпилени острови, отдалечени убежища, където корабите да могат да се запасяват с вода и да зареждат провизии – плячка, заменяна за луксозни вещи и стоки от първа необходимост. Някои от тези острови издържали „целели общности“, цели мини-общества, съзнателно живеещи извън закона и убедени да продължават така, пък дори и само за един кратък, но веселяшки живот.

Преди няколко години презледах множество вторична литература относно пиратството, надявайки се да открия

изследване на тези анклави, но изглеждаше сякаш нито един историк все още не ги е намерил достойни за анализ. (Уилям Бъроуз е споменава дал темата, както и британският анархист Лари Лоу на стари години, но не е било проведено нито едно систематично изследване.) Аз се уединих в първичните източници и изградих моя собствена теория, някои аспекти на която ще бъдат обсъдени в това есе. Нарекох обиталищата „Пиратски утопии“.

Наскоро Брус Стърлинг, един от водещите изразители на киберпънк научната фантастика, публикува роман за близкото бъдеще, основаващ се на допускането, че упадъкът на политическите системи ще доведе до едно децентрализирано процъфтяване на жизнени експерименти: гигантски корпорации, притежавани от работниците, независими анклави, посветени на „пиратството на данни“, зелени-социал-геомократически анклави, анклави на нулевия труд*, анархистки освободени зони и т.н. Икономията на информацията, която поддържа това разнообразие, се нарича Мрежата; анклавите (и заглавието на книгата) са *Острови в Мрежата*.

Средновековните Покушители основали една „Държава“, състояща се от мрежа отдалечени планински долини и крепости, делени от хиляди километри, стратегически неуязвими от нашествие, свързани чрез информационен поток от тайни агенти, във война с всички правителства и посветени единствено на знанието. Модерната технология, която кул-

* *Zero work enclaves* – от *zero work*: нулев труд, нулева степен на труд и/или работно време. Термин, навлязъл в употреба през 1970-те години. Има за цел да опише прекъсването на връзката между трудовото възнаграждение (наниците) и производителността. Идеята за нулев труд е доразвита основно от Боб Блек през 1980 г., а през 1985 г. се появява памфлетът му *The Abolition of Work*. Памфлетът от своя страна е публикуван през 1986 г. като книга, т.е. година след излизането на памфлета на Хаким Бей ХАОС. Блек и Бей са близки сподвижници. – бел. прев.

минира в шпионския сателит, прави от този вид *автономия* романтична мечта. Няма вече пиратски острови! В бъдещето същата технология – освободена от всякакъв политически контрол – може да направи възможен един цял свят от *автономни зони*. Но засега понятието си остава точно научна фантастика – чиста спекулация.

Ние ли сме ония живеещи в настоящето хора, обречени никога да не вкусим автономията, никога да не застанем и за момент на парче земя, управлявано само от свобода? Дали сме сведени я до носталгия по миналото, я до носталгия по бъдещето? Трябва ли да чакаме, докато целият свят се освободи от политически контрол преди дори един от нас да може да твърди, че познава свободата? Логиката и емоцията се съюзяват, за да осъдят подобно предположение. Разумът повелява човек да не може да води борба за това, което не познава; а пък сърцето негодува срещу една вселена, която е тъй жестока, че да стовари подобни несправедливости единствено върз *нашето* поколение.

Да се каже „Аз няма да бъда свободен, докато всички хора (или всички съзнателни същества) не са свободни“ означава само да потънем в един вид ступор-нирвана, да абдикираме от нашата човешкост, да определим себе си като загубеняци.

Аз вярвам, че чрез екстраполиране на истории за „островите в мрежата“ от миналото и от бъдещето ние можем да съберем свидетелства, които да докажат, че определен вид „свободен анклав“ не само е нужен в наше време, но и също, че съществува. Всичките ми изследвания и размишления изкристализираха покрай понятието за **ВРЕМЕННАТА АВТОНОМНА ЗОНА** (от тук нататък съкратено на **ВАЗ**). Въпреки синтезиращата ѝ сила за собствената ми мисъл обаче аз не възнамерявам **ВАЗ** да се взема за нещо повече от *есе* („опит“), подсказка, една почти поетична хрумка. Въпреки кресльовския

ентузиазъм на езика ми от време на време, аз не се опитвам да изградя политическа догма. Всъщност аз доброволно съм се въздържал от определяне на ВАЗ – кръжа около темата, изстрелвайки изследователски лъчи. В крайна сметка ВАЗ почти се обяснява сама. Ако фразата влезе в обръщение, то тя ще се разбира без трудности... ще се разбира в действие.

МРЕЖАТА И ПАЯЖИНАТА*

Следващият фактор, допринасящ към ВАЗ, е толкова всеоткровен и смътен, че се нуждае от цял раздел сам за себе си.

Говорехме за *Мрежата*, която може да се определи като целостта от всяка информация и комуникационен трансфер. Някои от тези трансфери са привилегировани и ограничени до различни елити, което придава на *Мрежата* йерархичен аспект. Други дейности пък са отворени за всички – така че *Мрежата* притежава и един хоризонтален и нейерархичен аспект. Достъпът до данните на военните и на разузнаването е ограничен, както и до банкирането и валутната информация и подобните им. Но в най-голяма степен телефонът, пощенската система, банките за публични данни и т.н. са достъпни за всички и никой. Така в *Мрежата* е започнала да се надига един призрачен вид *контра-Мрежа*, която ние ще наричаме Паяжината (тъй, сякаш Мрежата е риболовна мрежа, а Паяжината – паякова мрежа, изплетена през пролукуите и начупените процепи на Мрежата). Като цяло ще използваме термина *Паяжина*, за да посочваме изменчивата хоризонтална структура на инфообмена, нейерархичната мрежа, а ще запазим термина *контра-Мрежа*,

* В оригинала: The Net and the Web. – бел. прев.

за да указваме към потайната, нелегална и бунтовническа употреба на Паяжината, в това число и пиратството на данни днес и други форми на изсмукване на самата Мрежа. Всички те – Мрежата, Паяжината и контра-Мрежата – са части от един и същ цялостен комплекс-модел – те се развиват едни в други при неизброимо много случаи. Термините не са предназначени да определят полета, а да подсказват склонности.

(Отклонение: преди да осъдите Паяжината или контра-Мрежата за нейния „паразитизъм“, който никога не може да бъде истински революционна сила, започнете се от какво се състои „производството“ в Епохата на Симулацията. Що е то „производителна класа“? Вероятно ще бъдете принудени да признаете, че тези термини сякаш са изгубили значението си. Във всеки случай отговорите на подобни въпроси са толкова сложни, че ВАЗ е склонна да ги пренебрегне изцяло и просто избира това, което може да употреби. „Културата е нашата природа“ – а ние пък сме крадливите свраки, или ловецът/събирачите на света на Комуникационните Технологии.)

Днешните форми на неофициалната Паяжина са, може да се предположи, все още доста примитивни: маргиналните мрежи на фензинове, ББС мрежи*, пиратски софтуер, хакване, кражбо-телефония, частично влияние в печатните медии и радиото, почти никакво в другите големи медии – никакви ТВ програми, никакви сателити, никакви фибер-оптични системи, никакви кабели и т.н., и т.н. Само че самата Мрежа

* ББС мрежи – от мрежи на Бюлетинови бордови системи (*Bulletin Board System Networks*). Тези мрежи са една от първите потребителски системи за обмен на данни от края на 1970-те години, първоначално ползвани през телефонни линии, обикновено като хоби, в малък териториален обсег. ББС мрежите са на практика предшественик на интернет и социалните системи и форуми на днешната мрежа. – бел. прев.

представлява модел на изменение/разгръщане на отношенията между субекти („потребители“) и обекти („данни“). Природата на тези отношения е изчерпателно изследвана от Маклуън до Вирилио. Би отнело страници и страници наред, за да се „докаже“ онова, което към ден-дневен „се знае от всички“. Вместо да предъвквам всичко това, мен ме интересува да питам как тези разгръщащи се отношения предлагат начини на осъществяване за ВАЗ.

ВАЗ има временно, но актуално място [location] във времето и пространството. Но очевидно тя също трябва да има „място“ и в *Паяжината*, а това място е от различен вид, не същинско, а виртуално, не непосредствено, а мигновено. Паяжината не само осигурява логистична поддръжка на ВАЗ, а освен това ѝ помага да просъществува; грубо казано, може да се твърди, че ВАЗ „съществува“ в информационното пространство, както и в „реалния свят“. Паяжината може да съгъства голямо количество време, като данни, в едно безкрайно малко количество „пространство“. Ние отбелязахме, че ВАЗ – понеже е временна – по необходимост трябва да е лишена от някои от предимствата на една свобода, която претърпява *времетраене* и едно повече или по-малко фиксирано *вместилище* [locale]. Но Паяжината може да предостави един вид заместител за част от това времетраене и местилище – тя може *да изпълва/да информира* [to inform] ВАЗ от момента на нейното зачатие с необятни количества съгъстени време и пространство, които са били „пречистени“ под формата на данни.

В този момент от еволюцията на Паяжината, а и като се имат предвид нашите искания за [общуване] „лице-в-лице“ и спрямо сетивното, ние трябва да разглеждаме Паяжината главно като система за взаимопомощ, способна да пренася информация от една ВАЗ към друга, да защитава ВАЗ, да я представя като „невидима“ или да си показва зъбите, според

както ситуацията може да изисква. Но и нещо повече: ако ВАЗ е номадски лагер, то тогава Паяжината помага да се дават епиките, песните, родословията и легендите на племето; тя осигурява тайните маршрути на кервана и нашественическите просеки, които съставляват поточността на племенната икономика; тя дори *съдържа* част от самите пътища, които те ще следват, част от самите сънища, които те ще изживеят като знаци и поличби.

За своето съществуване Паяжината не зависи от никаква компютърна технология. Чрез разпространение от уста на уста, по поща, чрез маргиналните мрежи на фензинове, „телефонни дървета“ и подобните им – те вече са достатъчни, за да изградят една информационна мрежина*. Основното не се състои в търговската марка или в степенята на намесената техника, а в отвореността или хоризонталността на структурата. При все това цялата представа за Мрежата *предпоставя* употребата на компютри. Във въображението на научната фантастика Мрежата е насочена към положението на киберпространството (както при *Трон* или *Невромантик***) и псевдотелепатията на „виртуалната реалност“. Като почитател на киберпънка не ми остава друго, освен да си представя как „хакването на реалността“ играе главна роля в създаването на ВАЗ-они. Подобно на Гибсън и Стърлинг аз предполагам, че официалната Мрежа никога няма да успее да спре Паяжината или контра-Мрежата – предполагам, че пиратството на данни, неразрешените предавания и свободният поток информация никога не могат да бъдат замразени. (Всъщност теорията на

* В оригинала – *webwork*. Бей очевидно използва думата *webwork* като производна на думата *network*. Оттук и неологизмът мрежина (производен на паяжина). Това преводаческо решение, следва да се отбележи, не съдържа в себе си думата *work*. – бел. прев.

** Романи на Уилям Гибсън. – бел. прев.

хаоса – така, както аз я разбирам – *предрича*, че всяка една универсална система за Контрол е невъзможна.)

Оставяйки настрана всяка проста спекулация за бъдещето обаче, ние трябва да се изправим пред един много сериозен въпрос относно Паяжината и придружаващите я технологии. Повече от всичко ВАЗ желае да избегне *опосредяването*, да изпита съществуването си като *непосредствено*. Самата същност на начинанието се състои в „гръд о гръдта“, както казват суфите, или в лице-в-лице. Но, НО: самата същност на Паяжината е опосредяване. Тук Машините са нашите посланици: плътта е без значение, освен като терминал, с всички злокобни конотации на термина*.

ВАЗ вероятно може най-добре да открие свое собствено пространство, като си даде сметка за две привидно противоречащи си отношения спрямо високите технологии и нейната апотеоза – Мрежата: (1) това, което бихме могли да наречем *Fifth Estate***/Нео-Палеолитската Пост-Симу[ляционистка] Ултра-Зелена позиция, която изгражда себе си като лудитски аргумент срещу опосредяването и срещу Мрежата; и (2) киберпънк-утопистите, футуро-либертарианците, Хакерите на Реалността и техните съюзници, които виждат Мрежата като стъпка напред в еволюцията и които предполагат, че всички възможни вредни ефекти на опосредяването могат да бъдат преодоляни – поне щом веднъж сме освободили средствата за производство.

* „Злокобните конотации“ на термина идват от значенията на terminal като съществително – устройство за установяване на връзка с компютър и други съобщителни системи, но и от смисъла на прилагателното terminal като нещо смъртоносно (например terminal illness на английски означава смъртоносна болест). – бел. прев.

** *Fifth Estate* – американско анархистко списание, излизащо от 1965 г. насам. – бел. прев.

ВАЗ си подхожда с хакерите, понеже тя иска да просъществува – отчасти – посредством Мрежата, дори посредством опосредяването на Мрежата. Но тя също си подхожда и със Зелените, понеже запазва една напрегната себеосъзнатост като *тяло* и изпитва отвращение единствено към *КиберГносиса*, към опита да се надмогне тялото посредством мигновеност и симулация. ВАЗ е склонна да разглежда дихотомията Технология/анти-Технология като подвеждаща, подобно на повечето дихотомии, при които привидните противоположности се оказват фалшификации или дори халюцинации, причинени от семантика. Това е начин да се каже, че ВАЗ иска да живее в този свят, не в идеята за друг свят, някакъв визионерски свят, роден от фалшиво (*изцяло* зелено ИЛИ *изцяло* металическо) единение, което в крайна сметка може единствено да представлява още напразни обещания (или както казва Алиса: „Сладко вчера или сладко утре, но никога сладко днес“).

ВАЗ е „утопична“ в смисъл, че предвижда едно *напрягане* на всекидневието или както биха казали сюрреалистите, проникването на Удивителното в живота. Но тя не може да бъде утопична в актуалния смисъл на думата, *никъде*, или да е Място-Не-Място. *ВАЗ е някъде*. Тя лежи в пресичането на множество сили, подобно на някакво езическо целително място на кръстопътя на мистериозни гравирани линии, видими за познавача в привидно несвързани парчета терен, пейзаж, въздушни потоци, вода, животни. Само че сега тези линии не са изцяло врязани във времето и пространството. Някои от тях съществуват само „вътре в“ Паяжината, макар да се пресичат и с реални времена и места. Вероятно някои от линиите са „не-обичайни“ в смисъл, че не съществува никакво условие за околичествяването им. Тези линии могат да бъдат по-добре изследвани в светлината на науката за хаоса, отколкото в социологията, статистиката, икономиката и т.н.

Моделите на сила, чрез които ВАЗ възниква имат нещо общо с онези хаотични „Странни Притегатели“, които съществуват, тъй да се каже, *между* измеренията.

Посредством своята природа ВАЗ улавя всяко възможно средство, за да се осъществи – тя ще се появи на бял свят било в пещера или в Космически град L-5*, но преди всичко, ще живее сега, колкото се може по-скоро, под колкото и да е подозрителна или разнебитена форма, спонтанно, без да зачита идеология или дори антиидеология. Тя ще използва компютъра, защото компютрите съществуват, но тя също ще използва силите, които са дотолкова изосновно несвързани с отчуждението или симулацията, че за ВАЗ обезпечават един определен *психически палеолитизъм*, един изконно-шамански дух, който ще „зарази“ дори самата Мрежа (истинското значение на киберпънка, както аз го разбирам). Понеже ВАЗ е едно напъгане, излишък, ексцес, потлач**, живот, пряхос-

* Космически град L-5 (L-5 Space City) е предложен през 1970-те години модел за космическа колония на хората в космоса, разработен от Джерард К. О'Нийл, по идеите на който по-късно през 1980-те се създава популярното L-5 Общество. То си поставя за цел разработването на модела и защитата на космическото пространство от човешката колонизация чрез модела на собствеността. Името L-5 идва от понятието в космическата механика „точки на Лагранж“, или libration points (точки на колебание). Теоретично, между точки L-4 и L-5 (местоположения на големи ротационни космически ареали) се появява стабилно гравитационно равновесие, съпътстващо траекторията на земната орбита, където съответният обект (град) ще се намира в сравнително застинало положение между две големи космически тела (земята и луната) в близост до земната орбита. L-5 Space City е възможен именно на границата между точки L-4 и L-5, тъй като може да остане там за неограничено време, без да се налага да се изразходват никакви ресурси като горива или енергия. – бел. прев.

** Потлач е традиционен обред на коренното население на Северна Америка, при който ценности и скъпоценно имущество бива раздавано или унищожено с цел демонстрация на богатството или силата на вожда. Чрез потлач въпросните народи регулират вътрешните взаимоотношения в общността,

ващ се повече в живеене, а не в просто *оцеляване* (този разсополивен лозунг на 1980-те години), тя не може да се определя било от Технология, било от анти-Технология. Тя противоречи на себе си подобно на един истински гонител на прогонените, понеже тя самата желае да я има – на всяка цена в ущърб на „съвършенството“ – до неподвижността на края.

При Множеството на Манделброт и компютърно-графичното му приложение наблюдаваме – в една фрактална вселена – карти, които са вписани и на практика скрити в карти в карти и т.н., до пределите на изчислителната сила. За какво служи тя, тази карта, която в някакъв смисъл е в отношение 1:1 с фракталното измерение? Какво може да се прави с нея, освен да се възхищаваме на психеделичната ѝ елегантност?

Ако можехме да си представим една *карта на информацията* – картографска проекция на Мрежата и нейната цялостност, – ние щяхме да включим в нея характеристиките на хаоса, които вече са започнали да се появяват, например, в операциите на сложната паралелна обработка на данни, телекомуникациите, трансферите на електронни „пари“, вирусите, партизанското хакване и т.н.

Всяко от тези „полета“ на хаоса би могло да се представи чрез топографии, подобни на множеството на Менделброт така, че „полуостровите“ да са вписани или скрити в картата – така, че да изглежда, сякаш „изчезват“. Това „писане“ – части от което изчезват, части от което се самозаличават – представя самия процес, чрез който с Мрежата вече е извършен компромис – непълна според собственото ѝ виждане, в крайна сметка – не-Контролируема. С други думи М-мно-

както и се засилва връзката между хората и свръхестественния свят. Потлачът често включва музика, танци, песни, разкази, речи и често шеги и игри. Отдаването на уважение на свръхестественното и рецитирането на разкази е централна част от потлач. – бел. прев.

жеството, или нещо подобно нему, би могло да се окаже полезно за „разчертаването“ (във всички смисли на думата*) на възникването на контра-Мрежата като хаотичен процес, „творческа еволюция“ по термина на Пригожин. Ако не друго, то М-множеството служи като *метафора* за „картографиране“ интерфейса на ВАЗ с Мрежата като *изчезване на информацията*. Всяка „катастрофа“ в Мрежата е властови възел за Паяжината, контра-Мрежата. Мрежата ще бъде повредена чрез хаос, докато Паяжината може да вирее върху него.

Било чрез просто пиратство на данни или инак, чрез един по-комплексен развой на действително съгласуване с хаоса, хакерът на Паяжината, кибернетикът на ВАЗ, ще намерят начини да се възползват от пертурбации, сблъсъци и аварии в Мрежата (начини да се създаде информация от „ентропия“). Като брикълор, мършояд на късчета информация, контра-бандист, изнудвач, може би дори кибертерорист, хакерът на ВАЗ ще работи за еволюцията на потайни фрактални връзки. Тези връзки и *различната* информация, която протича из тях и помежду им, ще формират „властови отходи“ за про-съществуването на самата ВАЗ – както ако ще се краде електричество от енергийния монопол, за да се пусне осветлението в изоставена къща на незаконни обитатели.

Следователно, за да произвежда ситуации, благоприятстващи ВАЗ, Паяжината ще паразитира върху Мрежата – но ние можем да разглеждаме тази стратегия само като опит да се изляят основите на строежа на една алтернативна и автономна Мрежа, „свободна“ и вече не паразитна, която ще служи като основата на едно „ново общество, пораждащо се от черупката на старото“. Контра-Мрежата и ВАЗ могат

* В оригинала – plotting. Други значения – сплетничене, граматизиране, но и картографиране, регистриране на участъци земя в карта при кадастрови дейности. – бел. прев.

да се разглеждат, практически казано, като цели сами по себе си – но на теория могат да се разглеждат и като форми на борба за една различна реалност.

Казвайки това, ние все още трябва да допуснем някои опасения относно компютрите, някои все още неотговорени въпроси, особено относно Персоналния Компютър [ПК].

Историята на компютърните мрежи, ББС мрежите и различни други експерименти в електро-демократията в по-голямата си част до днес са истории на *хобизма*. Мнозина анархисти и либертарианци дълбоко вярват в ПК като оръжие за освобождение и самоосвобождение – но без реални победи за показ, без осезаема свобода.

Малко ме интересува някаква си хипотетична назряваща предприемаческа класа на самонаели се обработвачи на данни/гуми, която скоро ще бъде способна да изнася една необятна занаятчийска индустрия на поръчкови тъпанарщини на парче за различни корпорации и бюрокрации. Нещо повече, няма нужда да имаш свръхестествени способности, за да предвидиш, че тази „класа“ ще развие своя *низна класа* – един вид лумпен-юпитариат: домакини, примерно, които ще носят на семействата си „втори доход“ като обръщат домовете си на електронни цехове, малки Трудо-тирании, където „шефът“ е компютърна мрежа.

Също така не се впечатлявам от вида информация и услуги, предлагани от съвременните „радикални“ мрежи. Някъде там се твърди, че съществува една „икономика на информацията“. Може и да е така; но инфото, изтъргувано през „алтернативните“ ББС мрежи, изглежда, се състои изцяло от бърборене и техно-брътвеж. Икономика ли е това? Или просто развлечение за ентусиасти? ОК, ПК-тата са създали поредната „печатна революция“ – ОК, развиват се маргинални мрежини – ОК, днес вече мога да проведа шест телефонни

разговора едновременно. Но какво е променило това в моя обикновен живот?

Честно казано, притежавал съм вече достатъчно данни, които да обогатят възприятията ми, било то чрез книги, филми, телевизия, театър, телефони, Щатските пощенски служби, изменени състояния на съзнанието и т.н. Наистина ли ми е нужен ПК, за да се сдобия с още повече такива данни? Предлагате ми *тайна* информация? Ами... може би съм изкушен – но аз все още искам *удивителни* тайни, не просто невключените в указателя телефонни номера или любопитни факти за ченгета и политици. Преди всичко искам компютрите да ми предоставят информация, свързана с *истински блага* – „добрите неща в живота“, както се казва в Преамбюла [към Конституцията] на Промислените работници на света. И тук, понеже обвинявам хакерите и ББС-ерите в гразнеща интелектуална неяснота, аз самият трябва да сляза от бароковите облаци на Теорията & Критиката и да обясня какво имам предвид под „истински блага“.

Да кажем, че и поради политически, и поради лични причини желая добра храна, по-добра от тази, която мога да си набавя при Капитализма – незамърсена храна, все още благословена със силни и природни аромати. За да усложним сюжета, представете си, че храната, за която копнея, е нелегална – неквасено мляко може би или превъзходния кубински плод *малей*, който не може да бъде пресен в Щатите, понеже семейството му е халюциногенно (или поне така ми казват). Аз не съм фермер. Да се престорим, че съм вносител на редки парфюми и афродизиаки и да понапрегнем сценката като допуснем, че по-голямата част от стоката ми също е нелегална. Или може би пък искам само да разменям текстообработващи услуги за органични репи, но отказвам да отчета транзакцията пред НАП (както се изисква по закон, вярвате или не). Или

може би искам да срещна други човешки същества за консенсуални, но нелегални деяния на взаимно удоволствие (това всъщност е било опитвано, но всички хард-секс ББС мрежи бяха разбити – и каква е ползата от едно *зле охранявано* метро?). Накратко, приемерте, че ми е писнало от проста информация, от призрака в машината. Според вас компютрите вече трябва да са съвсем способни да улесняват желанията ми за храна, наркотици, секс, укриване на данъци. Та какъв е проблемът? Защо това не се случва?

ВАЗ се е случила, случва се и ще се случва с или без компютъра. Но за да може ВАЗ да достигне пълния си потенциал, тя трябва да стане в по-малка степен въпрос на спонтанно възпламеняване и в по-голяма степен въпрос на „острови в Мрежата“. Мрежата, или по-скоро контра-Мрежата, поема обещанието за един неделим аспект на ВАЗ, допълнение, което ще умножи своя потенциал, един „квантов скок“ (странно как този израз го е сподобило да значи *голям* скок) по сложност и значимост. Сега ВАЗ трябва да съществува в един свят на чисто пространство, света на сетивата. Гранична, дори мимолетна, ВАЗ-оната трябва да комбинира информация и желание, за да завърши своето приключение (своето „случване“), за да изпълни себе си до пределите на своята съдба, да насити себе си със своето собствено превращение.

Вероятно Нео-Палеолитната Школа е права, когато твърди, че всички форми на отчуждение и опосредяване трябва да бъдат унищожени или изоставени, преди целите ни да бъдат осъществени – или може би истинската анархия ще бъде реализирана само в Космоса, както отстояват някои футуролибертарианци. Но ВАЗ не се занимава твърде много с „беше“ или „ще бъде“. ВАЗ се интересува от резултати, от успешни набези върз реалността на единодушието, пробици в един по-напрегнат и по-изобилен живот. Ако компютърът не

може да се използва в този проект, тогава компютърът ще трябва да бъде преодолян. Моята интуиция обаче подсказва, че контра-Мрежата вече просъществува, може би вече съществува – но не мога да го докажа. Аз базирах теорията за ВАЗ до голяма степен на тази интуиция. Разбира се, Паяжината също включва некомпютризирани мрежи на обмен като самиздата, черния пазар и т.н. – но пълният потенциал на нейерархичното информационно мрежуване, логично, води до компютъра като средството *par excellence*. Сега аз чакам хакерите да докажат, че съм прав, че интуицията ми е точна. Къде са ми репите?

*Превод от английски:
Станимир Панайотов*

Диверсиите на dBEPСИЯ

Накрая, време е и dBEPСИЯ да сподели своя опит и рефлексия. Този текст щеше да липсва, ако не беше внезапното ни осъзнаване, че дотолкова се бяхме вживели в ролята на съставители и редактори, че за малко да пропуснем собствения ни принос по темата. Не е лесно да си едновременно и субект, и обект, но тъкмо това е намерението на този заключителен текст.

За седем години в периодичните ни издания участие са взели над сто автори, преводачи, фотографи и дизайнери от България и света, сред които 15 са (били) дейна част от колектива, а 11 други са (били) съставители и редактори на броеве и сборници. Провели сме като домакини и организатори над 30 различни дискусии, фондонабиращи акции, представяне на издания, петиции, партита и други. Тоест все нещичко умеем да организираме и е честно, и надяваме се полезно, да споделим и от свое име.

За целта зададохме три въпроса на настоящи и бивши членове на колектива: 1). Как гледаме на собствения ни опит до

момента? 2). Какво е мястото ни в определено политическо поле? 3). Как се е променило това поле през нашия поглед? В следващите страници смесваме отговорите на тези въпроси с малко редакторска интерпретация. Започваме отзад напред, но преди това – доколкото не всички читатели са наясно с перспективата ни – едно по-голямо уточнение:

ЗА КОГО ГОВОРИМ?

Този заключителен текст се занимава с конкретен фрагмент на политическото поле у нас, към който принадлежи и dBEPСИЯ. Този фрагмент най-кратко може да се опише като „извънпартийно“, „алтернативно“ и „ново“ ляво и с понятия като марксизъм (вкл. автономистки марксизъм и ляв комунизъм), анархизъм, алтерглобализъм и др. Част от този фрагмент през годините са били и все още са малко други издания, няколко социални центрове и други пространства, както и други групи, колективи, организации. Заедно и поотделно сме провеждали и все още провеждаме разнообразни действия по всякакви каузи за социална и екологична справедливост.

По мащаб този фрагмент е малък и това редовно е причина за negliжирането му – едва ли включва повече от 200 активни човека в оптимистичния сценарий. Подобно negliжиране пропуска да отбележи, че това са все пак повече хора, отколкото има Националният съвет на БСП например. А колко хора са въвличани и повлияни, е въпрос, заслужаващ сериозно изследване.

От перспективата на историята този фрагмент от политическото поле е все още млад в България. Ако беше човек, сега тъкмо щеше да навлиза в ранната си зрялост. Такава историческа равностметка е важна, защото идва да подчер-

тае, че първо, днес най-близките форми на този фрагмент на политическото поле в България не са нито в националната история, нито на Запад, а в други страни, преходили към капитализъм в последните трийсет години. И второ, че в сравнителен план все още сме в интензивен период на учене как да водим борби вляво в едно турбокапиталистическо време на криза на традиционните политически форми.

В либералната трактовка за гражданското общество ние сме някакви обединения от хора, които служат за коректив както на институциите, така и на капитализма. Но така излиза, че няма значение дали субектите в този фрагмент на политическото поле са тъкмо леви и че изобщо са някакъв фрагмент. Затова намираме за по-подходяща грамшианската трактовка – институциите и гражданското общество не са така ясно разделени, а в рамките на второто се водят различни хегемонни борби за съхранение или промяна на буржоазната държава. Идеята за хегемонни борби е валидна за всички субекти в целия фрагмент на полето и ни отличава от всички други играчи в „гражданския сектор“, които не считаме за опитни в организирането и мобилизирането за политически цели. За разлика от тях, в нашия фрагмент не се отнасяме едни към други и към обществените проблеми през конкретна кауза или каузи, а през политическа позиционирания, идеология и съответно, определен праксис.

Всъщност обстойно дефиниране и по-задълбочено изследване на тези субекти (по възможност по включващ начин, както опитва да прави и този брой) си заслужава, сякаш не е правено и се надяваме някой да се захване по-скоро.

Но да се върнем на централните въпроси на текста. Какво става в този фрагмент от полето от основаването на dBEPСIA през 2015 г. насам?

ОТ ВАКУУМ КЪМ ЗАСТОЙ?

Отзовалите се бивши и настоящи членове на dBEPСИЯ са единогодушни, че през 2015 г. се е отворило пространство за политическо действие, което е трябвало да бъде запълнено. Според Неда Генова, съоснователка и настоящ член на колектива, „през 2015 г. сякаш имаше усещане за някакъв вакуум що се отнася до намеса в дискурсивното поле и необходимостта от последователно формулиране и прокарване на леви позиции в обществото, и то по не обезателно академичен начин. Като списание мисля, че поне до известна степен се възползвахме и надявам се, разширихме донякъде това пространство“. Ивайло Динев, член на колектива от 2015 до 2019 г., смята, че „вследствие на провалената или липсващата лява интервенция по време на социалните и политическите протести през 2013 г. появата на нови леви организации, медии, интелектуални кръгове и НПО-та навлязоха в процес на развитие като среда, в която левите дискурси и идентичности могат да виреят и да намират съмишленици и публика“. Допълва ги Петър Добрев, член на колектива от 2015 до 2018 г.: „Диверсия се появи като някакво задочно продължение на протестната енергия от 2013 и 2014 г., най-вече окупацията на Софийския университет. Тогава се появиха редица нови организации, в обществото се чертаеха нови разделителни линии“.

„Допреди това лявата политическа идентичност бе ограничена до БСП и откъснатите се от нея малки формации“, продължава Динев. „А на терена на гражданското общество предимно съществуваха либерално-десни формални и неформални организации. Автономното ляво беше концентрирано в социалните центрове „Хаспел“ и „Аделанте“, Федерация на анархистите в България и марксистки интелектуални кръ-

гове. От 2015 г. досега алтернативно-лявата сцена е много по-динамична, видима и разпространена“. Динев подчертава значимостта на този фрагмент от политическото поле за електоралната политика: „От чисто активистко и интелектуално отдръпване или разграничаване със случващото се в периода от 2008 и 2014 г. се стига до натрупване на опит в развитието на средата от 2015 г. нататък, а впоследствие и опити за намеса в електоралната и институционалната политика – кандидатурата на Ваня Григорова за Европейските избори през 2019 и платформата „Прогрес“ през 2022 г.“.

За Генова акцентът е другаде: „Според мен най-важната промяна в полето ни като цяло в България е формирането и активната дейност на редица радикални леви феминистки и куиър колективи като ЛевФем, Коприва, Феминистка библиотека, Феминистки мобилизации, Студентското общество за равенство и други. Това за мен е най-оптимистичното развитие от последните години, защото ми се струва, че интересът и способността на тези колективи да агресират и въвлечат по един или друг начин в дейността си разнообразни хора и групи, които все още не са активни в това поле, ги подтиква да развиват нови подходи към политическата мобилизация“.

Добрев е по-скоро скептик за развитието от 2015 г. насам: „За жалост, по модела, наложен далеч не само в България, обществената енергия тогава така и не донесе никаква промяна в системата. Напротив, доведе до бетониране на Бойко Борисов на власт. Последва разочарование, политическа апатия и изчезване на много от тези дискуссионни форуми и звена на обществена активност. dВЕРСИЯ обаче оцеля, което е похвално и вероятно вече можем да я наричаме организация с опит. Но цялото поле на автономното самоорганизиране днес изглежда доста по-пусто и обезверено. Сякаш и диску-

сионната среда в София беше по-активна, имаше сериозни дискусии в Социален център „Хаспел“, в „Червената къща“, във „Фабрика Автономия“. Но някои от тези места вече ги няма, а и с тях пространството за физически срещи и обсъждания отвъд немалко токсичната среда на социалните мрежи.

По свой начин го допълва Динев: „В последните години, изглежда, отново се изпада в застой или е налице нова динамика, която все още не е толкова видима. Защо, въпреки натрупания опит, автономното ляво не успя да направи видима лява интервенция по време на антикорупционните протести през 2020 г. или в случващото се покрай COVID-19? Видима интервенция в публичното пространство, но най-вече сред либералните интелектуалци и бесепарското ляво, беше позицията за мир по повод на руската агресия в Украйна. Може би тя стана видима, защото беше оригинална, провокативна и напипа темата точно когато беше моментът? Защо пътят от активизма до електоралната политика е все още толкова необяснимо дълъг и труден? Струва ми се, че автономното ляво трябва по-категорично да избере своя противник и своите съюзници, своите теми, които да бъдат темите на това политическо течение“.

На фона на тези развития какво се случи със самата dBЕРСИЯ? Генова прави бърз разбор на биографията ни: „През първите месеци и години след като се сформирахме, готовността ни за партньорства с други леви колективи беше много по-силно изразена и не дотам натоварена с конфликти и противоречия. С течение на времето някои от тези конфликти станаха толкова силно изразени, че постепенно желанието за сътрудничество силно се ограничи от всички страни. Това развитие за мен е почти неизбежно и не непременно негативно, поне що се отнася до развитието на dBЕРСИЯ като колектив – имаме възможност да ре-

флектираме и формулиране по-ясно за самите нас позициите, около които се обединяваме политически и с които не бихме направили компромис. Така че ми се струва, че от една страна, като колектив изградихме по-кохерентна политическа позиция през тези години. От друга страна обаче преживяхме сериозни разриви с други групи, тъй като заедно не можахме да се справим по достатъчно честен и открит начин с удържането на противоречията, които отличават организационните ни подходи и политическите ни позиции“.

„Друга важна промяна, която виждам, продължава Генова, и за която отново пиша от позицията на член на dBЕРСИЯ (но която, струва ми се, важи и за други колективи), е професионализацията и по-честото разчитане на финансиране чрез малки грантове за конкретни дейности. Основните причини за тези два процеса са за мен организационни, но същевременно ги виждам и като функция на социално-материалните условия, в които много от нас са все пак принудени да живеят. Започнахме да издаваме по-малко количество тематични броеве и книги, но с акцент върху редакционното и визуално качество на изданията, което наложи приемането на редица редакционни процеси, вместо да подхождаме ад хок към всеки нов брой. Същевременно отчитането на огромното количество неплатен труд, който се влива във всеки нов брой, както и неустойчивостта на един модел, при който трябва да събираме дарения за всяко ново книжно издание, ни предизвика да започнем да кандидатстваме за целеви финансираня на конкретни издания. Тези финансираня ни позволиха да покриваме разходите за печат и да плащаме скромни хонорари на участниците в броевете. Тоест, докато при създаването ни често действахме леко хаотично, но „ударно“ – успяхме да издаваме по три броя годишно през първите една-две години – то седем години по-късно работим по-бавно и повече

опирайки се на вече изградена редакционна и финансова инфраструктура. Лично аз не мисля, че изданието щеше да оцелее, ако не се беше трансформирало по този начин: животите на всички без изключение сегашни и предходни членове на колектива са твърде нестабилни и често прекаривани и всички ние участваме в твърде много допълнителни инициативи отвъд трудова си заетост, за да успяваме да поддържаме темповете от началните години на списанието.“

ЗА МЯСТОТО НА dВЕРСИЯ

Задахме въпрос и по-конкретно за ролята на dВЕРСИЯ в този фрагмент от политическото поле, но и отвъд него – каква е била, каква е и може би каква трябва да бъде. Най-кратко и обобщаващо определение предлага Динев: „dВЕРСИЯ е медия, свързваща активисткото с академичното. Малко като наръчник за активиста. dВЕРСИЯ дава интерпретации на социалния свят, които могат да помогнат на търсещите инструменти за критика и самоорганизация. От политическа гледна точка dВЕРСИЯ е проект за разпространение на знание и информация, място за диалог и критика между маргинализираните леви идентичности, в това число на либерално лявото, марксизма, синдикалното, анархисткото, зеленото ляво и пр.“

„За известно (кратко) време ми се струва, че работехме като един вид „издание на лявото“, смята Генова. „Членове на групи колективи и външни, себедефиниращи се като леви автори ни припознаваха като място, в което текстовете им можеха да намерят публика. Може и да се лъжа, но си мисля, че в този период бяхме по-широко познати като един вид пространство за обмен, а събитията ни събираха хора от

различни колективи, които може би иначе не биха избрали да бъдат в една стая. Това определено вече не е така – твърде много разризи се случиха през последните години, а войната в Украйна и пропутинските позиции на някои „леви“ у нас прокараха още повече нови линии на разделение или окончателно задълбочиха вече съществуващи такива.“

„На фона на песимистичната картина за полето, която начертах горе, ролята на организациите, които са устояли, само може да се повишава“, допълва Добрев. „В този смисъл dВЕРСИЯ удържа на претенцията си да бъде ново ляво. С оглед на големите обществени грами както по COVID-19 кризата, така и по сегашната война в Украйна, dВЕРСИЯ устойчиво остана на критична и разумна, ясно лява позиция, което не може да се каже за други претендиращи за леви организации. Много от тях паднаха в плен на конспиративни теории, проруски империализъм и т.н. Смятам, че до голяма степен dВЕРСИЯ не е изневерила на принципите, заложили в увода на първия ѝ сборник през 2015 г.“. Сред тези принципи са отстояването на прогресни леви позиции, свързани с феминизъм, антирасизъм и изграждането на справедливо и включващо общество. „За жалост, приключва Добрев, самата dВЕРСИЯ също преживя доста сътресения и по ред причини не успя да увеличи особено обществената си популярност. Но на фона на цялостното поле и постигнатото не е за подценяване.“

За бъдещето е трудно да се говори според Генова, „най-малкото защото такъв тип отговори подлежат на колективно обсъждане. Лично аз бих била доволна, ако списанието може да продължи да публикува критични, „изпипани“ визуално и редакционно броеве, да разшири издателската си дейност – особено на радикална преводна литература – и същевременно да привлече повече автори, които да допринасят със съдържание към сайта. Може и ограничаването до издателската и

публицистична дейност да звучи твърде скромно, но винаги съм мислела, че фокусът и развитието на това, което правим добре, трябва да е на преден план.“

НАТРУПАНИТЕ УРОЦИ

Накрая правим скромен опит да поразсъждаваме върху уроците на dBЕРСИЯ, които са важни за нас, но потенциално и за други. Ивайло Динев насочва към вече споменатия брой хора, преминали през колектива и страниците на списанието и прави връзка с поне два от текстовете в настоящия брой. Най-централен за него позитивен урок е „динамичната редакторска и авторска листа – dBЕРСИЯ е идейно списание и медия, идеята е важна. Редакторите и авторите се менят постоянно“.

Петър Добрев насочва към опита със справянето във фрагмента на полето, който според него „е населен с редица лични вражди, скандали, делене на мини фракции и т.н. В такъв тип поле възможността да се поддържа колектив, който надмозва личното в името на споделени идеали, е сериозно изкуство. dBЕРСИЯ сякаш натрупа опит в това, успя да бъде балансатор между различни враждуващи групички, същевременно запазвайки нужната дистанция. Тази балансираща, лява и същевременно независима позиция може да бъде устойчив капитал“. Като не толкова позитивен урок обръща внимание на друго: „ако искаш да представляваш или овластяваш работническата класа, трябва активно да комуникираш с нея. На dBЕРСИЯ не ѝ достига енергия за това и по тази причина затвърди облика си на академично издание с интелектуална аудитория“.

Близко до мнението на Добрев, но и повече навътре се обръща Неда Генова: „Мисля, че причината, поради която оцелях-

ме толкова дълго е, че в колектива ни се отнасяме с доверие и уважение едни към други, но и никога не сме се щадяли едни други откъм критика (понякога това е водело почти до самоунищожение и тотална изнемога). Що се отнася до отношенията ни с други колективи, отново мисля, че подходът ни до този момент – винаги да се опитваме да артикулираме принципна позиция по начина, по който я разбираме колективно, и дори тя да предизвика негодувание и викове за предателство отвън – в крайна сметка е добър. Същевременно мисля, че на ниво връзки с някои други колективи липсва както доверие, така и често уважение, а така и в крайна сметка механизми и желание за критичен диалог. Призивите за „стратегически обединения“ и спасителни действия на „лявото“ на този фон за мен са безсъдържателни.“

Причините за разделенията в прогресивното безпартийно ляво, за които говорят Генова и Добрев, вероятно са функция и на неговия размер и структура. Както казахме в началото на текста, нашият фрагмент от политическото поле е все още малък. Но не е пренебрежим. Надяваме се, че колкото повече растем, толкова по-лесно ще е да надмогваме конфликтите между личности и колективи чрез солидаризиране и разграничение по принципни позиции. Междувременно dBEPСИЯ ще продължава да бъде платформа за обмен на идеи и за качествени критика и публицистика, написана от и за леви колективи и активисти, а и за всеки, който иска да прочете. Този брой е само един пример за това. Вярваме, че представените в него рефлексии върху опитите за организация и мобилизация е важен за всички в нашия фрагмент на политическото поле, но и отвъд него. Ние научихме много от текстовете, които получихме и редактирахме, и сме щастливи, че ги публикувахме тук.

Участници

РЕДАКТОРИ НА БРОЯ

Росица Кратункова е магистър по право от Пловдивския университет и магистър по европейски въпроси от Института по политически науки в Париж.

Петър Банков е преподавател по политология в Глазгоуския университет и член на университетския синдикат. Интересува се основно от политическа организация, идеология и политическа география.

Станислав Додов е социален педагог, обучител и фасилитатор в контекста на човешките права, активизма, политическия тренинг и други. Занимава се с публицистика при всяка възможност. Част от колектива на dBEPСИЯ от основаването, както и част от екипа на Орион груг – сдружение за развитие и изследване на демократичния живот от активистка, психологическа, политическа и други перспективи.

Константин Георгиев е докторант по антропология в Университета Райс в Хюстън, Тексас. Работил е като сценарист и изследовател за документални филми и сериали.

АВТОРИ И ИНТЕРВЮИРАНИ

Филип Буров е журналист, специализиращ в сферите на международните отношения, конфликти, макроикономика и финанси. Завършил специалност История в СУ „Св. Климент Охридски“. Работил в медии като вестник „Пари“ и вестник „Капитал Daily“. Съосновател на онлайн портала „Барикада“.

Ивайло Динев е доктор по политически науки и изследовател в Института за социални и синдикални изследвания към КНСБ. Научните му интереси са в сферата на социалните и синдикалните движения, сравнителната политология и неравенствата. От април 2022 г. става изследовател в Центъра за източноевропейски и международни изследвания в Берлин.

Петър Добрев е доктор по история и гл. асистент в Исторически факултет на Софийския университет. Изследва различни аспекти на социалната история на Балканите, както и историята на аграрния въпрос.

Михаил Мишев е ромски активист, съучредител на грасруутс организацията Фондация за Общностно Развитие и Сътрудничество (ФОРС), която цели политическо овластяване на ромското население в Област Сливен. Михаил също така е студент в Американския университет в България, обучава се в две специалности - политически науки и психология.

Константин Мравов е журналист в радиото. Изявявал се е като автор и редактор за различни български издания, включително dBEPСИЯ. Има и една фотоизложба.

Станимир Панайотов е професор по философия в Школата за перспективни изследвания към Университета на Тюмен, Русия.

Даниела Пенкова е завършила Икономика на развитието във Флорентинския университет (Италия), Публични финанси в Икономически университет – Варна, а понастоящем е док-

торант в катедра „Обща икономическа теория“ към Икономически университет – Варна.

Анджела Рувигич е член на движението Ne da(vi)mo Beograd и съветник в градската скупщина на Белград. Завършва бакалавърската и магистърската си степен в Строителния факултет на Белградския университет в катедрата по хидротехника и водно-екологично инженерство. Активно работи в областта на правата на жените и урбанистичното и екологично развитие от женска гледна точка.

Зорница Стратиева е завършила магистратура „Стопанисване на горите“ в Лесотехническия университет. Професията и лична кауза ѝ е опазването на околната среда и защитените територии в България. Работила е в Природен парк „Витоша“ и 10 години в Асоциация на парковете в България. Член на Зелено движение от 2019 г., народен представител в 46-ото и 47-ото НС.

Стойо Тетевенски е куйър и веган политически активист, антифашист и антикапиталист. Организира общности, изучава теория и участва в различни мобилизации за социална и екологична справедливост.

Авторски права върху изображенията

Феминистки(те) мобилизации – възможности и перспективи

Всички снимки са предоставени от архива на колектива на Феминистки мобилизации.

За куйър движението в България: неговите цели, успехи, уроци и защо все още не е движение

Всички снимки са предоставени от автора, личен архив на Станимир Панайотов.

Когато говорим за другарство, променяме света: *Comrade* на Джоди Дийн

Корица на оригиналното издание, (2019, Verso)

Из В.А.З.: *Временната автономна зона, онтологическа анархия, поетически тероризъм*

Корица на първото издание на книгата под заглавие „T.A.Z.: The Temporary Autonomous Zone“ (1991, Autonomedia)

dВЕРСИЯ

Списание dВЕРСИЯ е ляво публицистично пространство за анализ и критика на политически, културни и социални теми. Наред с онлайн публикации, списанието издава печатен сборник с подбрани статии веднъж годишно, който се разпространява в университетски и регионални библиотеки, книжарници и социални центрове.

